

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG-EGNEN 2015

FRA VIBORG-EGNEN

FRA VIBORG-EGNEN 2015

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg-egnen

80. årgang

FRA VIBORG-EGNEN 2015

er redigeret af

Ole Degn

under medvirken af

*Steffen Elmer Jørgensen, Erik Jørgensen, Ruth Møller Sørensen, Finn Højbjerg og
Mikkel Kirkedahl Nielsen*

Forsidebillede:

Johan Otto von Spreckelsens la Grande Arche i Paris. CD stillet til rådighed af Institut français de Copenhague.

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres rettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Layout og tryk:

Specialtrykkeriet Viborg

Trykt i 600 eksemplarer

ISBN 978-87-87235-54-9

Indhold

INGE DEGN	
Johan Otto von Spreckelsen og la Grande Arche i Paris	7
OLE DEGN	
Hack Kampman og hans bygninger i Viborg	57
VAGN KROGH CHRISTENSEN	
Sommer hos Kjærsgaard	121
Årsberetning for 2014	133
Regnskab for 2014	136

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG-EGNEN

Bestyrelse:

Ole Degn, kst. formand, redaktør, Viborg.

Erik Jørgensen, kst. næstformand, Viborg.

Karen Elisabeth Stub, kasserer, Bruunshåb.

Steffen Elmer Jørgensen, sekretær, Viborg.

Erling Greve Kristensen, Dollerup.

Ruth Møller Sørensen, Batum.

Jesper Overgaard, Viborg.

Lars Agersnap Larsen, Viborg.

Roar Plough, Viborg.

Finn Højbjerg, Viborg.

Samfundets hjemmeside: www.historisksamfundviborg.dk.

Samfundets ekspedition:

Erik Jørgensen, Sankt Laurentiivej 16E, 8800 Viborg,

tlf. 86 62 90 31.

Bidrag til årbogen:

sendes til *Ole Degn*, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Von Spreckelsen og la Grande Arche

Indledning

Man kan ikke høre navnet von Spreckelsen uden straks at tænke på la Grande Arche,¹ den nye triumfbue i kvarteret la Défense i Paris' vestlige udkant, og omvendt: falder tanken eller samtalen på la Grande Arche, Menneskehedens Triumfbue, så tænker man også straks på den danske arkitekt, som fik denne storslåede ide og dermed satte et varigt præg på Paris, og ikke et hvilket som helst præg, eftersom dette monument med sin placering udgør den (måske blot foreløbige) ende på den såkaldte *historiske akse*, som løber fra Louvre gennem l'Arc de Triomphe du Carrousel, Tuilerihaven, Concordepladsen med obelisken, Champs-Élysées, l'Arc de triomphe de l'Étoile og videre ud mod vest til forstaden la Défense.²

Måske melder sig også straks erindringen om et lidt mudret forløb: von Spreckelsen forlod projektet og trådte dermed ind i en eksklusiv klub af store danske arkitekter, hvis værker, jeg havde nær sagt besudles, af profane, som ikke helt forstår deres storhed, Jørgen Utzon med operahuset i Sidney, von Spreckelsen med Kuben i la Défense og her sidst vel Henning Larsen med Operaen på Holmen. Men deres værker bliver alligevel stående som ypperlige, blandt de allerstørste, ikoniske bygningsværker i verden (måske med et lille forbehold for vores egen opera; det er måske endnu lidt for tidligt at bedømme).

Konkurrencen og projektet

I marts 1982 bekræftede man i Frankrig officielt, at man ville bygge et internationalt kommunikationscenter, *Carrefour international de la Communication*, i *Tête-Défense*, som man døbte dette punkt på Den Historiske Akse, og konkurrencen om projektet blev udskrevet i juli 1982.³ Der indkom 424 anonyme projekter fra 41 lande, heraf gik fire videre. Juryen samledes 4. oktober 1982 og igen 21.-27. april 1983 og mødtes med præsident Mitterrand den 28. april. Den 25. maj 1983 offentliggjorde man så vinderen, von Spreckelsen. Selve byggeriet blev

påbegyndt i 1985 med byggekonzernen Bouygues som hovedentreprenør, von Spreckelsen forlod projektet i sommeren 1986. Buen blev som planlagt indviet i 1989 som led i festlighederne i forbindelse med 200-året for Den franske Revolution, som blandt andet blev fejret med et internationalt G7-topmøde på toppen af buen umiddelbart før indvielsen. Herefter blev den åbnet for offentligheden den 26. august 1989.

Vinderen var altså von Spreckelsen,

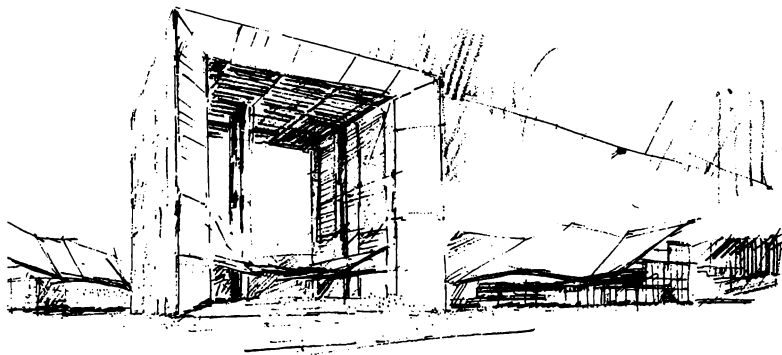
hvis projekt forekom bemærkelsesværdigt ved sin renhed, ved den kraft hvormed det sætter en ny mærkepæl på Paris' Historiske Akse, og ved sin åbenhed.⁴

Von Spreckelsens projekt blev kaldt *L'arc de triomphe de l'Humanité* efter et par linjer i hans meget poetiske præsentationstekst: *Det er en moderne »triumfbue«, til ære for menneskehedens triumf (...).*⁶

Projektet beskrives således:

Det er et objekt, som er solidt placeret på akse, men som gør indtryk ved sin renhed, en ca. 100 m høj tom bue af hvid marmor, som af tekniske grunde er drejet let, et »vindue, som åbner mod en uforudsigelig fremtid«, i åbningen er der et bølgende transparent glastag, de såkaldte »skyer«, og på begge sider »propper«, de såkaldte »høje«.⁷

Von Spreckelsen var da 54 år gammel. Han havde bygget sit eget hus i Hørsholm i 1958 med en senere tilbygning og derefter fire kirker. Men han havde også vundet priser i flere store arkitektkonkurrencer, blandt

Skitse af von Spreckelsen af la Grande Arche. Arkitektur DK, 1/2, 1990, s. 36.

*Von Spreckelsen og
præsident Mitterrand
betragter modellen af la
Grande Arche. Chaslin
og Picon-Lefebvre
1989, s. 55.*

andet nogle få måneder tidligere i den første fase af konkurrencen om *Parc de la Villette*⁸ i et projekt, som blev indsendt i landskabsarkitekten Sven-Ingvar Anderssons navn.

Da vinderen af konkurrencen om *Tête-Défense* blev offentliggjort, kunne man ikke finde von Spreckelsen, han var i Jylland med sin kone på en tredages tur, men da han dukkede op igen, skyndte han sig til Paris, hvor han deltog i en pressekonference den 30. maj. Han mødte François Mitterrand den 1. juli, og de to mænd blev gode venner.

Denne kubus var noget helt nyt, uden for stil, men af samme familie som:

Défense-kvarterets hårde og tillukkede tårne, lige så strengt geometrisk som dem, og alligevel noget helt særligt, enestående aldrig tidligere set.⁹

Den skulle placeres på en umulig byggegrund, oven på et virvar af tog-, RER-¹⁰ og metroskiner og metrostationer og en motorvej! For at løse dette problem med byggegrunden fik Erik Reitzel, som var ingeniør på projektet, den ide at dreje kuben lidt, $6\frac{1}{2}$ grad: *denne vridning fik det til at virke som om den bød velkommen, høfligt trådte til side,¹¹* og von Spreckelsen var lykkelig for denne mulighed for at bryde perfektionen – *gøre bygningen mere overraskende.¹²* Samtidig fremhæves kubens volumen af denne drejning, som i øvrigt svarer til drejningen af Louvres indre gård, *Cour Carré*, i forhold til Concordepladsen, i den anden ende af Den Historiske Akse.

Hvem var von Spreckelsen? Biografi og baggrund

Hvem var denne dansker, der med ét trådte ind på den helt store scene i Paris? Johan Otto von Spreckelsen blev født i Viborg i 1929 som søn af revisor Otto von Spreckelsen og Maria Antonie von Taborsky, som stammede fra Ungarn.¹³ Von Spreckelsen havde sit barndomshjem i et af de markante historiske huse i Viborg, Morvilles Gård, Sankt Mogens Gade 8. Gården havde været i slægtens eje siden 1830. Johan Ottos farmor Emma arvede den efter sin far, justitssekretær Georg Morville (1817-1904), en af Hedeselskabets grundlæggere. Slægten Morville er efterkommere af franske huguenotter.

Familienavnet von Spreckelsen stammer fra Nordtyskland. Hans tip-tipoldefar Bartold von Spreckelsen (1745-1805) kom oprindeligt fra Hamborg, hvor han var uddannet sukkerraffinadør. Han kom til Ålborg til Sukkerhuset, som blev grundlagt af Henrik Ladiges fra Altona, som i 1752 fik privilegium på sukkerproduktion i Ålborg, men tog til København allerede i 1756. Sukkerhuset blev da overtaget af ti Ålborgkøb-

Von Spreckelsens barndomshjem i Viborg, Morvilles Gård, Sankt Mogens Gade 8, set mod Gråbrødre Kirkestræde. Yderst til højre på bindingsværksmuren ses den mindeplade for Johann Otto von Spreckelsen, som Viborg-Fonden opsatte for byens søn i 1994. Foto Inge Degn 2005.

Thomas von Spreckelsens mineralvandsfabrik i Morvilles Gårds gård. Foto ca. 1915 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

mænd, som dannede et aktieselskab. Her blev Barthold von Spreckelsen fabrikmester. Både han og hans søn Thomas von Spreckelsen giftede sig med præstedøtre fra den kendte præsteslægt Deichmann.

Johan Ottos oldefar, Laurits Bartholomeus von Spreckelsen, var cand. theol. og blev efter at have været adjunkt på Viborg Katedralskole en årrække præst på Fyn. Hans farfar var cand. pharm. Thomas von Spreckelsen, som i 1885 åbnede mineralvandsfabrik i Viborg i bygnin-

ger bag Morvilles Gård og senere også anlagde en sukkervarefabrik. I 1908 købte han Skive Eddikebryggeri, som han solgte igen omkring 1914. Fra 1913 sad han i byrådet. I marts 1932 solgte han sin virksomhed til Bryggeriet Odin. Farmoderen Emma von Spreckelsen var lærerinde i Frk. Bay's drengeskole og gav i mange år klaverundervisning. Hun var elev af domorganist, professor H. Amberg (1834-1902), og hun var blandt meget andet medlem af Musikforeningens bestyrelse.

Faderen Otto von Spreckelsen fik en handelsuddannelse, blandt andet på Niels Brock, han blev efter nogle år i større firmaer i København bedt om at komme hjem og gå ind i faderens firma. Han blev således også fabrikant i dette; han producerede blandt andet en likør, som han kaldte Mammutlikør. Senere blev han revisor, fra 1930 ved Kreditforeningen. Otto von Spreckelsen var en fremtrædende skikkelse i Viborg, en ildsjæl i kulturlivet, han dirigerede to kor, kunne være blevet uddannet inden for musikken, men glædede sig senere i livet over, at han havde valgt at have musikken som fritidsbeskæftigelse. Dem havde han dog flere af, han var således meget aktiv i oprettelsen af Viborg Bibliotek, og han gjorde en stor indsats for lokalhistorien i Viborg, skrev en del, blandt andet *Viborg Bys Borgerbog 1730-1860*, 1955, og grundlagde Viborg Lokalhistorisk Arkiv.¹⁴

Johan Otto von Spreckelsen tilhørte som resten af familien (bortset fra faderen) den romersk-katolske kirke. Han fik dog senere et mere distanceret forhold til denne, men forblev religiøs. Familien von Spreckelsen stillede havestuen i Morvilles Gård, i den del, der vender ud mod Gråbrødre Kirkestræde, til rådighed for den katolske menighed i Viborg, som indtil da enten måtte rejse til en anden by for at gå til messe eller holde messe i private hjem. Havestuen blev indviet som kirke med navnet Sankt Kjelds Kapel i 1941. Her blev holdt messe de fleste søndage, og Maria Antonie von Spreckelsen virkede som organist ved kirken. Den fungerede her frem til 1946, hvor den flyttede til et hus i Sankt Leonis Gade.¹⁵ Her fungerede moderen i øvrigt også som organist.

Von Spreckelsen tog mellemskoleeksamen på Viborg Katedralskole i 1945 (14.09. mg), og studentereksamen samme sted i 1948 (13.87. mg).¹⁶ Det kan nævnes, at han vandt en række skollemesterskaber i atletik, og at han satte skolerekord i højdespring i september 1942 med 1,30 m, og i september 1944 med 1,50 m; i 4. mellem (i 1944) blev han mester i trekamp og i 1947 femkampmester. Hans seniorskolerekord i højdespring på 1,65 m sat i maj 1945 blev stående i flere år. I 3. g modtog han *Præmie til en god kammerat*. I omtaler af Johan Otto von Spreck-

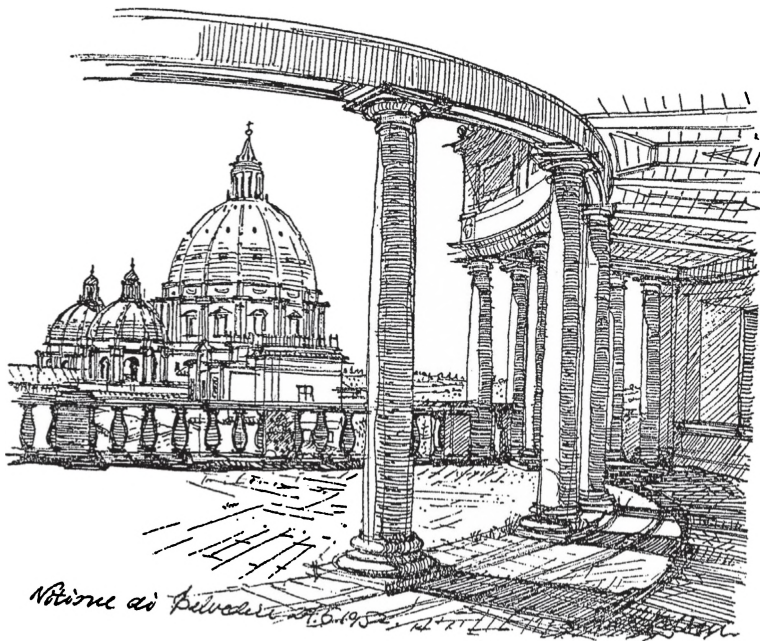

Von Spreckelsen (nr. 2 fra venstre i midterste række) på et skolebillede fra Katedralskolen fra 1944. Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

elsen er det et gennemgående tema, at han var et særdeles behageligt og retlinet menneske med en varm menneskelighed. Har man set Dan Tschernias portrætudsendelse med ham, *Kun for mennesker*,¹⁷ er man ikke i tvivl om, at sådan var han. Efter hans død afsluttede en kollega et portræt med ordene: (...) *et menneske, der blandt venner var mere værdsat for sine menneskelige egenskaber end for sine faglige. Og det siger slet ikke så lidt.*¹⁸

Efter sin studentereksamen fra Viborg Katedralskole i 1948 uddannede von Spreckelsen sig til arkitekt på Kunstakademiets Arkitektskole i København, hvor han tog afgang i 1953.¹⁹ Han blev senere (fra 1955) lærer og lektor og fra 1978 professor ved Kunstakademiets Arkitektskole. Sideløbende deltog han i konkurrencer, hvoraf han vandt flere, både i Danmark og Sverige, men kun få projekter blev realiseret. Han studerede løbende gammel og moderne arkitektur til brug i undervisningen.

I løbet af og efter studietiden foretog han flere rejser og udlandsophold. Ifølge en tidligere studerende og senere medarbejder på la Grande Arche i Paris, arkitekt Peter H. Jørgensen, havde han i sin studietid tegnet sig igennem Paris og dens monumenter. Tête-Défense var derfor

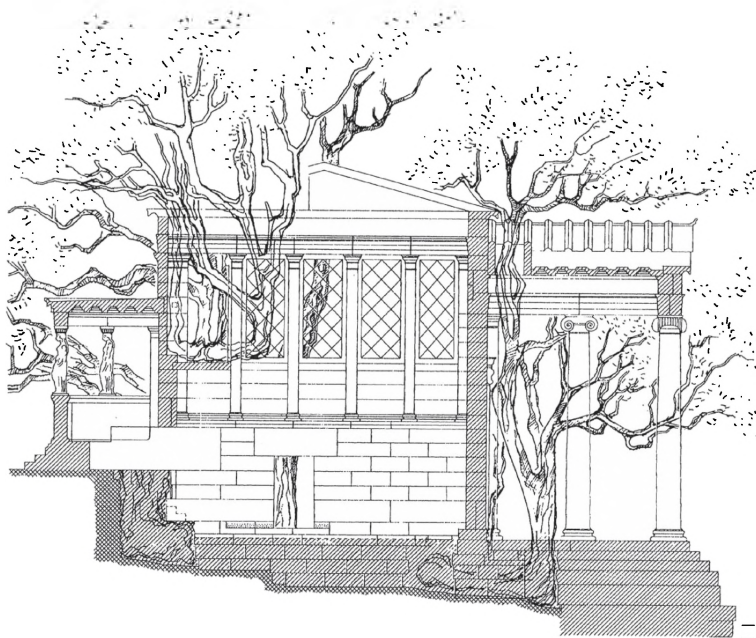

Tegning af von Spreckelsen fra Kunstakademiets Bygningskoles studierejse til Rom 1952, hvor han deltog i opmålinger af Vatikanet. Arkitekten. Månedshæfte, 54. årgang, 1952, s. 163.

et ønskeprojekt for ham.²⁰ I 1952 var han med på Arkitekt skolens studierejse til Italien og deltog i opmålinger af Vatikanet.

I 1956 var han i Delfi, hvor han foretog opmålinger for l'École française d'archéologie de Delphes, Den franske Skole for Arkæologi med hovedsæde i Athen.²¹ Siden, i 1960, var han i Bosra i Syrien, hvor han også lavede opmålingsopgaver. 1960-62 var han professor ved Ohio State University i Columbus, og han har også været lærer ved arkitekt skolen i Ankara tilknyttet Unesco.²²

En artikel fra 1960 i arkitekternes fagblad, *Arkitektur*, viser, at Johan Otto von Spreckelsen var medarbejder hos Bo og Wohlert og bliver krediteret i den artikel, hvor Bo og Wohlert beskriver tilbygningen til Knud W. Jensens villa ved Louisiana.²³ Han oprettede egen tegnestue i 1960,²⁴ i årene 1971-80 havde han tegnestue sammen med Erik Bystrup; derefter igen egen tegnestue i Paris 1984-87. I perioden 1960-1981 byggede han fire kirker, to katolske og to protestantiske.

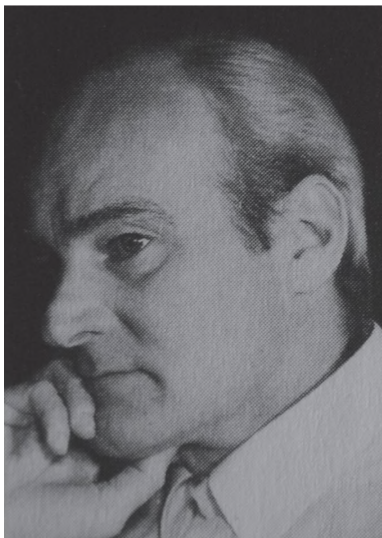

Tegning af von Spreckelsen med Erechtheion på Akropolis i Athen med rekonstruktion af det hellige oliventræ. Andersson 1990, s. 22.

Hvad er karakteristisk for von Spreckelsens byggeri – hvad skyldes det?

Von Spreckelsens arkitektur er enkel og baseret på geometriske figurer, især kvadratet, gerne i kombinationer. Efter dansk byggeskik valgte han traditionelle byggematerialer og skabte lysvirkninger, så bygning og rum fremstår i balance og ro, men alligevel med liv. De rene arkitektoniske former fra den euklidiske geometri, kvadratet, kuglen, cylinderen, pyramiden, træder stadig tydeligere frem, man fornemmer en søgen mod orden og klarhed, en kompromisløshed. I studietiden knyttede han et nært venskab til Johannes og Inger Exner, et venskab, som prægede dem gensidigt livslangt. Han var også inspireret af den amerikanske arkitekt Louis Kahn (1901-74), der ligeledes fremhæves for sine geometriske former. Kahn opfattede formen som tingenes egentlige natur og design som løsningen på et aktuelt problem og tilstræbte, at ide, form og detal-

*Johan Otto von Spreckelsen. Dir-
kinck-Holmfeld 1990, s. 2.*

jer smeltede sammen til en funktionel enhed. Når man læser følgende karakteristik af Kahn, som er hentet på Wikipedia, kommer man umiddelbart til at tænke på von Spreckelsen:

Louis Kahns arbejde tilførte den internationale stil en krævende og meget personlig stil, en lysets poesi. Han gennemførte få projekter, som afspejler et dybt personligt engagement i hvert enkelt. (...) Han er blevet kaldt en »filosof blandt arkitekter.« Han var kendt for sin evne til at skabe monumental arkitektur i menneskelig skala. Han var også optaget af at skabe streng formel skelnen mellem betjente (served) rum og betjenende (servant) rum. Med betjenende rum mente han ikke rum for tjenere, men rum, som tjener andre rum, såsom trapperum, korridorer, toiletter, opbevarings- og teknikum og lignende. Hans materialepalet omfattede rå mursten og beton ofte fremhævet ved at være sat sammen med meget forfinede overflader som travertinmarmor.²⁵

Arkitekten Flemming Skude siger om von Spreckelsen i en portrætartikel med titlen 'Viljen til form' i *Helsingør Stiftsbog* 1987 og 1988:

Den arkitektoniske form var for ham et tredimensionelt redskab, der lod sig manipulere ud fra såvel skulpturelle som metafysiske motiver. Og derved adskiller hans faglige virke sig afgørende fra kollegernes ofte selvudslettende

*imødekommenhed overfor banale funktionshensyn som en udpræget vilje til form.*²⁶

Og han fortsætter med en direkte reference til Kahn: *Appetit på skulpturel monumentalitet og en stemning af noget overvirkeligt har Johan Otto von Spreckelsen utvivlsomt fået fra den amerikanske arkitekt Louis Kahn (...).*

Ud over Kahn beundrede von Spreckelsen Alvar Aalto og Arne Jacobsen, som fokuserer på forholdet mellem arkitektur og natur, og som er karakteriseret ved en dyb refleksion over materialer og teksturer. Disse træk er tydelige i den række af projekter, hvormed han deltog i en række arkitektkonkurrencer.²⁷ I præsentationen af hans og keramikeren Tue Poulsens vinderprojekt i Statens Kunstfonds offentlige idekonkurrence om boligområdets udformning, 1967, skriver de:

*Ligesom kystlinjen karakteriseres ved de lange moler vinkelret på stranden – og slettelandskabet prydes af det høje tårn og bjerglandskabet af broen – således opfattes det kuperede terræn smukkest med store rolige kuber.*²⁸

Det er blevet sagt, at det er i modsætningen mellem apollinske og dionysiske aspekter, mellem stram geometri og organiske former, at arkitektonisk værdi opstår.

Før von Spreckelsens karriere kulminerede med byggeriet af la Grande Arche, havde han som nævnt bygget sit eget hus og fire kirker, to katolske i Hvidovre og Esbjerg og to protestantiske, Vangede og Stavns-holt. Herudover havde han som nævnt deltaget i flere konkurrencer og opnået en række priser. Sankt Nikolaj Kirke i Esbjerg synes i særlig grad med sin kubiske form at foregribe Kuben i Paris.

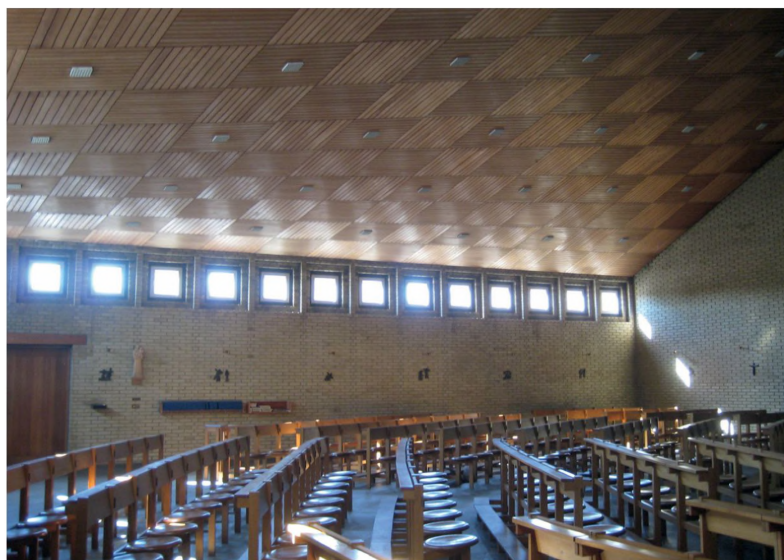
Kirkerne

Sankt Nikolaj kirke, Hvidovre, 1960

Når man nærmer sig Sankt Nikolaj kirke, som er bygget i gule teglsten, hæver den sig som en skibsstævn takket være taget. Det er en hyperbolsk paraboloidisk, dvs. dobbeltkrum jernbetonskal dækket med tagpap. Indvendigt er loftet beklædt med fyrretræsbrædder i et kvadratisk mønster, og gulvene er belagt med norsk Opdal-skifer. Der er plads til 150 personer. Kirkerummet har en specielt diagonalt orienteret rumform,

Sankt Nikolai Kirke, Hvidovre. Foto Inge Degn 2013.

Sankt Nikolai Kirke, Hvidovre. Man bemærker det hyperbolsk-paraboloidiske loft. Foto Inge Degn 2013.

*Sankt Nikolai Kirke,
Hvidovre. Lyset falder
ind gennem lange
smalle vinduer. Foto
Ole Degn 2013.*

som muliggør en kvartcirkulær opbygning af stolestaderne omkring det store fornemt proportionerede alterbord, hvis basis er hævet to trin over gulvet. Døbefonten er i sort granit, og den, alteret og det indmurede vievandskar er i simple prægnante former.²⁹

Sankt Nikolaj kirke, Kirkegade 58, Esbjerg, 1969

Kirken er opført i gasbeton (letbetonblokke), som står råtvendigt og er hvidkalket indvendig, og taget er dækket af durisolplader og inddækket med zink. Ydermurene er helt ubrudte, lyset kommer ind ad otte højsiddende glasparterier, helt oppe under taget, som bæres af fire uarmerede gasbetonpiller midt i hver side, og som er aftrappede fra den svære murtykkelse ved grunden. Tagkonstruktionen hviler på tre kvadratiske rammer af jernbetonbjælker placeret skråt ovenpå hinanden. Alt træværket er fyr, alter, prædikantpult og døbefont, som består af limtræs-

Sankt Nikolai Kirke, Esbjerg. Foto Ole Degn 2013.

Sankt Nikolai Kirke, Esbjerg. Foto Inge Degn 2013.

*Sankt Nikolai Kirke,
Esbjerg. Foto Ole Degn
2013.*

blokke, og også bænke og orglet, som gemmer skriftestolen. Gulvene er dækket af cementfliser. Foruden kirken, er der en bolig og en længe med møderum. Disse to dele er senere forenet med et overdækket gangparti i glas, idet denne del oprindeligt var en del af gårdhaven. Denne kirke med plads til 100 personer var meget billig at opføre, den totale pris var ca. 700.000 kr.

Den ligesidede kube, som er en beholder, synes at være en forløber for la Grande Arche, hvor det indre står åbent. Den indre kube i kirken har sidemålene 8,5 m, hvilket nogle har bemærket er meget nær den samme størrelse, som »det allerhelligste« havde i Salomons tempel, der var ca. 9 m i udvendigt mål på alle sider.

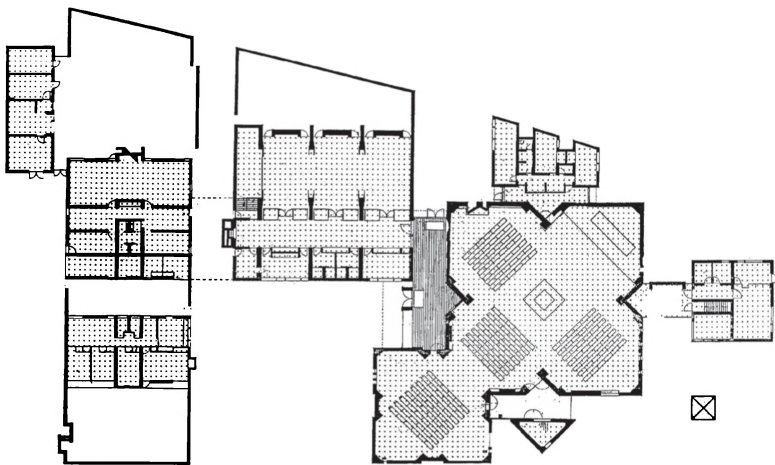
I *Arkitektur* beskrives kirken som havende en »beskeden og nøgtern fremtræden«, og det tilføjes, at den »taler inderligt og fortroligt«, og at *kirkesalen er geometrisk, næsten krystallinsk i sin form med en rumlig virkning, der ligesom kan vokse ud over rummets fysiske afgrænsning.*³⁰

Vangede Kirke. Foto Ole Degn 2013.

Vangede Kirke. Foto Inge Degn 2013.

Vangede Kirke, grundplan, hvor man ser selve kirkens plan i form som en sommerfugl, som kirken har taget som logo. Smidt, Knudsen og Krogh 1999, s. 31.

Vangede Kirke, Gentofte, 1974

Vangede Kirke er opført i håndstrøgne røde teglsten, tagkonstruktionen er af beton, gulvene i kirkedelen er røde klinker, mens de i mødeafdelingen er bøgemarket. Det øvrige træværk er i fyr. Alter, kors, døbefont og prædikestol er udført af keramikeren Tue Poulsen, som von Spreckelsen arbejdede sammen med flere gange. 'Vinduespartierne' består af tykke indmurede glasblokke, hvortil kommer fire ovenlysvinduer; også her er lysvirkningen altså dæmpet. Loftet domineres af en kassetteudsmykning, som man senere også ser i la Grande Arche. Der er en stor og en lille kirkesal, som tilsammen rummer 350 pladser. De to kirkesale er knyttet sammen, så grundplanen minder om en stiliseret sommerfugl. Den har kirken valgt som sit logo.

Kirken blev indviet i 1974, men orglet, som også er tegnet af von Spreckelsen, blev først færdigt i 1979. Det står på det, der ellers ofte er altertavlens plads og er bygget ind i en sort smedjærnsramme, som består af tre kvadrater. Det har 40 stemmer og tre transmissioner og er bygget af Th. Frobenius og Sønner. Organist, professor Grethe Krogh, som er født i Viborg og kendte von Spreckelsen fra gymnasietiden i Viborg,³¹ var medlem af det sagkyndige udvalg ved udformningen af det nye orgels størrelse og disposition. Hun bemærker, at målene på orgelhuset korresponderer med målene på åbningen mellem det store og det

mindre kirkerum. Hun konkluderer, at orglet passer perfekt til kirkerummets størrelse og akustik;³² kirken fremhæves i øvrigt for sin meget fine akustik.

Ved kirken står et klokketårn med tre klokker, også tegnet af von Spreckelsen, men først opført i 1996.

Stavnsholt Kirke, Farum, 1979-81

Stavnsholt kirke, som har plads til ca. 210 personer, har murværk i gule tegl og tagkonstruktion i hvid beton. Gulvene er i Offerdal-skifer og egeparket, og alt snedkerarbejde er i egetræ. Det ydre svarer til det indre, idet grunden omkring kirken er beplantet med egetræer i koncentriske cirkler, så de danner et mønster, som man genfinder i visse naturlige spiralmønstre som f. eks. i en solsikkens frø.

I Dan Tschernias portrætudsendelse med von Spreckelsen, *Kun for mennesker*,³³ siger denne, at hans kirker er lige som hans og hustruens børn, de er meget forskellige, men tilhører samme familie. I denne udsendelse lægges der særlig vægt på Stavnsholt Kirke, den sidste af de kirker, han har bygget. Stavnsholt er 18 x 18 m, men rummet er som

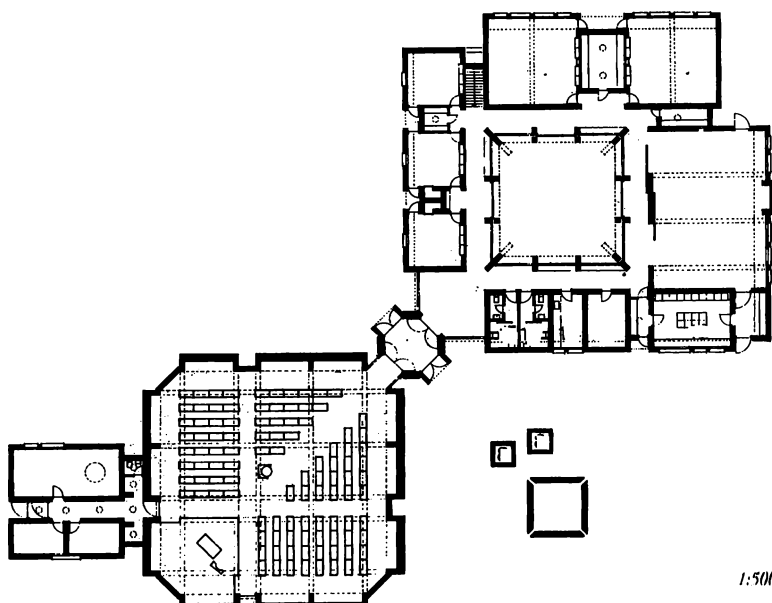
Stavnsholt Kirke, Farum. Foto Inge Degn 2013.

Stavnholt Kirke, Farum. Foto Inge Degn 2013.

Stavnholt Kirke, Farum. Kig fra administrationsfløjen ud i gårdhaven i det klosteragtige anlæg. Foto Inge Degn 2013.

1:500

Stavns Holt Kirke, Farum. Grundplan. Sestoft og Christiansen 1995.

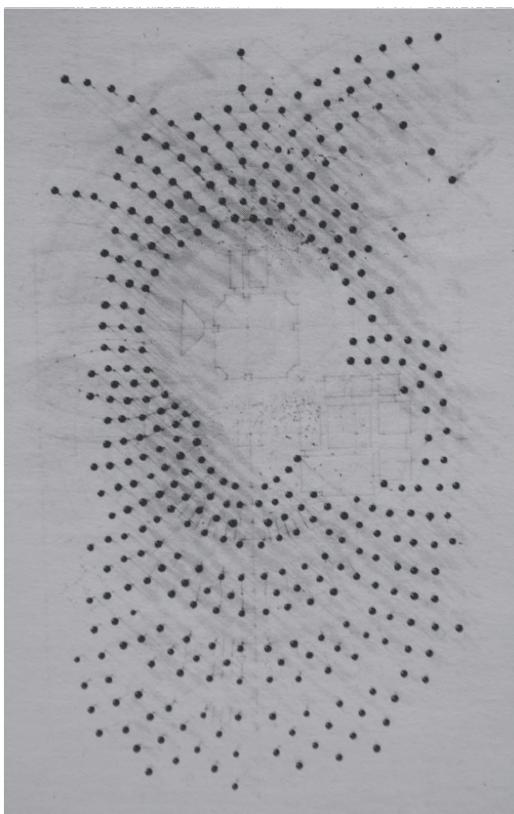
kirkerum fortsat relativt beskedent. For ham gælder det om at udvikle de muligheder, dette beskedne rum har (det sætter unægteligt Sankt Nikolai i Esbjerg i relief, den er halvt så stor!). Det er de menneskelige proportioner, han lægger til grund: man skal kunne se hinanden og nå hinanden ved at tale og høre.

Dernæst gælder det om at få rummet i ro, i balance, uden at det bliver kedeligt og ligegyldigt. Her betyder dagslyset utrolig meget, det skal give liv. I Stavns Holt er der takket være piller, forsætninger og skrå mure nuancer af lys og skygge, murene kan changere fra varm gul til kølig gråblå, siger han.

Den egentlige inspiration til sin kirkearkitektur fandt von Spreckelsen efter eget udsagn i kristendommen. I kristendommen ligger der noget fuldstændig afklaret, indiskutabelt og kompromisløst. Der skal ikke være noget sakralt, det ville være en teatervirkning. Kristendommen skal afspejle sig i rummet.³⁴

Dan Tschernia spurgte von Spreckelsen, om han ville kunne bygge en moske. Det er han først tvivlende overfor, han ved ikke, om han kunne føle noget dybt for det. Og dog. Han er opvokset som kristen,

Grundplan af anlægget omkring Stavnsholt Kirke med egetræer udplantet efter et særligt mønster, dannet efter Fibonacci-talrækken: 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13 (idet det seneste tal altid er = summen af de to foregående), hvilket kan beskrive den regelmæssige udvidelse af et sneglehus, frøene i en solsikke osv. Karen Spreckelsen 1990, s. 18.

men tolererer mere og mere andre religioner: *jo, måske, det kan jeg ikke udelukke.* Man må være åben.

I samme udsendelse kommer han og Dan Tschernia ind på musikens betydning. Musikken er den kunstart, von Spreckelsen satte højest: Musik er abstrakt, fuldstændig abstraktion. Komponisten skriver musikken, men værket bringes videre af en kunstner, som lader det udfolde sig også over tid i en fortsat tilblivelse. Efter musikken kommer arkitekturen, eller måske konditorkunsten, det har han endnu ikke afgjort!, så billedkunst – derefter kan han ikke hierarkisere mere for de andre kunstarter, litteratur, teater, film osv. Men det er musik, der inspirerer ham.

Disse udtalelser viser tydeligt tilbage til hans kristne opvækst med katolsk opdragelse i en slægt med en del folkekirkelige præster, og til en

musikalsk slægt, hvor farmoderen var spillelærerinde, faderen korleder og moderen fungerede som organist.

Von Spreckelsens kirkebyggerier, som i dag alle er fredede, fascinerer mange. En af dem, der har ladet sig fascinere, er akademiingeniør Svend Jakobsen, som i en artikel i *Arkitekten* gennemgår netop Stavnholt kirkes strukturer.³⁵ Han fremhæver, at kirkerummet er symmetrisk omkring en diagonal, og at øst-vestaksen og nord-sydaksen inde i kirkerummet skærer hinanden i hinandens gyldne snit, hvorved der opstår et gyldent punkt. Hertil kommer, at kirken er fuld af Treenighed-tretaller, ikke blot er der to trekanter i det kvadratiske rum, facaden har desuden tre gange tre kvadrater, som går igen i loft og gulv. Som i musikken er alt symmetrisk ordnet og anbragt i en fuldstændig harmonisk ro, siger Svend Jakobsen, og fortsætter:

*På denne måde afslører kirken sig, som om det var en valdig kanonisk fuga af Bach. Med tema, omvendning, krebsevending, augmentation, dux og comes, og hvad det nu hedder alt sammen.*³⁶

Von Spreckelsens hustru Karen von Spreckelsen har opsummeret sin mands egne formuleringer af, hvad kirkerummet skal udtrykke:

Klarhed – og dog mystik
Tryghed – men ikke magelighed
Kompromisløs – og dog smidig
Righoldig – uden at være overdådig
Stor i sin form!
Åben for alle!³⁷

Den kvadratiske grundplan, som bliver von Spreckelsens foretrukne, kan ses som svaret på den protestantiske kirkes forkyndelse, menigheden forsamlet omkring forkynderen, det såkaldte circumstantes-princip. Altrene er placeret utraditionelt i et af kvadratets hjørner undtagen i Vangede Kirke, som er en centralplanskirke. Kuben er allerede meget nærværende, som beholder, forsamlingsalen. Kuben i Paris er omvendt, tom, dør eller vindue.

Men den strenge form står, som vi har set, aldrig alene, den kompletteres altid af andre elementer: ofte er det lyset, der spiller denne rolle, i samarbejdet med keramikeren Tue Poulsen er det de organiske former, og så akustikken, instrumentet, som sættes ind, og træet inde og

ude. Omgivelserne, bevoksning og haver, er altid tænkt med. Von Spreckelsen arbejdede flere gange sammen med havearkitekten Sven-Ingvar Andersson. Denne skrev i en mindeartikel om ham, at

i hans religiøst prægede æstetik fandtes også et grundtvigsk træk: Næstekærligheden og den tavse undren foran skabelsens rigdom.

Naturen/haven er næppe blot medtænkt, fordi form og natur skal komplementere hinanden, men fordi stedet, han skaber, skal være *for mennesker*.

La Grande Arche

Da *Det internationale Center for Kommunikation, Byplan- og Boligministeriet, Miljøministeriet* og EPAD (Établissement public pour l'aménagement de la région de la Défense) i Paris den 4. oktober 1982 offentliggør

La Grande Arche. De små personer på den store trappe giver et indtryk af bygningens højde. CD stillet til rådighed af Institut français de Copenhague.

konkurrencematerialet vedrørende Tête-Défense,³⁸ opstilles der en række krav til projektet. Von Spreckelsen sætter sig grundigt ind i programmet, lærer det udenad, som han siger i *Kun for mennesker*, for så at boltre sig i skitser. Resultatet bliver, at det danske projekt fremstår som et punkt til punkt svar på de stillede spørgsmål. Aksen understreges af et nyt tomt rum, den historiske dimension tilføjes et stærkt symbol, Triumfbuen, som også løser problemet med den vanskelige grund, som skyldes de eksisterende infrastrukturer.³⁹ Byggepladsen er et hul i jorden. Arkitekturen derude en blandet fornøjelse, fascinerende og forførelig, med von Spreckelsens egne ord.

Von Spreckelsens projekt er et værk, der føjer sig ind i Défensekvarteret, Kubens to sider er i realiteten højhuse af samme art som de højhuse, der i forvejen ligger der, den samme kølige arkitektur, glas og stål på rad og række, *men så drejer jeg mig!*, og derved adskiller den sig klart fra det øvrige.

Denne nye triumfbue, som gentager åbningen i de to første triumfbuer på Den Historiske Akse, bliver som en åben dør, der forbinder Paris med dens vestlige omegn, den er ens på begge sider, strengt neutral.

Indstillingen

Dommerkomitéen indstiller dette projekt med titlen *Arche de Triomphe de l'Humanité*, Menneskehedens Triumfbue, på grund af dets klare koncept, dets symbolske styrke, det forenkede udtryk, den geometriske præcision samt den foreslåede arkitekturs poesi. Den spinkle balance imellem *porticoens* faste karakter og de lavere bygningers flygtige form er en nutidig fortolkning af monumentalitetsbegrebet. Arealet blødgøres gennem store overdækkede rum, der åbner mod pladsen, 'le parvis',⁴⁰ en af de ældste bytraditioner i Paris.

Poesien understreges af den tekst, som ledsager projektet ved indleveringen:

ET VINDUE TIL VERDEN

Ide

En åben terning

Et vindue til verden

*Som et foreløbigt orgelpunkt på Avenuen
Med et kig ind i fremtiden.*

*Det er en moderne »triumfbue«,
Som fejrer menneskehedens triumf,
Det er et symbol på håbet om, at i fremtiden,
Vil alle mennesker kunne mødes frit.*

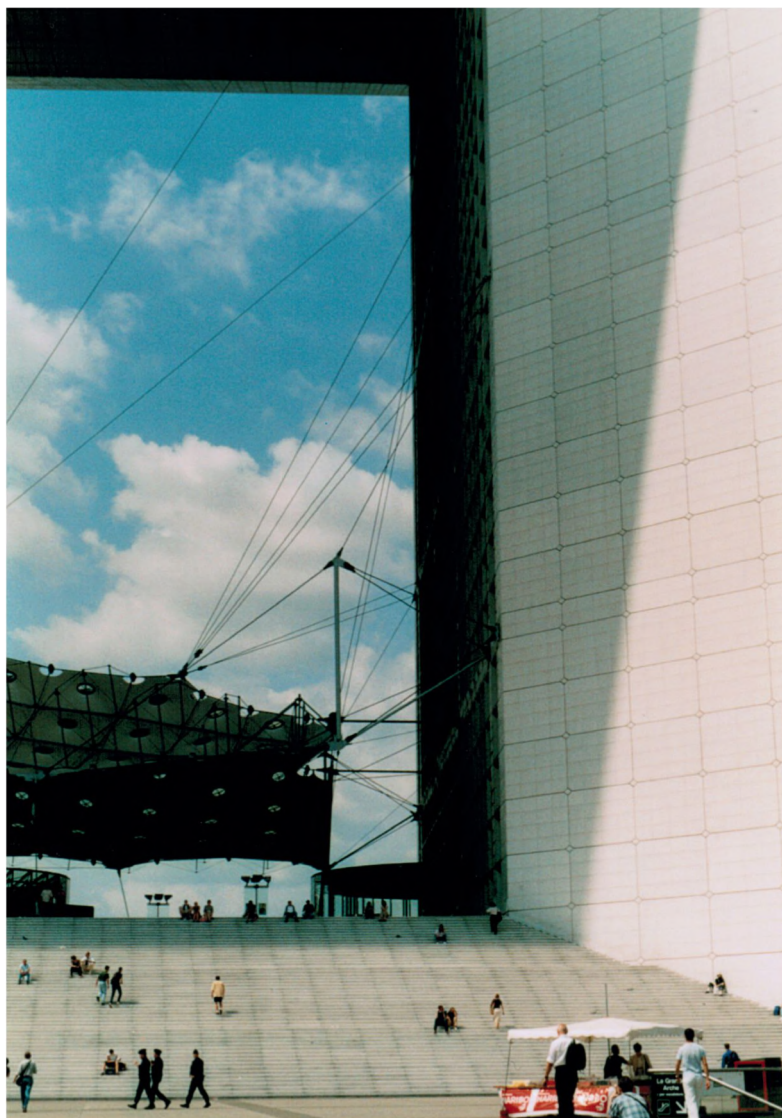
*Her, under »menneskets triumfbue«, vil mennesker
fra hele verden komme for at lære de andre at kende,
For at lære, hvad de har lært,
For at lære deres sprog, deres vaner,
religioner, kunst og kulturer at kende.
Men især for at møde andre mennesker!*

*Ved den blotte kontakt med andre mennesker og nationaliteter,
vil de barrierer, som tidligere århundreders følelse af manglende forståelse
har skabt, blive tilintetgjort.*

*Menneskets triumfbue vil kunne ses
i alle retninger.
Når man kommer tæt på denne bue opdager man,
at det er en stor dækket plads, hvor man kan blande sig
med andre, og hvor det er let at tage på opdagelse
i hver del af det store kompleks.⁴¹*

Mere prosaisk og kort sammenfattet er der tale om: En godt 100 m høj åben kube af marmor og glas, der på én gang er hus, triumfbue og monument. Kubens nederste smig er en monumental trappe i fuld bredde, der fører op til et plateau, hvor 'skyer' svæver i åbningen som modspil til bygningens stramme geometri.⁴² Størrelsen er bestemt af de øvrige mærkepæle på Den Historiske Akse: Den lille triumfbue i Paris, Arc de Triomphe du Carrousel, har målene: 25 x 25 m, Triumfbuen på Champs Élysées har målene 50 x 50 m, så von Spreckelsen doblede videre op og kom frem til 100 x 100 m som en passende dimension for sin nye konstruktion. Med dette som udgangspunkt blev resultatet *von Spreckelsens kube* med målene: højde: 110 m, bredde: 108 m, dybde: 112 m. I modsætning til de øvrige bygninger i området, der lå strengt på linje, er hans bygning som nævnt drejet få grader af hensyn til den eksisterende

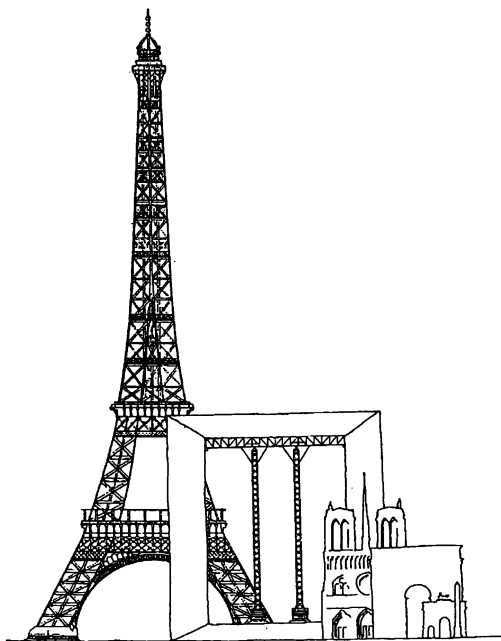

Trappen op til la Grande Arches plateau. De små mennesker på trappen giver et godt indtryk af bygningens størrelse. Foto Ole Degn 2002.

grundplan, hvilket helt utroligt gentager den drejning, Louvre har i forhold til Aksen.

Arken var tænkt med en belvedere på toppen, som skulle være åben

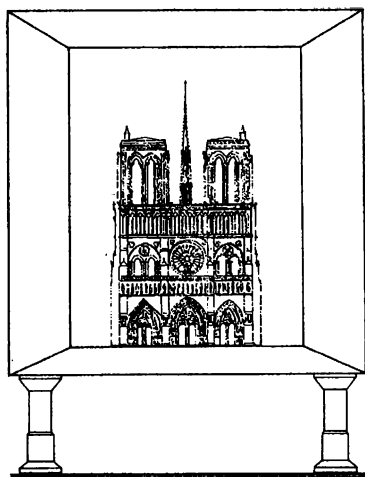
La Grande Arche tegnet med Notre Dame i Paris og de to mindre triumfbuer. Chaslin og Picon-Lefebvre, 1989, s. 53.

for publikum, så man kunne se ind over Paris mod øst og videre ud mod vest, jævnfør hele ideen med Arken som et 'åbent vindue'. Udsigtsterasserne mod vest, blikket videre ud over Den Historiske Akse, blev ofret til møderum allerede i en tidlig fase. Tilbage blev en belvedere, som vender ind mod Paris, men denne er i dag lukket på grund af problemer med de udvendige elevatorer. Denne gave til publikum er ikke det eneste, der i sidste ende ikke blev som tænkt af von Spreckelsen.

Kubens klare geometri kompletteres af det, von Spreckelsen kaldte 'skyerne', en slags lette tage i opaliseret glas på lette stålkonstruktioner, som skulle give det vældige tomrum inde i Arkens bue menneskelige proportioner og beskytte mod vind og vejr, og som skulle spille sammen med de såkaldte 'høje', lavere bygninger af varierende højde, som skulle ligge med luft imellem på begge sider af Kuben. Kun skyerne inde i buen blev realiseret, men i lærred, af arkitekten Peter Rice, efter at von Spreckelsen havde forladt projektet. Han brød sig i øvrigt ikke om løsningen.

På samme måde som »skyerne« skulle elevatortårnet inde i buen proportionere rummet, gøre det menneskeligt, samtidig med at disse ele-

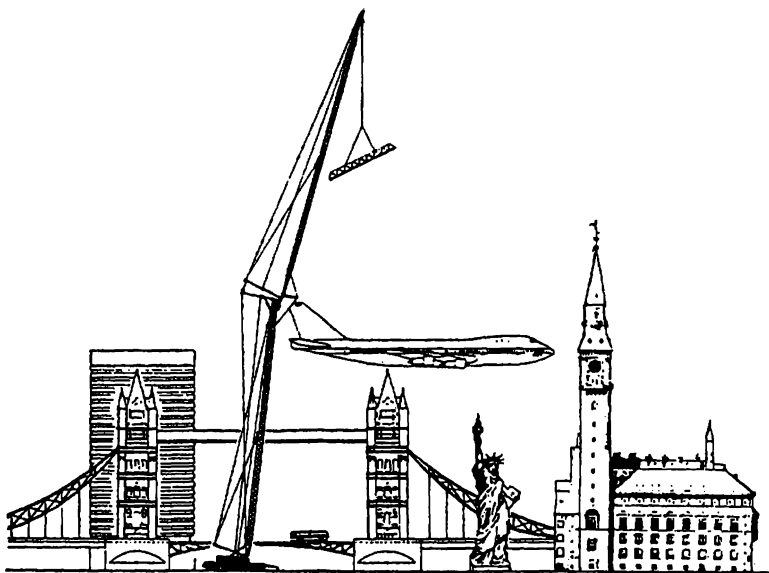
Notre Dame i Paris indtegnet i la Grande Arches ramme. Chaslin og Picon-Lefebvre, 1989, s.172.

menter sammen med de mindre bygninger på begge sider understreger kubens klare form. Plateauet i Arken og parvis'en forbindes som nævnt af en trappe i fuld bredde, de opfattes alle tre som opholdsrum.

Fra skitser til byggeri

Trods begejstringen for projektet var der nogen nervøsitet for, hvordan en så stor bygning ville tage sig ud inde fra Paris, fra første del af Den Historiske Akse. Derfor arrangerede man et prøveløft af en model af taget: »Løftet i Tête Défense«, som i sig selv var en gigantisk ingeniøropgave. Præsident Mitterrand var selv ude midt på Concordepladsen for at bedømme resultatet. Han så det to gange, ved 5-tiden om eftermiddagen, hvor taget var blå, og en morgen, hvor det var rosa, fordi solens stråler farver kubens forskelligt hen igennem dagen. Han fandt det tilfredsstillende og gav grønt lys til at gå i gang. Selve byggeriet startede i 1985. Der var 2.000 byggearbejdere på det, der medgik 1.250.000 arbejdstimer, 125.000 m³ beton og 13.000 tons jern, og den færdige bygning vejer 300.000 tons.⁴³

Funderingen består af de såkaldte elefantfødder: 12 kolossale betonpæle, ovale megasøjler, forsynet med kapitæler. De står solidt i de »huller«, der er mellem skinner og veje på grunden, og er beklædt med neopren for at modvirke rystelser.

»Løftet« i la Défense, byggekranen og dermed højden sammenholdt med SAS Royal Hotel i København, London Bridge, Frihedsgudinden og rådhusårnet i København. En 400 m² stor platform malet med marmorstuk som et udsnit af la Grande Arches skrå overligger blev af en kæmpekran løftet op i den rigtige højde og vinkel over jorden, 100-110 m, således at bygningens virkning kunne vurderes i forhold til Den Historiske Akse. Tegning af Erik Reitzel. Dirckinck-Holmfeld 1990, s. 40.

Ifølge den oprindelige plan skulle højhusene være 105 m x 105 m underinddelt i felter på 21 m x 21 m som igen var underinddelt i seks fag.⁴⁴ Det ville give en modulafstand på 3,5 m, så etagehøjden kunne blive 3 m. Etagerne blev imidlertid skåret ned fra 3 m til 2,5 m, så 6 blev til 7 etager per 21 m-modul.

Det bevirker, at der ikke er væg over vinduerne: *En kamp for at redde få cm's fri luft over vinduespartiet og få forsenket loftsarmaturerne m.m. lykkedes ikke*, skriver Karen von Spreckelsen,⁴⁵ og at specielt de lavloftede, smalle korridorer kan virke trykkende, med Kim Dirckinck-Holmfelds ord »klaustrofobiske«.⁴⁶

Hvad den udvendige del angår, skal her især behandles tre hovedelementer af et komplekst byggeri med mange delkomponenter. Disse tre elementer er marmor og glas på gavl- og sidefacader og de lavere bygninger, der skulle udgøre Kubens omgivelser. Uenigheden gjaldt såvel materiale som opsætning. Von Spreckelsen havde valgt en marmor fra Car-

La Grande Arches fem moduler og vinduer i 35 etager ses på dette billede. Wikipedia.

rara med tætsiddende krystaller, som var ensartet i fladen og modstandsdygtig over for den syre, der er i forurenede byluft.

Man valgte en billigere, mere trist, grå og ujævn og også mindre holdbar marmor. *Det kommer de til at fortryde*, sagde von Spreckelsen. Han betegnede dette som at gå i arbejdssæt i stedet for i kjole og hvidt.

*Marmorfladerne, der var tænkt som sammenhængende, således at marmorbruddets struktur blev gentaget i Kuben, er nu blevet til et mønster, der ikke danner sammenhæng, med det resultat, at Kubens monolitiske karakter i nogen grad modarbejdes,*⁴⁷

skrev Kim Dirckinck-Holmfeld i sin anmeldelse af Kuben. Det med at gå i arbejdssæt i stedet for kjole og hvidt gælder for flere elementer i byggeriet.

De store glatte glas på de udvendige sidefacader blev som nævnt også ændret. Karen von Spreckelsen forklarer, at

man oprindeligt havde ønsket klart glas, så man fik mulighed for at se livet inde i Kuben og følge dagslysets vekslen og vejrets skiftet uden farveforvrængning. Da dette af tekniske og økonomiske årsager ikke kunne forenes, så man sig nødsaget til at skifte det klare glas ud med et gråligt glas.⁴⁸

Det medførte så også, at der blev valgt en grå bardiliomarmor til marmorfladerne for ikke at få for stor kontrast til glasfladerne. Fra fransk side påpegede man, at glasset også skulle isolere, og at isolerende glas altid bølgler. Man endte derfor med en løsning i dobbeltglas, hvor det yderste glatte glas til von Spreckelsens store skuffelse er indfattet i aluminiumsrammer. Det er, selv om rammerne er ekstremt spinkle, en meget mindre elegant løsning end den, von Spreckelsen havde tænkt sig. Derudover har denne løsning den uforudsete ulempe, at der udvikles ekstremt høje temperaturer mellem glassene, der sidder med en afstand af 50 cm, og at de dobler reflekserne op, så folk i kontorerne, når lyset svinder, ikke kan se ud, men kun ser deres egne blege ansigter i ruderne i neonlysets skær.⁴⁹

Den sidste strid stod om 'højene', de lavere bygninger af varierende størrelse på nord- og sydsiden af Arken. Ideen var, at de sammen med 'skyerne' skulle danne en bevæget baggrund til Kuben og derved fremhæve dens form samtidig med, at de bandt områderne nord og syd for Kuben sammen. Oprindeligt skulle disse lave bygninger også have været overdækket af hvide, opaliserede glasskyer, men

Det lykkedes imidlertid ikke for Spreckelsen i kontrakten at sikre, at han fik ansvar for indretning af de offentligt tilgængelige rum og »strøget« i det store butikskompleks, der var placeret nord for Kuben.⁵⁰

Det var væltet op med planer, der fyldte i og fyldte på omkring Arken, så man kunne få dækket omkostningerne, men von Spreckelsen insisterede på, at Arken skulle kunne ånde, som triumfbuen på *Place de l'Etoile*:

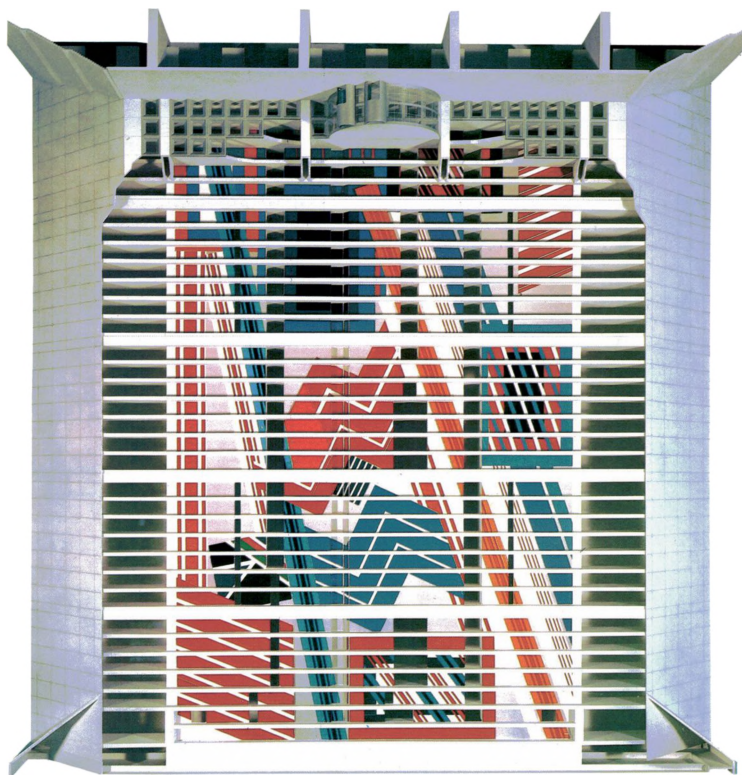
Det var ham magtpåliggende, at der skulle være ro omkring bygningen, at der skulle være rimeligt åbent omkring den.⁵¹

Ønsket om at udnytte grunden omkring Arken til det yderste, kolliderede med von Spreckelsens principper og opfattelsen af samspillet mellem form og det organiske. Problemet med »højene« blev aldrig

løst af von Spreckelsen, han valgte at trække sig fra værket den 31. juli 1986, og den franske arkitekt J. Buffi vandt en nyudskrevet konkurrence, som hverken friholder Kuben eller respekterer parterreplanet, det vandrette plan, som Kuben ligger på.

Som vanligt havde von Spreckelsen medtænkt kunstnerisk udsmykning og haveanlæg, både ved Kubens fod og i midten af taget, sidstnævnte endnu engang i samarbejde med Sven-Ingvar Andersson.

Helt usædvanligt bad von Spreckelsen maleren Jean Dewasne skabe et vægmaleri til de indvendige facader i højhusene. Dette vægmaleri ville aldrig blive set i sin helhed, men oplevet i de 'skiver', der ville være synlige på gangene, eller som von Spreckelsen poetisk udtrykte det: De ville stå som nodelinjer, så det at bevæge sig fra etage til etage ville være som at opleve et stykke musik. Denne ide blev kun realiseret i det ene

Jean Dewasnes ca. 100 m høje vægmaleri til sydbygningen med angivelse af etageinddelingerne. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 201.

højhus. Investorerne nægtede pure at følge denne del af projektet i det andet højhus, ligesom de krævede en del andre indvendige ændringer.

Den japanske billedhugger Ayko Miyawaki's svungne kabler i den forsænkede have nord for Kuben og den græske maler Paniotis Vasillakis Takis' lysskulpturer på parvis'en og den lille gruppe bag ved Kuben mod vest, som ligesom siger goddag og farvel til den, der passerer gennem Kuben, var en del af von Spreckelsens plan.

Taghaverne var i kontrast til Kubens rendyrkede perfektion tænkt som organisk varme og foranderligt levende, glastagene skulle illudere mosebryg og skyer, og bygningerne på begge sider var tænkt med taghaver og bevoksninger. Parvis'en var skitseret med en bevokset kanal, hvor der også ville være plads til et vist dyreliv.⁵² Midt i Défensekvarterets stenørken ønskede von Spreckelsen med andre ord at skabe natur, en have, måske med reference til ordet *parvis*' oprindelige betydning, paradis.

Tag-»haverne« endte som minimalistiske anlæg i sten, og liv blev det heller ikke til på parvis'en, kun langstrakte rektangulære betonfliser og en lang marmorvej, som angiver retningen op til og ud igennem Menneskehedens Triumfbue.

Vanskeligheder og kulturkløft

Det er velkendt, at von Spreckelsen stødte ind i en række vanskeligheder undervejs. Ovenfor er der flere gange henvist til problemer med økonomien, og også politiske forhold spillede ind. François Chaslin lægger ikke fingrene imellem, men skriver direkte:

Når man står foran det færdige bygningsværk, bliver man slået af det paradoks, at der bag de rene og afklarede linjer ligger en styrke og autoritet, som formår at skjule det frygtelige drama, som opførelsesfasen var. Ja, faktisk gemmer den afbalancerede geometri og den hvide marmorbeklædning med ophøjet værdighed på mindet om et af de pinligste afsnit i den parisiske byplanhistorie, økonomisk og politisk.⁵³

Lige før parlamentsvalget i foråret 1986, hvor de kæmpemæssige søjler stod færdige, solgte selskabet bag projektet⁵⁴ de nødvendige dele til Det internationale Kommunikationscenter, forkortet til CICOM, således at finansieringen faldt på plads. De nødvendige dele var: sokkel og undersokkel, to tredjedele af 'højene' på nordsiden, taget og tre etager i nord-

siden, panoramaelevatorerne og udnyttelsen af belvederen. Handelen blev afsluttet den 13. marts, i allersidste øjeblik, to dage før den absolutte frist.⁵⁵ Den 16. marts vandt højre med Chirac i spidsen så valget. Hans regering sløjfede det hele, og der opstod et rent kaos. Selvfølgelig den flotte tanke om et internationalt kommunikationscenter blev også opgivet.

Kubens »fjender« var ifølge Chaslin personer i den borgerlige regering, entreprenøren Bouygues, som gjorde kuben til sin private kæphest, og developeren Christian Pellerin, som står bag mere end en million kvadratmeter kontorareal i bydelen, og som erhvervede de allernederste etager i efteråret 1986.⁵⁶ Han tabte dog kampen om Arken til Robert Lion⁵⁷ og Edgar Faure. Sidstnævnte var ansvarlig for Revolutionsjubilæet, og han formåede at få den engelske finansmand Robert Maxwell med som investor.

Ud over det økonomiske og det politiske var kulturforskelle og problemer med interkulturel kommunikation uden tvivl også en faktor. Og det selv om von Spreckelsen var en berejst herre og flere gange tidligere havde skullet takle sådanne situationer, fra Mellemøsten til USA. Det sproglige forsøgte han at klare ved, at arbejds sproget var engelsk, således at alle skulle operere på et fremmedsprog. Det udelukker dog ikke misforståelser. Men han oplevede også klart kulturforskelle.

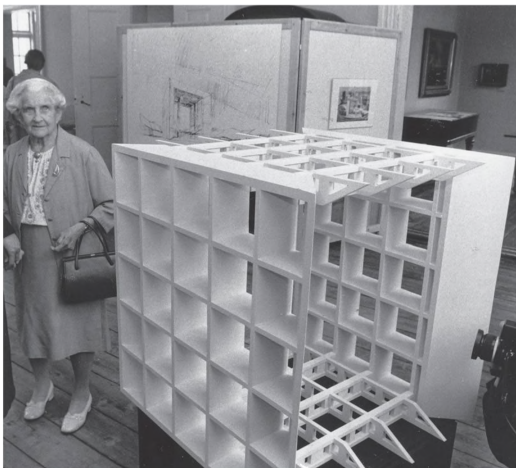
Vi får hans egen diskrete version af sagen i Dan Tschernias ovennævnte tv-program med ham. Franskmændene kan lide at ændre tingene, og de har en anden opfattelse af samarbejde:

Man kan ikke samarbejde med franskmænd – samarbejde ville være et svaghedstegn fra min side,

siger von Spreckelsen og fortsætter, at franskmændene elsker at lade ting stå åbne, holde dem svømmende, *at skrive en kontrakt, der ikke er klar – det ser de som en fordel.* Han har derfor måttet skrive under på en kontrakt med uklare punkter. Derefter har de svært ved at tage en beslutning, har ønsker i alle retninger, som til enhver tid kan skifte. Franskmændene inspirerer, fordi man kan lave om – men er også frygtelig irriterende, fordi de hele tiden vil lave om.

Da han opsigter kontrakten, forsøger han at fastholde sine partnere i et tillidsforhold: Der kom ikke et menneskeligt, kun et kontraktmæssigt brud, siger han. Det gensidige tillidsforhold er det vigtigste. Han synes i øvrigt, at franskmænd er hårde mod sig selv/hinanden.

Von Spreckelsens mor, Antonie von Spreckelsen, fotograferet ved siden af en stor model af la Grande Arche, udstillet på Skovgaard Museet juni 1988. Foto i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Jeg er blevet pænt behandlet af Mitterrand og de personer, som har været de ansvarlige, MEN der har været en lidt afstandtagen, fordi jeg kom fra udlandet, ikke var en af deres egne.

Han fik en fin modtagelse – derefter kom der mere afstand, det blev svært at holde på formerne. Det kom frem i praksis ved, at man forsøgte at gå uden om arkitekten, og fordi han var gæst, måtte han opføre sig pænt, han kunne ikke gå hårdt til dem som herhjemme, sagde han i udsendelsen.

En fransk synsvinkel

Hvordan forholder franskmændene sig til hele dette forløb? Det kan man få et indtryk af ved at læse François Chaslin og Virginie Picon-Lefebvres store bog om byggeriet: *La Grande Arche de la Défense*,⁵⁸ som allerede er citeret. Chaslin gennemgår de økonomiske og politiske vanskeligheder, men taler også om forskellige tekniske opfattelser, og i den forbindelse drages von Spreckelsens kompetencer simpelthen i tvivl: Denne professor bevægede sig i en studereverden, som en ung arkitekt, der endnu ikke helt kendte byggeriets virkelige verden. Von Spreckelsens og Erik Reitzels ideer stødte sammen med fransk opfattelse af, hvad man kunne, ikke mindst, hvad den franske entreprenør Bouygues kunne:

(...) denne abstrakte rationalisme, som var inspireret af folk som Auguste Perret⁵⁹ eller Pier-Luigi Nervi,⁶⁰ var ikke hverdagskost for Bouygues' ingeniører,

skriver Chaslin.⁶¹ Allerede her ser vi, hvordan problemerne skrives ind i en fransk reference- og forståelsesramme, Perret og Nervi er ikke de mest nærliggende at sammenligne von Spreckelsen med. Men ikke nok med det, danskerne ved bare ikke, hvad det handler om, så man forkaster deres konstruktionsforslag og vælger en anden byggemåde. Picon-Lefebvre følger op med at søge at forstå von Spreckelsens perfektionisme og ønsket om glatte overflader som rundet af dansk design og danske møblers fine finish:

(...) bygningens fuldstændig glatte karakter er af samme art som den, man ser i dansk design, ikke mindst moderne dansk møbelhåndværks finish og dets glatte overflader: man kan se samlingerne, men de er indfalsede, diskrete.⁶²

Denne holdning til teknikken, hvad enten det drejer sig om møbler eller bygninger, er ifølge Picon-Lefebvre paradoksalt:

Den sætter fokus på den moderne brug af traditionelle materialer. Man har til tider det indtryk, at selv om man skaber værker som stilistisk set er moderne, så realiseres de ved hjælp af næsten håndværksmæssige teknikker. Bruugen af mursten, som stadig er udbredt, kan ses som et udtryk for dette.⁶³

Det skriver hun, selv om hun også kommer ind på slægtskabet med Louis Kahn, som er kendt for at kombinere mursten og beton. Med reference til den parisiske arkitekt Ahmet Gulgonem, som lærte von Spreckelsen at kende i Ankara, fortæller Picon-Lefebvre videre, at von Spreckelsen er fortalende for en ikke så bekostelig arkitektur. Det, mener hun så, kunne skyldes arten af de opgaver, han hidtil havde haft adgang til, når man nu ser på Arkens størrelse og rigiditet, en rigiditet, som kommer til udtryk gennem valget af materialer.⁶⁴ Trods den ret positive omtale af kirkerne, som hun fremhæver kombinerer mursten, træ og beton og er integreret i landskabet, skriver hun:

Der synes at være tilstræbt en harmoni mellem former og materialer i de forskellige kirke-, administrations- og forretningsbygninger, som udgør disse centre for nyopførte kvarterer,

og det er tydeligt, at hun finder, at størrelsesorden og perspektiv er begrænset og slet ikke står mål med Tête-Défense-projektet:

Selv om der kommer en vis monumentalitet til udtryk, så svarer den til de hundredvis af småhuse, der er opført rundt om. Her passerer man ikke store monumentale perspektiver, men velholdte små haver fulde af blonde børn på cykel.⁶⁵

Der bliver også lige plads til en bemærkning om, at det siges, at kirkerne ikke er helt tætte. Von Spreckelsen tales simpelthen ned i flere passager i bogen. Hun fremhæver også, at han ikke havde en større organisation bag sig, men blot stillede med et mindre, hastigt sammensat hold og derudover allierede sig med et stort fransk firma, *Aéroports de Paris*.

Chaslin beskriver det, der skete i kølvandet på det politiske systemskifte, som en ekstremt alvorlig krise, som han malende beskriver således :

Tragedien udspillede sig i den finansielle og politiske verdens dybe vande, der hvor de store hvide hajer og den tunge statslige hval færdes i vande, som iagttagere kun vanskeligt kan trænge ind i. Det var mægtige spillere, der udfoldede sig omkring en stejl arkitekt.⁶⁶

Frankrigskenderen Jacques Berg siger det uden omsvøb i artiklen *Menneskehedens triumf – eller hvordan alting bliver fransk*:⁶⁷

(...) knivene rasler ud af ærmerne, og den fremmede må blegne i skæret fra en bureaukratisk grusomhed (...) Jungleloven ligger lige under den 5. Republik. Mange mindes ikke at have oplevet en sådan 'affairisme', uhæmmet profitjag og spekulation som under socialisterne.

Chaslin fortsætter sin udredning:

Sagde jeg tragedie? Ja, det var der på en vis måde tale om, eftersom alt det snart ville føre til, at Spreckelsen forlod projektet midt i en knuget taushed.⁶⁸

Men han nøjes ikke med at inddrage det ydre pres; der var, som vi har set, en række sammenstød omkring, hvordan von Spreckelsens projekt skulle gennemføres. Om von Spreckelsens ønske om en helt glat overflade, siger han:

Disse frygtelige krav om perfektion, som ofte var fuldstændig i modstrid med problemer omkring lys og varmeisolering, fik som resultat, at den franske arkitekt François Deslaugiers (som Paul Andreu i al hast sendte til den umedgørlige dansker for at få tingene på plads) fattede en dyb sympati for sin umulige medspiller og opnåede en mere klar forestilling om, hvad cirkulens kvadratur kan være.⁶⁹

Flere af franskmændene led i årene efter det brud, der kom, af følelsen af, at de i von Spreckelsens øjne, 'denne stejle samarbejdspartner', måske forekom som 'svinepelse',⁷⁰ som måske ville ødelægge hans værk, tilføjer Chaslin. Der var måske en form for rivalitet mellem von Spreckelsen og Paul Andreu:

(...) den ene frygtede måske til tider, at den anden søgte at tage hans plads; den ene trak sig tilbage til sin ekstreme fordringsfuldhed, til sine, måske til tider lidt teoretiske, principper, mens den anden, i kraft af sin funktion, fokuserede på rationelle eller økonomiske problemer.⁷¹

Spreckelsen troede ikke helt på vores oprigtighed, sagde en af aktørerne i denne vanskelige periode senere,

han forstod ikke, hvor truet hans værk var, heller ikke, at den beskyttelse, han havde nydt fra Præsidentens side, ikke var effektiv nu, hvor der var kommet en højre regering.⁷² Vi prøvede at overholde fristerne, at klare os igennem de økonomiske vanskeligheder, den frygtelige politiske usikkerhed, der herskede på det tidspunkt, og han fortsatte bare som hidtil, urokkelig, tog sig god tid, tilsyneladende helt ufølsom over for de problemer, som plagede os.⁷³

Stejl, umulig, umedgørlig, urokkelig, ufølsom er ord, som unægtelig farver von Spreckelsen negativt, han gør det vanskeligt for sine samarbejdspartnere. Helt neutral er følgende formulering vel heller ikke, selv om der også udtrykkes en vis sympati, han er stædig, og så tager han ofte til Danmark for at fordybe sig:

Spreckelsen virkede træt, irriteret og syntes at have mistet noget af sin styrke og sin ekstraordinære evne til på én gang at stå fast og, der i sit fjerne kongerige, at udarbejde nye løsninger, som for altid ville kunne beskytte monumentets integritet.⁷⁴

På den ene side havde man, siger Chaslin, det ydre pres, på den anden von Spreckelsens urokkelighed, hans ligegyldighed over for de vulgære spørgsmål, når værkets perfektion var det altafgørende.⁷⁵ Denne stræben mod perfektion giver anledning til mange gnidninger. Et af de eksempler, Chaslin fremhæver, er von Spreckelsens ide med Dewasnes freske, som skulle dække de indre vægge i kubens gange fra kælder til top:

– en virtuel freske, som i sin helhed kun eksisterede på kunstnerens kartoner, men som i virkeligheden blev skåret i skiver, etage for etage og fra korridor til korridor; det var en ren konceptuel ide, som var helt i den danske arkitekts ånd, man havde helt fra hans overvejelser over, hvordan monumentets konstruktive struktur skulle være, fornemmet, hvor meget en slags tingenes immanens betød for ham: tingene skulle være der, i deres sandhed, med deres ubønhørlige logik, men de skulle ikke vises.⁷⁶

Ja, fristes man til at sige, når man har beskæftiget sig med von Spreckelsens kirker, som stræber mod den samme perfektion. Franskmandene er irriterede, de forstår ham ikke og kan ikke leve op til hans krav. Ingen har udtrykt denne stræben bedre end samarbejdspartneren Sven-Ingvar Andersson, som i sin nekrolog om ham fremhæver Alvar Aalto som hans forbillede og skriver:

Ikke sådan, at han ville imitere hans form. Det, han ønskede, var at tilegne sig Aaltos rumopfattelse og metode til at opnå den altfavnende syntese, hvor funktion, byggeteknisk udtryk og ånd danner en enhed, opnået ved en indtrængende bearbejdelse af en unik forudsætning.⁷⁷

Allerede i 1983 truede von Spreckelsen med at træde tilbage, fordi projekt, organisation og beslutningsprocedurer var uklare. Chaslin antyder endog, at von Spreckelsen brugte sin position som arkitekt (uden ansvar for det praktiske, som han overlod til den franske partner, det *solide* Aéroports de Paris, forstår man) til at sætte sin vilje igennem, blandt andet ved at trække tiden, selv om man vidste, at tidsfristerne var snævre.⁷⁸ Paul Andreu citeres her.

Men det er unægtelig en uendelig række af uenigheder, som Chaslin kan remse op, og, fornemmer man, der er en afgrund mellem forståelsen af arkitektens ressource i Frankrig og i Danmark, som bevirker, at meget bliver anderledes end tænkt af von Spreckelsen. Chaslin skriver, at han var træt og irriteret. Hans sortie virker dog snarere afklaret og stærk.

Dagen før, han 31. juli trak sig fra projektet, skulle præsident Mitterrand besøge byggepladsen, man kunne ikke finde arkitekten, selv om man havde prøvet at kontakte ham på alle mulige måder:

Så ankom Præsidentens bil: En smilende von Spreckelsen sad til højre for statschefen, som han var taget omkring for at besøge i Élyséepalæet, han markerede således, at han kun mente, at han havde én samtalepartner i Frankrig.⁷⁹

Herefter fortæller Chaslin, hvordan præsidentens repræsentanter forgæves søgte at tale von Spreckelsen fra beslutningen, men von Spreckelsen stod fast og forklarede, at François Mitterrand godt nok satte pris på arkitektur, men at han selv trods al sin egen gode vilje *ikke kunne ændre på historien*, eftersom det monument, han havde tegnet, var *blevet en big business*.⁸⁰ Han afviser også at fortsætte som arkitekturrådgiver på sit værk og en forpligtelse for parterne til at præsentere monumentet som Monsieur Johan Otto von Spreckelsens værk. Det hele slipper først ud til pressen i november.⁸¹

Chaslin slutter dette kapitel af sin fremstilling med en række spørgsmål: Var arkitekten træt, udmattet eller eventuelt allerede syg, han døde jo allerede det følgende forår. Karen von Spreckelsen afviser disse hypoteser og ser hans beslutning som udtryk for hans karakterstyrke: Han bestemmer, hvornår han siger stop.⁸²

En succes trods alt

I Dan Tchernias udsendelse med von Spreckelsen siger denne mod slutningen: *Det bliver Kuben, den kommer til at stå som tænkt*. Det ser også ud til, at franskmændene ønsker at se det sådan. Chaslin går så vidt som til at sige, at:

(Robert Lion) var i stand til at gennemføre hele forehavendet i nøje overensstemmelse med von Spreckelsens tanker og ideer og det til trods for en sand politisk-økonomisk guerillakrig, der kunne have væltet manganen en betonklods af pinden.⁸³

Picon-Lefebvre giver først og fremmest arkitektteamet (von Spreckelsen, Andreu og det øvrige team!) æren for, at bygningsværket i sidste ende

blev vellykket. Det skyldtes deres stædighed. De er blevet bebrejdet, at de var rigide. Men deres ubøjelighed var nødvendig for at sikre realiseringen af et værk som la Grande Arche, for så vidt som de økonomiske og politiske kræfter ikke altid kan forliges med den sammenhæng, som arkitektonisk kvalitet kræver.⁸⁴ Og hun fortsætter, at dette enestående værk med rette blev valgt til at fejre 200-året for Den franske Revolution som et monument, der besejrede uenighederne og fik fælles værdier frem.⁸⁵

Sådan blev stædighed og konsekvens igen positive ord, og sådan blev også von Spreckelsens kube fransk, på godt og på ondt.

Afsluttende bemærkninger: La Grande Arche i dag

Den 24. april 2010 lukkede man adgangen til taget på la Grande Arche midlertidigt på grund af sikkerhedsproblemer med de udvendige elevatorer. En overgang tillod man brug af de indvendige elevatorer i det ene

Udsigt mod øst fra den nu for altid lukkede belvedere på toppen af la Grande Arche. Man ser akse ind til de to andre triumfbuer inde i Paris. Foto Ole Degn 2002.

ben, men det generede de mennesker, der arbejdede her. Efter et år meddelte man, at man ville lukke taget permanent for publikum og omdanne lokalerne til kontorer og mødelokaler. Det betød, at man lukkede det mest besøgte monument i regionen med 250.000 besøgende årligt. Ud over belvederen husede taget et informatikmuseum og et videomuseum, en gastronomisk restaurant og flere andre foretagender. Lukningen kostede ca. 40 jobs. Det selskab, der stod for udnyttelsen af taget, blev sat på gaden, og Ministeriet for Bæredygtig Udvikling blev ejer af taget.

Arken blev åbnet for publikum den 26. august 1989 og fyldte således 25 år i august 2014. Det var anledning til omtale i medierne under overskrifter om, at den er i en ynkelig forfatning.⁸⁶ Arken er lukket for publikum og er ved at blive forladt. Carraramarmoren smuldrer, og på sydsiden er den allerede delvist erstattet af granit. De ansatte klager over for snævre korridorer og for lavloftede kontorer. Paul Andreu udtaler, at man ved opførelsen satsede på det ydre i stedet for det indre. Von Spreckelsen siges at være gået af af helbredsmæssige grunde. Han fik ret i, at de kom til at fortryde det, både valget af marmor og den lavere etagehøjde.

I 1990'erne påbegyndte man anlæg af seks eksotiske haver neden for Arken. De strækker sig fra Kuben via en gangbro ud mod de vestlige kommuner. Helt som von Spreckelsen drømte om, kan det ikke blive, da arealerne på nord- og sydsiden er tæt og ret højt bebygget, men haver kom der altså.⁸⁷

Von Spreckelsen og Viborg

Von Spreckelsen har ikke medvirket ved byggerier i sin fødeby Viborg. Der eksisterer dog en skitse til et menighedshus til Domkirken på Stænderpladsen. Eller måske skulle man sige »har eksisteret«, for det har ikke været muligt at finde den igen. Men den var fremme, da man diskuterede det projekt, som hans studiekammerater og nære venner Inger og Johannes Exner kom til at tegne.

Der er med andre ord ikke et monument over denne forunderlige danske arkitekt i Viborg,⁸⁸ og med tanke på hans egen indstilling til monumenter, må man være forsigtig med at foreslå et, for, som han udtalte i *Kun for mennesker*:

Som regel er det enkeltpersoner, der får monumenter, jo større, jo mere ukendte.

Mindepladen for von Spreckelsen på Morvilles Gårds mur mod Gråbrødre Kirkestræde. Foto Ole Degn 2014.

I Paris skabte han et monument for menneskene: *Menneskebeden som sådan kan også godt få et monument. Det tilhører jer.*⁶⁹ Måske kunne man alligevel overveje at give hans navn til en gade eller en plads i hans fødeby?

I Naturgas Midt-Nord, nu HMN Naturgas' parkanlæg i Viborg er pavillonen ligesom i von Spreckelsens Grande Arche med reference til denne drejet nogle grader, nær de korrekte 6,5° i forhold til aksen. Foto Ole Degn 2015.

Anvendt litteratur og kilder

- Dansk Demografisk Database.
Nygaards sedler. Rigsarkivet.
Viborg Lokalhistorisk Arkiv, avis- og fotosamling, herunder kuverter med von Spreckelsen-materiale.
Danmarks Kunstbibliotek, studiesalen, Herlev.
- Andersen, A. Vejen: *Sct. Mogensgade før og nu*, 1988.
Andersson, Sven-Ingvar: Parc de la Villette. Bonjour Plaisir, *Landskab*, 1983, 3, s. 52-57.
Andersson, Sven-Ingvar: Johan Otto von Spreckelsen, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 22-27.
Andersson, Sven-Ingvar: Landskabsplanlægningen, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 80-86.
Balslev, Svend: *Danske forstkandidater 1786-1860*, 1986.
Bender, Henning: *Aalborgs industrielle udvikling fra 1735 til 1940*, 1987.
Berg, Jacques: Menneskehedens triumf – eller hvordan alting bliver fransk, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 87-88.
Bo, Jørgen, og Vilhelm Wohlert. En tilbygning, *Arkitektur*, 1960, 1, s. 19-24.
Bonde, Aage: Otto von Spreckelsen. Nekrolog, *Fra Viborg Amt 1964*, s. 155-56.
Chaslin, François: Spreckelsens ark, *Arkitekten*, 1989, nr. 23, s. 596-601.
Chaslin, François, og Virginie Picon-Lefebvre: *La Grande Arche de la Défense*, Milano-Paris, 1989.
Dirckinck-Holmfeld, Kim: Forenklingens styrke. Den musikalske strenghed, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 1-11.
Dirckinck-Holmfeld, Kim: Tête Défense, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 36-51.
Dirckinck-Holmfeld, Kim: Formalismens pris, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 74-79.
Dirckinck-Holmfeld, Kim m.fl.: Den monumentale arv. Konkurrence. Tête Défense, Paris, *Arkitekten*, 1984, 23, s. 477-509.
Exner, J., S.- I. Andersson og E. Reitzel: Johan Otto von Spreckelsen 1929-1987, *Arkitekten*, 11, 1987, s. 278-81.
Hansen, Erik: Souvenirs de Delphes, Vincent Gabrielsen (ed.): [Karen Ascani] *Ancient history matters. Studies presented to Jens Erik Skydsgaard on his seventieth birthday*, Rom 2002, s. 305-15.
Haverne ved Naturgas Midt-Nord, Viborg, u.å.
Hellmann, Marie Christine: Les architectes de l'École française d'Athènes, *Bulletin de correspondance hellénique*, 1996, vol. no. 120-1, s. 191-222.
Hjort-Nielsen, H.: *Danske prokuratorer med kongelig bevilling 1660-1869*, 1935.
Jacobsen, S.: Stavsholtkirkens arkitektoniske sigte, *Arkitekten*, 1990, 6, s. 194-97.
Jørgensen, Peter H.: Konkurrenceprojektets tilblivelse, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 28-35.
Klitgaard, C.: *Aalborg købmænd gennem 500 aar, 1431-1931*, 1931.

- Lehmann, Lilli: Johan Otto von Spreckelsen, *Kunstindeks Danmark og Weibachs Kunstnerleksikon*, 8, 1998, s. 20-22. <http://www.kulturarv.dk>.
- Nissen, Karsten: Andre trosretninger i Viborg Stift, *Stiftet og byen, Viborg Stift 1060-2010, Årbog for Historisk Samfund for Viborg-egnen*, 2010, s. 177-91.
- Pedersen, Johanne Marie Magdalene: Fra Viborg for 100 år siden. Fru Johanne Marie Magdalene Pedersens livserindringer, *Fra Viborg Amt*, 1958, s. 69-97.
- Poulsen, Gert, og Per Bo Christensen: *Aalborg fra politisk skandale mod økonomisk katastrofe fra 1680 til 1814. Aalborgs historie*, 3, 1990.
- Salviat, François: La dédicace du trésor de Cnide à Delphes, *Bulletin de correspondance hellénique*, 1977, vol. 4, suppl. 4, s. 23-36.
- Sestoft, Jørgen, og Jørgen Hegner Christiansen: *Danish architecture 1000-1960*, 2. revised edition, Arkitektens Forlag 1995.
- Skriver, Poul Erik: Sankt Nikolaj Kirke i Esbjerg, *Arkitektur DK*, 1971, 1, s. 49-52.
- Skude, Flemming: Viljen til form, *Helsingør Stiftsbog*, 1987 og 1988, s. 28-34.
- Smidt, Claus M., Poul A. Knudsen og Grethe Krogh: *Vangede Kirke*, 1999.
- Spanggård, Helmuth: *Viborg by og egn, FØR & NU*, II, 1997.
- Spreckelsen, Karen: De fire kirker, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 12-21.
- Spreckelsen, Karen: Den åbne kube, *Arkitektur DK*, 1/2, 1990, s. 52-73.
- Spreckelsen, Otto von: Morvilles Gård. En Viborg-patricierejendoms historie, *Fra Viborg Amt*, 1961, s. 60-123.
- Statens Kunstfonds offentlige ide-konkurrence om boligområdets udformning, *Arkitekten*, 1968, 4, s. 74-79.
- Studier fra Rom 1952. Roms pladser, Vatikanet, Etagehuse, Genazzano., Materiale fra Kunstakademiets Bygningskoles rejse under ledelse af Mogens Koch og Steen Eiler Rasmussen. Særtryk af Arkitekten Månedshæfte*, 10-11, 1952. [Vatikanet s. 160-63].
- Tschernia, Dan: *Kun for mennesker. Et program om arkitekten Johan Otto von Spreckelsen*, DR TV 13.7.1989, DR Video Fakta.
- Weirup, Torben: *Det åbne vindue – et essay om arkitekten Johan Otto von Spreckelsen*, 2003.
- Wiberg, S.V.: *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie*, 1-3, 1870.
- Viborg Katedralskoles Årsskrift*, 1943-49.
- Wohlert, Vilhelm: Sankt Nikolai Kirke, Hvidovre, *Arkitektur DK*, 1960, 5, s. 178-81.

Den store danske Encyklopædi.

Encyclopédie Universalis.

Wikipedia (Danmark, England og Frankrig).

Video fra INA (Institut national de l'audiovisuel):

<http://www.ina.fr/video/CAB8301446501/projet-tete-de-la-defense-video.html>.

<http://www.ina.fr/notice/voir/PAC01000308>.

Noter

1. Arche betyder to ting: 1. 'brobue', og 2. 'ark', en kiste som i Pagtens ark eller et stort skib som Noahs ark.
2. Kvarteret har navn efter en statue, 'la Défense', af billedhuggeren Louis-Ernest Barrias (1841-1905). Den blev rejst i 1883 til minde om forsvaret af Paris i 1870.
3. Det er EPAD (Établissement public pour l'aménagement de la région de la Défense), et offentligt selskab, som står for det.
4. *Dont le projet est apparu remarquable par sa pureté, par la force avec laquelle il pose un nouveau jalon sur l'axe historique de Paris et par son ouverture.* Communiqué gengivet i Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 46.
5. Mens Kuben i dag i Frankrig ofte kaldes la Grande Arche de la Fraternité, Broderskabets store bue, efter det projekt til fejring af 200-årsjubilæet for Den franske Revolution, som den franske politiker og litterat Edgar Faure stod for. Broderskabet er et af elementerne i den franske devise: Frihed, lighed og broderskab.
6. *C'est un »arc de triomphe« moderne, A la gloire du triomphe de l'humanité.*
7. *Objet fermement posé sur l'axe, remarqué pour sa pureté, arche vide de marbre blanc d'une centaine de mètres de hauteur, mises de biais pour des raisons techniques, »fenêtre ouverte sur un avenir imprévisible«, elle est traversée par une onde de verrières transparentes, dites »nuages«, et flanquée de plots, les »collines«.*
8. I et område i den nordøstlige del af byen (19. arrondissement), hvor Paris' gamle slagtehus lå indtil midten af 1970'erne.
9. Chaslin og Picon-Lefebvre, s. 52: *les tours dures et closes de la Défense, aussi rigoureusement géométrique qu'elles, et pourtant tout à fait singulier, extraordinaire, jamais vu.*
10. En forkortelse for *réseau express régional d'Île-de-France*, som er en slags hurtigmetro, som forbinder metroen med regionaltoget i Paris og omegn.
11. *Il semblait par ce déboîtement inviter à quelque-chose, s'effacer de côté, courtoisement.*
12. *Rendre l'édifice plus insolite.* (s.52).
13. Afsnittet bygger på Dansk Demografisk Database. Nygaards sedler, Rigsarkivet. Viborg Lokalhistorisk Arkiv, avis- og fotosamling, herunder kuverter med von Spreckelsen-materiale. Bender 1987, s. 82-88. Hjort-Nielsen 1935, s. 314. Klitgaard 1931, s. 121, 152. Lehmann 1998. Pedersen 1958. Poulsen og Christensen 1990. Spreckelsen 1961. Wiberg 1871, 1, s. 576, 3, s. 424.
14. Bonde 1964. Hans bror, cand. jur. Povl von Spreckelsen, spillede samme rolle i Randers, hvor han var først byrådssekretær, siden kontorchef. Han redigerede *Randers købstads historie*, som udkom i 1952 i forbindelse med byens købstadsjubæum. Han var i øvrigt i en lang årrække meget aktiv som formand for Danmarks Kristelige Gymnasiebevægelse.
15. I 1946 købte menigheden et hus i Sankt Leonis Gade 12. På grunden bag dette hus er der i dag opført en ny kirke, som blev indviet den 30. august 2008.
16. Afsnittet bygger på *Viborg Katedralskoles Årsskrift 1943-49*.
17. Tschernia 1989.
18. Skude 1987 og 1988, s. 34.
19. Lehmann 1998.
20. Jørgensen 1990, s. 31. Ud over skitser fra Christianshavn, dateret 1951, ligger der på Danmarks Kunstbibliotek en skitse fra 1950 med påskriften: Sct. Germain, formentlig i Paris.
21. Hellmann anfører, at en tegning af von Spreckelsen af Cnide's skat stammer fra ca. 1956-57, jf. Hellmann 1996, note 100. Tegninger af vandmøller med mere i Kefalovrisso er dateret juli 1956, offentliggjort i Hansen 2002, s. 305-15.

22. *Weilbachs kunstnerleksikon*.
23. Bo og Wohlert 1960, s. 19-24.
24. Ifølge *Weilbachs Kunstnerleksikon*, andre kilder siger 1958.
25. http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Kahn, læst 16. juli 2014. *Louis Kahn's work infused the International style with a fastidious, highly personal taste, a poetry of light. His few projects reflect his deep personal involvement with each. Isamu Noguchi called him »a philosopher among architects.« He was known for his ability to create monumental architecture that responded to the human scale. He was also concerned with creating strong formal distinctions between served spaces and servant spaces. What he meant by servant spaces was not spaces for servants, but rather spaces that serve other spaces, such as stairwells, corridors, restrooms, or any other back-of-house function like storage space or mechanical rooms. His palette of materials tended toward heavily textured brick and bare concrete, the textures often reinforced by juxtaposition to highly refined surfaces such as travertine marble.*
26. Skude 1987 og 1988, s. 28.
27. Her kan nævnes: 1. Statens kunsthøjskole, 1967: Samarbejde mellem arkitekter og kunstnere ved udformning af boligområder. 1. præmie sammen med keramikeren Tue Poulsen. 2. Kristianstad, boligområde 1971, 1. præmie sammen med Erik Bystrup og Knud Vaaben. 3. Kirke, Århus, 1973, 1. præmie sammen med Erik Bystrup. 4. Parc de la Villette, Paris, 1982, 1 af 9 førstepræmier, sammen med Sven-Ingvar Andersson, Steen Hoyer og Vibeke Dalgas. Hertil kommer en række 2. præmier og indkøbte projekter.
28. *Arkitekten*, 4, 1968, s. 79.
29. Wohlert 1960, s. 178-81.
30. Skriver 1971, s. 49-52.
31. Grethe Krogh blev student året før von Spreckelsen, i 1947.
32. Smidt, Knudsen og Krogh 1999, s. 45.
33. Tschernia 1989.
34. Samme.
35. Jacobsen 1990, s. 194-97.
36. Samme.
37. Karen Spreckelsen 1990, s. 12.
38. *Le dossier du concours: Concours international d'architecture pour Tête-Défense, Centre international de la communication, Ministère de l'Urbanisme et du Logement, ministère de l'Environnement, EPAD, 4 octobre 1982.*
39. Chaslin i Chaslin og Picon-Lefebvre 1989. *En effet, celui-ci [le projet danois] apparaît comme une réponse presque littérale aux questions posées. A la contrainte de l'axe correspond un nouveau vide; à celle de l'histoire correspond un symbole fort: l'Arc de triomphe il resoud les difficultés des fondations (infrastructures existantes).*
40. »Parvis« betegner en åben plads foran en kirkes hovedindgang. Ordet har samme etymologi som »paradis«. Betydningen er udvidet til at omfatte alle pladser i det offentlige rum foran monumentale bygninger, også ikke-religiøse, f.eks. la Défense eller en banegård.
41. *Une fenêtre sur le monde*
Idée
Un cube ouvert
Une fenêtre sur le monde
Comme un point d'orgue provisoire sur l'avenue
Avec un regard sur l'avenir.
C'est un »arc de triomphe« moderne.

*A la gloire du triomphe de l'humanité,
 C'est un symbole de l'espoir que dans le futur
 Les gens pourront se rencontrer librement.
 Ici, sous »l'arc de triomphe de l'homme«,
 Les gens viendront du monde entier pour connaître les autres gens, pour apprendre
 ce que les gens ont appris,
 Pour connaître leurs langues, leurs coutumes, religions, arts et cultures.
 Mais surtout pour rencontrer d'autres gens!
 Au seul contact des autres gens et nationalités, les barrières que les sentiments
 d'incompréhension des siècles passés ont créées seront détruites.
 "L'Arc de Triomphe de l'homme" se verra de loin dans toutes les directions.
 En approchant de cette arche, on découvre que c'est une grande place couverte où l'on peut
 se mêler aux autres et d'où il est facile de partir à la Découverte de chaque pièce du grand
 complexe.*

42. Jørgensen 1990, s. 32.
43. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s. 164.
44. Realiseringen blev 112 m lang (i midten), 106,9 m bred og 110,9 m høj.
45. Karen Spreckelsen 1990, s. 65.
46. Dirckinck-Holmfeld 1990, s. 78.
47. Dirckinck-Holmfeld 1990, s. 77.
48. Karen Spreckelsen 1990, s. 66.
49. Chaslin og Picon-Lefèbvre, 1989, s. 84.
50. Dirckinck-Holmfeld 1990, s. 42.
51. Chaslin og Picon-Lefèbvre, 1989, s. 78: *Il renait, lui, absolument, à cette capacité de l'édifice à se déployer dans le calme, en régnant sur un espace assez vide.*
52. Andersson 1990, s. 80 ff.
53. Chaslin 1989, s. 596.
54. *Sem Tête-Défense*, hvor *Sem* er en forkortelse for *société d'économie mixte*, dvs. et privat-offentligt selskab.
55. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s.72.
56. Chaslin 1989, s. 601.
57. Direktør for investeringselskabet *Caisse des dépôts et des consignations*.
58. Milano-Paris, Electa Moniteur, 1989.
59. Perret anses for at være 'den armerede betons mester', men han er langt mere traditionel end von Spreckelsen.
60. Nervi var arkitekt på en nabobygning ved Arken, CNIT, Centre des nouvelles industries et technologies.
61. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s. 60.
62. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s. 184.
63. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s. 184: *Cette attitude face à la technique, qu'il s'agisse du meuble ou du bâtiment, est paradoxale. Elle pose la question de l'utilisation moderne de matériaux traditionnels. On a parfois l'impression qu'au Danemark, si la conception fait appel à une stylistique contemporaine, la réalisation passe par des techniques presque artisanales. L'usage encore très courant de la brique peut témoigner dans ce sens.*
64. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s. 130.
65. Chaslin og Picon-Lefèbvre 1989, s. 130.
66. Chaslin og Picon Lefèbvre 1989, s. 76: *La tragédie se joua dans les eaux profondes de la finance et de la politique, celles où, parmi les courants mal connus des observateurs, évoluent les grands requins blancs et le lourd cachalot de l'Etat. Il y avait là de très grands acteurs, déployés autour de la figure intransigeante d'un architecte (...).*

67. Berg 1990, s. 87-88.
68. *A certains égards certainement, puisque tout cela allait bientôt se solder par le départ de Spreckelsen au milieu d'un silence accablé.*
69. Chaslin og Picon-Lefebvre 1990, s. 60: *Ces exigences terribles de perfection, souvent complètement contradictoires avec les problèmes de lumière ou d'isolation thermique, valurent à l'architecte François Deslaugiers (dépêché par Paul Andreu auprès de l'intraitable Danois pour régler cette affaire) de nouer une solide sympathie avec son partenaire impossible et de se faire une notion plus précise de ce que peut être la quadrature du cercle.*
70. »Sagouin« betyder egentlig springabe.
71. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 84.
72. »en période de cohabitation«, som betegnede det forhold, at præsidentembede og regeringsmagt lå hos to forskellige partifarver.
73. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 84: *Nous essayions de tenir les délais, de nous débrouiller dans les difficultés de budget, de résoudre les terribles aléas politiques du moment; et lui poursuivait son œuvre, imperturbable, prenant tout son temps, paraissant insensible aux problèmes qui nous tourmentaient.*
74. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 86: *Fatigué, agacé, Spreckelsen semblait avoir perdu de sa force et de son extraordinaire capacité qu'il avait à la fois à s'entêter et à élaborer, en son lointain royaume de Danemark, des solutions nouvelles susceptibles de protéger à jamais l'intégrité du monument.*
75. Chaslin og Picon-Lefebvre 1990, s. 86: (...) *d'un côté l'urgence, de l'autre l'impassibilité et l'indifférence aux considérations vulgaires quand seule devait compter la perfection de l'œuvre.*
76. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 86: – *freque virtuelle, n'existant dans sa totalité que sur les cartons de l'artiste, mais en fait tronçonnée, d'étages en étages et de couloirs en couloirs; c'était une pure idée conceptuelle, bien dans l'esprit de l'architecte danois dont on avait senti dès la réflexion sur la structure constructive de son monument, combien il était attaché à une sorte d'immanence des choses: qu'elles soient là, dans leur vérité, dans leur logique sans concession, mais qu'elles ne soient pas montrées.*
77. Exner, Andersson og Reitzel 1987, s. 281.
78. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 58.
79. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 86: *Puis arriva la voiture présidentielle: Spreckelsen, souriant, était assis à la droite du chef de l'Etat qu'il était passé voir à l'Elysée, marquant une dernière fois qu'il considérait n'avoir en France qu'un seul interlocuteur.*
80. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 88: *avec une terrible fermeté expliqua que François Mitterrand aimait l'architecture, certes, mais que, malgré toute sa propre bonne volonté, il »ne pouvait pas refaire l'histoire« puisque le monument qu'il avait dessiné était »devenu un big business«.*
81. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 88.
82. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s. 88.
83. Chaslin 1989, s. 600.
84. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s.192.
85. Chaslin og Picon-Lefebvre 1989, s.196.
86. Agence France Press og flere medier fra *Nouvel Observateur* til *Le Devoir* i Canada.
87. *Politiken* 27. august 1994.
88. Haverne ved Naturgas Midt-Nord rummer dog en tydelig reference til la Grande Arche, idet pavillonen i Pavillonhaven er drejet let i forhold til byggeriets hovedakse, ikke som anført i bogen om anlægget 15,45°, snarere de korrekte 6,5°, jf. *Haverne ved Naturgas Midt-Nord*, Viborg, u.å. – På hans gamle skole, Katedralskolen, er man stolt af denne elev og foreslår i skolens jubilæumsskrift 2000, Lizzie Andersen m.fl. (red.):

900 år. *Viborg Katedralskoles jubilæumsskrift*, at »den nye triumfbue i Paris, la Grande Arche, var stærkt påvirket af Katedralskolens gårdmiljø og kubiske grundstruktur« (s. 40). Argumentationen for denne hypotese er ikke overbevisende, al den stund Katedralskolens grundstruktur ikke er kuben. Dermed være ikke sagt, at von Spreckelsen ikke var en stor beundrer af Kampmann og påvirket af ham, om end det ikke først og fremmest er Kampmann, der i arkitekturlitteraturen fremhæves som forbillede for von Spreckelsen.

89. Tschernia 1989.

Inge Degn. Født 1946 i Brande, vokset op i Kolding. Cand.mag. i fransk og spansk Aarhus Universitet 1976, Aarhus Universitets guldmedalje 1976. Dr. phil. Aarhus Universitet 1995 på afhandlingen *L'Encre du*

savant et le sang des martyrs. Mythes et fantasmes dans les romans de Michel Tournier. Adjunkt og senere lektor i fransk ved Aalborg Universitet 1976-2007 (litteratur, kulturstudier og interkulturel kommunikation). Har skrevet en lang række artikler og bøger om først og fremmest fransk og fransksproget litteratur og om kultur- og samfundsforhold i Frankrig og andre fransksprogede områder, især Belgien. Formand for Alliance française Viborg 2007. Adresse: Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Arkitekt Hack Kampmanns bygninger i Viborg

Arkitekten

Et stort og pragtfuldt splitfag smældede lystigt i vinden på pladsen ved Viborg Jernbanestation mandag den 11. juli 1910. En ny toldkammerbygning blev afleveret til toldetaten. Den var blevet opført i årene 1909-10 af arkitekt, kongelig bygningsinspektør Hack Kampmann. Men da havde han allerede tidligere stået som arkitekt for flere byggerier i byen.

Hack Kampmann var født i 1856 i Ebeltoft.¹ I 1873 blev han dimitteret fra Teknisk Selskabs Skole i København, og året efter gjorde han svendestykke som murer og blev optaget på Kunstakademiet, hvorfra han fik afgang 1878. 1880-81 virkede han som konduktør ved genopførelsen af Frederiksborg Slot, der var blevet ødelagt ved en brand i 1859. I 1882 vandt han den lille guldmedalje og tog samme år til Paris, hvor han studerede ved École des Beaux-Arts og var assistent hos arkitekten Jaques Hermante. Efter hjemkomsten vandt han 1884 den store guldmedalje på et projekt til et rådhus til København. I årene 1885-86 foretog han en længere rejse til Frankrig, Tyskland og Italien, 1887 til Grækenland, og han rejste også i Spanien og Holland. I 1892 blev han udnævnt til kongelig bygningsinspektør for Jylland og flyttede til Århus, og i 1908 valgtes han til professor i bygningskunst ved Kunstakademiet og flyttede tilbage til København.

Det arbejde, hvormed Hack Kampmann først gjorde sig bemærket, var den fine, maleriske, rigt dekorerede bygning til Provinsarkivet, senere Landsarkivet i Viborg, nu Rigsarkivet Viborg, hans gennembrudsværk, som snart efter skulle blive fulgt af mange markante bygninger især i Jylland, post- og telegrafbygninger, posthuse, statsskoler, amtmandsbolig, teater, Statsbiblioteket i Århus, Marselisborg Slot, en spa-rekasse, og i København bl.a. Ny Carlsberg Glyptoteks antikke afdeling, Politigården m.m., blot for at nævnte en række bygninger, hvis opførelse Hack Kampmann som kongelig bygningsinspektør kom til at stå for.

Hack Kampmann er blevet karakteriseret som en stærk og myndig

Hack Kampmann. Maleri af Knud Larsen 1918 i Charlottenborgudstillingens portrætsamling.

personlighed, som havde mod til at følge sit talent og sin klare forstand, hvilket satte et alvorligt og myndigt præg på alle hans værker, og han hørte dermed til de ejendommeligste af sin tids arkitekter. Han var en usædvanlig kunstnerisk og arkitektonisk begavelse. Det ses også i de meget fornemme akvareltegninger, han udførte på sine rejser i Italien og Grækenland.

Allerede ved sin beskrivelse af Hack Kampmanns toldbygning i Århus i *Arkitekten* fra 31. december 1897 kunne artiklens anonyme forfatter fastslå det, der var denne arkitekts særpræg. Han kom til at repræsentere noget nyt, et brud med en forudgående tids kopiering af italienske renæssancebygninger, hvor man tog hensyn blot til det ydre udseende og negligerede forholdet mellem plan og facade og mellem det indre og det ydre. Nu skulle en bygning, uden at sløjfe kunstens fordringer, svare til sit formål og tilfredsstille alle praktiske krav. Facaden skulle i det ydre vise, hvad det indre indeholdt og var bestemt til. Til dette program hørte også en bestræbelse efter at få det uægte materiale, cementpudsen, erstattet af det ægte, murstenen og de naturlige stenarter, granit, sandsten og kalksten og aandet. Materialet skulle virke i sig selv. Artiklen sluttede med at fremhæve Hack Kampman som den mest fremtrædende repræsentant herhjemme for denne retning inden for arkitekturen. Ingen anden dansk arkitekt kunne i fantasi og dristighed følge nye stier som ham. Undervejs skulle han demonstrere en bemærkelsesværdig evne til at forny sig.

I arbejdet med bygningerne viste Hack Kampmann en særlig sans for helheder og omgivelser og arkitektonisk fine placeringer. Vi ser det med hans landsarkivbygning og katedralskolen i Viborg og klart formuleret i hans kommentarer til en foreslået placering af hans toldbygning i Hjørning, at den ville komme til at ligge skævt for Dronningensgade, og en sådan beliggenhed lidt skævt for enden af en gade ville efter hans mening »ikke se godt ud«.²

I sit væsen var Hack Kampmann stilfærdig og beskedne, hvilket viste sig ved mange lejligheder. Ved indvielsen i 1916 af toldkammerbygningen i Frederikshavn takkede han i sin tale sine medarbejdere og udtalte sig i for ham karakteristiske beskedne udtryk om sin andel af arbejdet: At bygge var at bringe materialerne på rette plads, og han håbede, at det så nogenlunde var sket der.³ Han var ikke en mand af mange ord, og ved sin tale ved indvielsen af toldkammerbygningen i Horsens i 1915 viste han igen en side af sit beskedne væsen: Han mente, at når man kunne bygge gode huse, kunne man ikke tale, og når man kunne tale, kunne man ikke bygge gode huse, men modbeviste dog dette ved at holde en fortræffelig tale.⁴

Hack Kampmanns evne til at forny sig ser man tydeligt også i hans arbejder i Viborg, syv i alt.

Kilderne

Kvaliteten og mængden af kildemateriale til belysning af Hack Kampmanns bygninger i Viborg er meget svingende, afhængigt af, om der er tale om privat eller offentligt byggeri og for det sidste endda bestemt af, hvilket ministerium og hvilken institution byggeriet hørte under. Der er ingen tvivl om, at Generaltolddirektoratet, der i samarbejde med Over-toldinspektoratet i Århus stod for opførelsen af toldkammeret, var langt den mest effektive administrative organisation. Byggeriet kan gennem betalingsanvisninger til håndværkerfirmaer og entreprenører følges i detaljer, og der foreligger mange tegninger. Noget lignende gælder for Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, der stod for opførelsen af landsarkivet, og for Justitsministeriet, der stod for opførelsen af sindsygeanstalten, og et fint materiale findes også fra Ministeriet for Offentlige Arbejders ombygning af stiftamtmandsgården i Store Sankt Hans Gade.

Vigtigt er også arkivet fra Bygningsinspektoratet i Århus, idet Hack

Kampmann var kongelig bygningsinspektør fra 1892. Man finder her byggesagsmateriale vedrørende flere af hans bygninger i Viborg.

Derimod findes der kun et sparsomt materiale vedrørende postvæsenets bygning i Sankt Mathias Gade og så godt som intet vedrørende katedralskolen, bortset fra tegninger, og da kreditforeningsbygningen i Sankt Mathias Gade var et privat byggeri, opførte Kampmann denne bygning blot som arkitekt, og hans byggesagsarkiv er ikke bevaret, ligesom i øvrigt heller ikke det kongelige bygningsinspektorats arkiv efter 1920, da katedralskolen blev bygget og færdiggjort.

Når det er lykkedes alligevel at behandle alle bygningerne, skyldes det, at de på grund af deres størrelse og kvalitet kan være beskrevet i tidsskiftet *Architekten* eller måske i publikationer udgivet af institutionerne selv, således som det fremgår af litteraturlisten nedenfor.

Landsarkivet for Nørrejylland, Lille Sankt Hans Gade 5

Arkivloven

Som nævnt var netop landsarkivet det arbejde, hvormed Hack Kampmann først gjorde sig bemærket.⁵ Byggeriet var blevet nødvendiggjort efter vedtagelsen af Arkivloven af 30. marts 1889, hvorved der blev oprettet et rigsarkiv og tre provinsarkiver, senere kaldt landsarkiver. Vel havde der forud for lovens vedtagelse været en voldsom diskussion, både i Folketinget og i Landstinget, om beliggenheden af det jyske arkiv. Initiativtageren til loven, rigsarkivar A.D. Jørgensen, havde forstillet sig Randers, i Kirke- og Undervisningsministeriet havde man forstillet sig Århus, byrådet i Viborg forestillede sig deres by og indgav et andragende om, at arkivet skulle ligge dér, og havde på et bykort markeret to store grunde, som man ville tilbyde staten at vælge imellem. Vejle havde også tilbudt en gratis grund, og det samme havde Randers. Men Viborg var, især takket være Viborg-kredsens folketingsmand, højesteretsassessor C.S. Kleins (1824-1900) ihærdige indsats, gået af med sejren i folketingsudvalget og vandt ved den endelige afstemning i Folketinget.

I marts 1889 kunne borgmesteren da i Viborg Byråd oplæse en skrivelse fra Kirke- og Undervisningsministeriet, hvori det meddelte, at man agtede at lade opføre en bygning for et provinsarkiv i Viborg, og at Hack Kampmann var udpeget til arkitekt, og at både han og rigsarkivaren ville komme til byen for at bese de tilbudte byggegrunde.

Problemer med placeringen

Allerede i slutningen af april var rigsarkivar og arkitekt i byen. De to tilbudte byggegrunde, den ene i et langt smalt anlæg uden for Sankt Mikkelsport, den anden ved Garnisonspladsen syd for Eksercerhuset, blev begge kasseret, den første var smal og stærkt skrånende og lå i nærheden af et netop opført nyt by- og amtssygehus i en anden linje til skade for en arkitektonisk virkning, den anden lå indeklemmt mellem småhuse med en forholdsvis ringe gadelinje. Byrådet måtte derfor overveje andre muligheder, Borgvoldanlæggets sydlige del var på tale, men var stærkt skrånende, og den sydlige galgebakke syd for Mikkelsportanlægget var afsidesliggende, højtliggende og vanskelig trafikalt.

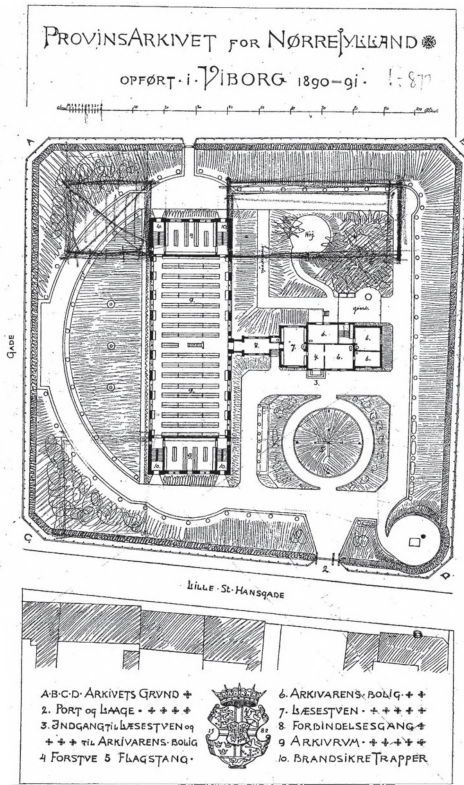
Man vendte tilbage til Garnisonspladsen, men nu med væsentlige indrømmelser fra byens side. Grunden måtte udvides mod vest, ud til Rødevej, således at man kunne få adgang til den fra to sider, og således at arkivbygningen kunne lægges lidt ind fra gadelinjen og dermed efter Hack Kampmanns ønske få en mere selvstændig beliggenhed. Med ændringerne blev der tale om et areal på 1,28 tønder land.

Planer og tegninger

Hack Kampmanns beskrivelse og tegninger til arkivbyggeriet kunne i januar 1890 lægges frem på rådhuset. Der var i alt tale om en situationsplan, syv planer, snit og facader og fire detailtegninger, der her ikke er genfundet, men hvoraf i hvert fald nogle findes i Kunstakademiets Biblioteks Samling af Arkitekturtegninger. Tegningerne viste et stort projekt med en arkivbygning på 52 x 17 m, altså et areal på 884 m², og hertil en arkivarbolig i to etager på i alt 210 m² med en læsestue ind mod arkivbygningen på 45 m² og en forbindelsesbygning mellem denne og arkivbygningen.

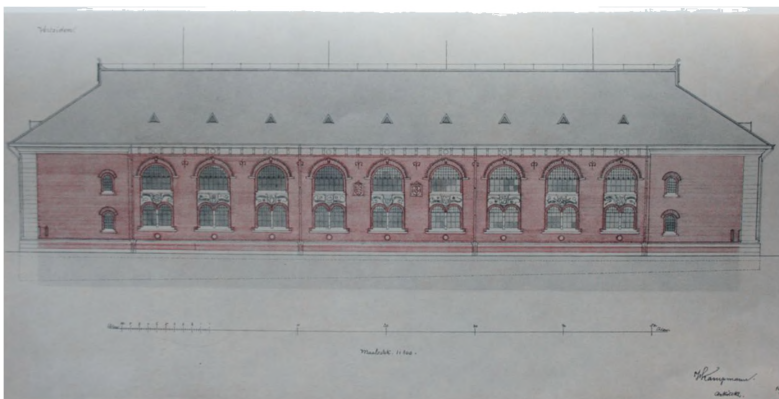
Byggeriet

På finanslovforslaget for 1889/90 havde der været afsat 130.000 kr. til byggeriet af det jyske arkiv. Men da det trak ud med arkivloven, udgik denne post, men den kom til gengæld med på tillægsbevillingsloven, nu forhøjet til 150.000 kr., idet bygningen var blevet forlænget fra ni til elleve fag. Baggrunden var, at arkivets dækningsområde var blevet udvidet ved, at dets sydlige område, Ribe og Vejle amter, ikke som oprindeligt tænkt skulle høre under arkivet i Odense, men under Viborg.

Situationsplan over Arkivet i Viborg.

Plan af landsarkivet med arkivbygning og arkivarbolig med læsesal og forbindelsesgang og det fornemt planlagte haveanlæg. De danske provinsarkivers bygninger. Tegninger og afbildninger.

Hack Kampmanns tegning af vestsiden af arkivbygningen. Tuschstreg og vandfarve, 1889. Kunstakademiets Biblioteks Samling af Arkitekturtegninger.

Vinduesparti på Landsarkivets østfacade med byvåbnet for Horsens købstad i Løversyssel. Foto Ole Degn 2015.

*Dørparti med dør
ind til den nuværende
læsesal, tidligere maga-
sinetage. Foto Ole Degn
2015.*

Af arbejdet med opførelsen af den nye bygning nåedes i året 1889 blot nogle boringsprøver på grunden. I januar 1890 nåede man så frem til at udbyde de forskellige arbejder i licitation. I februar kunne tilbuddene offentliggøres. De to største entrepriser, murer- og tømmerarbejdet, blev overdraget til murermester Anthon Jespersen, Højlund ved Viborg, og tømmermester P. Hansen, Århus. De omfattende og vanskelige jernkonstruktioner og smedearbejdet blev udført af smedemester Brems i Viborg og Smiths Jernstøberi og Maskinfabrik i Randers. Det meste af det øvrige arbejde blev udført af lokale mestre, jordarbejdet, snedkerarbejdet og malerarbejdet. Af den snes håndværksmestre og firmaer, der deltog i byggeriet, var en halv snes fra Viborg, men man ser også en tømmermester og en blikkenslager og skiferdækker fra Århus og en glarmester fra Silkeborg, og hertil kom så fra Horsens lynaflederanlægget, fra Næst-

*Vinduesparti i gang-
areal. Foto Ole Degn
2015.*

ved arbejderne fra Herman A. Kæhlers fajancefabrik og fra København granitarbejde af firmaet Hans Jørgen Larsen, billedskærerarbejde af dekorationsbilledhugger Hans Chr. Berg, København, og egetræsborde, stole og pulte fra firmaet H. Bunch.

Som konduktør virkede Viborg-arkitekten Claudius August Wiinholt (1855-1905).

Egentlig var byggeriets færdiggørelse planlagt til 1. marts 1891, men tiden blev overskredet.

Den 1. april kunne provinsarkivaren dog flytte ind i embedsboligen, og den 11. august var håndværkerne færdige med den indvendige montering af arkivbygningen, således at arkivet kunne åbne den 12. august.

Provinsarkivet eller Landsarkivet for Nørrejylland stod dermed færdigt som det første af de tre landsarkiver.

En pudsig detalje, en bæk i trapperummet i nordøsthjørnet af magasinbygningen. Foto Ole Degn 2015.

De samlede byggeomkostninger blev 150.000 kr. Som man også ser det i en længere årrække derefter, holdt Kampmann budgettet. Det skete dog på en lidt særlig måde. Efter at regnskabet til slut i september 1891 blev gjort op på grundlag af 63 bilag, noterede Kampmann efter den sidste post, med hans egne rejseudlæg på 927,50 kr. for rejser fra København, hvor han boede på dette tidspunkt, til Viborg og til Næstved: *For at holde byggesummen har jeg strøget 155,27 kr.* – og slutbeløbet blev 150.000 kr.! Det strøgne beløb var på den tid et ganske betydeligt beløb. Det svarede jo også til 0,1 % af byggesummen for den store, fornemme bygning.

Hack Kampmanns honorar for arbejdet med landsarkivet var 5.930 kr., mens konduktøren fik 2.770 kr.

Landsarkivets, nu Rigsarkivet Viborgs arkivbygning set fra sydvest. Foto Ole Degn 2012.

Jyllands skatkiste

Landsarkivets monumentale, malerisk udsmykkede bygning er tydeligt præget af de impulser, arkitekten havde fået under sine lange studierejser i Sydeuropa, ikke mindst Italien med dets rige arkitektur fra renæssancen.

Murene er opført i røde pressede facadesten og flammede mursten med anvendelse af bornholmsk granit, kridtstensbånd og andre stenarter, opført på granit- og murstenssokkel. Over soklen er et rulkifte af glaserede sten. Taget er dækket med skiferplader og springer frem over gavlenes gesimser og er forsynet med 22 små trekantede kviste som luftåbninger. De to langsider mod vest og øst har hver ni store vinduespartier, der strækker sig over to etager. Hvert vinduesparti er forneden delt i to ved en granitpille, der er svejftet og svejfer ud foroven. På blændingen ovenover er anbragt et jysk købstadsvåben og under dette en lille lersøjle. I alle vinduerne, der har vinduesrammer med jernsprosser, er ind- og udvendigt ligesom om alle indvendige døre anvendt formsten af almindelig størrelse med et afrundet hjørne, leveret af Frederiksholm

Landsarkivets arkivbygning set fra sydøst, med landsarkivarboligen til højre. Foto Ole Degn 2012.

Teglværk, ligesom også buesten, slutsten og konsolsten. Bundstenen, sålbænken, i de store vinduer var i arbejdsbeskrivelsen angivet som sten fra Øland, Fakse eller Kinnekulle, og har i den ene ende et bladornament, og slutstenen er af brændt ler med et guldbelagt bladornament over hele længden. Der er lagt guldbånd på granitoverliggeren over de fire arkivdøre ved bygningens hjørner og på granitsten i vinduerne. Mønstermuring, kopskifter, små konsoller og tandsnit forekommer adskillige steder.

Ligesom ved Hack Kampmanns følgende arbejder og den tids statsbyggerier blev der lagt vægt på kunstnerisk udsmykning. Ud over de nævnte bygningsdetaljer er datidens 25 nørrejske købstæders farvestrålende byvåbener med byens og sysselens navn placeret på førnævnte blanding mellem vinduerne, udført i brændt ler med farverne blå, hvid, grøn, brun, sølv og guld af fajancefabrikant og keramikker Herman A. Kähler (1847-1917) i Næstved. På siderne af våbnene er i den hvide

*Mønstermuring. Foto
Ole Degn 2015.*

puds indlagt glaserede blomster sammensat af små brændte lerstykker. Maleren og keramikeren K. Hansen Reistrup (1863-1929), som Kampmann gennem årene arbejdede meget sammen med, har også været nævnt i forbindelse med landsarkivet, men han optræder dog ikke i Kampmans slutregnskab over anviste regninger; han kan dog være regnet ind under betalingerne til Kæhler. Kridtstensfrisen med de 114 jyske herreders våben mellem konsollerne under taggesimsen er udført af billedskærer Hans Chr. Bjerg, København. Jernankrene på vest- og østfacaden for enderne af hvælvingsbjælkerne er smukt kunstnerisk udført efter Kampmanns tegninger. Alt sammen bidrager det til indtrykket af et malerisk, festligt hus.

Den vægt, der blev lagt på det dekorative, fremgår også ved et blik på

de samlede omkostninger. Udgjorde murerarbejdet 42 % af disse, tømrerarbejdet 8 %, snedkerarbejdet 16 %, smede- og jernstøberarbejdet 11 %, glarmesterarbejdet og malerarbejdet hver 1 % og flise- og gallerigulve, andre arbejder m.m. og arkitekt- og konduktørhonorarer 19 %, så tegnede de dekorative arbejder sig for 2 %.

Bygningens indre omfattede et stort tøndehvælvet rum, ca. 6,5 m højt, og var af hensyn til betjeningen af de næsten lige så høje reoler i den halve højde delt af et jernristgulv, et galleri, og hertil kom to mindre arkivrum, et i hver af gavlenderne. De indvendige trapperum i bygningens fire hjørner havde hvælvede lofter, og foruden disse fire trapper, der er af granit, var der i midten af bygningen en jerntrappe op til ristegulvet ud for det sted, hvor en forbindelsesgang forbandt arkivbygningen med landsarkivarboligen og dermed også læsesalen. Gulvene var belagt med gullandske fliser eller hvide og sorte cementmosaikfliser. Reolerne med

Kolding købstads våben på magasinbygningens østmur. Foto Ole Degn 2012.

Herredsvåben under taggesimsen. Foto Ole Degn 2015.

5.125 m hyldeplads var af egetræ med indskæringer og nummerfelter malet i almuefarver.

Der var gjort meget for at sikre de værdifulde arkivalier. Vinduerne kunne lukkes med to- eller firfløjede jernskodder og dørene med jernskodder, søjlerne i arkivrummet, godt 7 m høje, er af støbejern, tøndehvælvene er båret af bjælker af sammennittede U-jern, galleriet, der delte arkivrummet, var af jernriste og trappen op dertil af jern, idet man mente, at dette materiale var sikkert i tilfælde af brand. Tilsvarende var bygningen sikret med fire solide lynafledere.

Stiftamtmandsgårdens sidefløj, Store Sankt Hans Gade 2

I 1824 havde staten købt den præsentable Friedenreichs Gård på hjørnet af Nytorv og Store Sankt Hans Gade til brug som stiftamtsgård, efter at stiftamtsmændene siden 1662 havde benyttet deres private gårde

Reoler i den nuværende læsesal med påmalede numre, malet i almuefarver. Foto Ole Degn 2015.

rundt om i byen som embedsboliger.⁶ Bygningen var opført i 1757 for en apotekerenske, men den havde i Store Sankt Hans Gade en middelalderlig sidefløj. Bygningen mod Nytorv blev ombygget, blandt andet blev facadens trappe mod torvet fjernet og døren muret til, mens sidefløjen fik lov til at stå frem til 1880'erne, før der blev taget initiativ til en ændring.

Ved en synsforretning i juni 1881 blev det konstateret, at sidehuset ikke blot var uhensigtsmæssigt indrettet, men tagetagens skillerum hvilede ikke på mure i etagen nedenunder, men på bjælkelagene, der blev overbelastet, så huset var skrøbeligt og ustabil. I maj 1893 blev det så i en synsprotokol fastslået, at bygningens konstruktive dele ikke var værd at istandsætte, der skulle indsendes forslag til en delvis ombygning.

I marts 1893 forelå så Hack Kampmanns ombygningsplan, og i juli hans overslag over omkostningerne ved en ombygning af sidehuset, til et beløb af 18.950 kr. 3. juni 1895, senere let revideret 16. juni, forelå

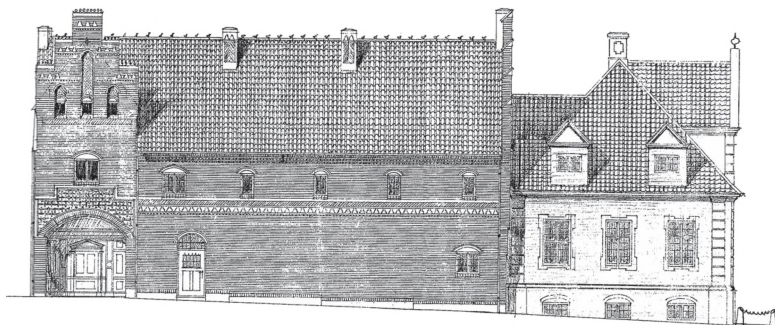
hans tegninger til ombygningen, fremlagt i Viborg Bygningskommissionen 7. juni.

Der blev samtidig indkøbt byggematerialer, herunder 33.000 munkesten, 54.400 almindelige mursten og 6.840 mursten til indskud.

I juni 1895 kunne Kampmann så i en rapport meddele Ministeriet for Offentlige Arbejder, at mursten og kalk var leveret på byggepladsen, og at der var truffet aftale om nedrivningen af sidefløjens kvist, tag og bjælkelag, så at sidefløjens mure ville stå i 6 alens højde (ca. 3,75 m) og portpartiet i to etager. Det havde været tanken at genanvende gamle materialer, men det egnede de sig ikke til. Der var indhentet tilbud fra flere pålidelige håndværksmestre i Viborg, som havde fået overdraget murer-, tømrer- og snedkerarbejdet til udførelse.

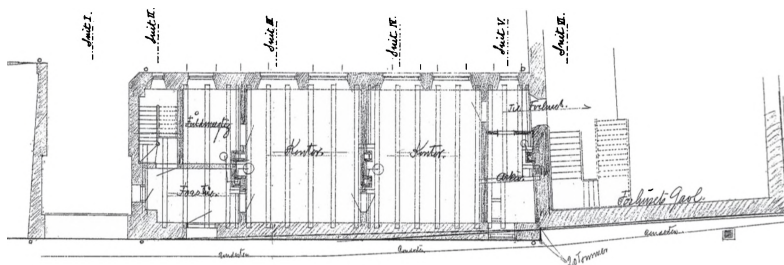
Han fortsatte, at efter at byggeforetagendet var blevet anmeldt for Bygningskommissionen i Viborg, havde han fået anmeldelsen tilbage med påtegning om, at der fra byrådets side hos ministeriet var blevet andraget om, at der måtte foretages en indrykning af facadelinjen. Til oplysning vedlagde han to tegninger, hvor han med rødt på stueplanen havde angivet den facadelinje, som han mente, byrådet ønskede, med en tilbagerykning på ca. 20 tommer (ca. 52 cm) af sidehusets ende nærmest forhuset, hvorved der ville fremkomme et knæk på selve sidehusets facade, således som det fremgik af hans tegning, der viste knækket på facaden på et sted ca. 11 alen (6,9 m) nord for sydhjørnet.

Skulle facademuren således rykkes tilbage, måtte det samme ske med ydermuren mod gården, og dette kunne blot ske ved at begge murene blev

H. Kampmann

Hack Kampmanns tegning af sidebygningen til amtmandsboligen, Store Sankt Hans Gade 2, med 1.salsetagen og porttårnet med trappegavl, dateret 3. juni 1895. B 239. Bygningsinspektoratet i Århus, 62. Amtmandsbolig i Viborg 1890-1917. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (Rigsarkivet Viborg).

Plan af Hjørn.

Hack Kampmanns grundplan af sidebygningen til amtmandsboligen, Store Sankt Hans Gade 2, den solide middelalderlige bygning med det 52 cm brede fremspring foran gavlen på bygningen på Nytorv, dateret 3. juni 1895. B 239. Bygningsinspektoratet i Århus, 62. Amtmandsbolig i Viborg 1890-1917. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (Rigsarkivet Viborg).

nedrevet og opført på ny. Til dette arbejde var der ikke afsat midler i overslaget, idet man var gået ud fra, at stueetagens gamle og solide mure, en efter opfattelsen dengang oprindelig klosterbygning, blev stående.

Det stod ham ikke klart, hvorfor byrådet havde ønsket dette, det kunne ikke være af æstetiske grunde, og det ville ikke forøge kørebanens bredde. Det lille fremspringende hjørne i husrækken, en malerisk uregelmæssighed, som man ofte traf i gamle bydele, forekom ham kun af ringe betydning og ikke en yderligere udgift værd. Skulle byrådets henstilling imødekommes, kunne det vel kun ske på betingelse af, at kommunen bar udgiften, der næppe kunne anslås under 2.000-3.000 kr. Kampmann imødeså en hurtig udtalelse fra ministeriet, idet det måtte tilstræbes at få sidebygningen under tag snarest muligt, så den kunne tages i brug før vinterens komme, da loftet i forhuset mod Nytorv ikke egnede sig til benyttelse som sovekamre om vinteren. Han ønskede derfor en udtalelse fra ministeriet, om der kunne fares fort med arbejdet efter den vedtagne plan, eller om det skulle standses indtil videre.

Ministeriets svar 14. juni 1895 var, at da der ikke var afsat et beløb til denne forandring, og da byrådet ikke havde givet noget tilbud om dækning af merudgiften, skulle det påbegyndte arbejde fortsætte efter den vedtagne plan.

Dette reddede, dog kun delvis, de gamle middelaldermure, som mod syd vel stadig står med et 20 tommer eller 52 cm bredt fremspring frem for gavlen af amtmansgården på Nytorv. Men gadefacadens udseende viser dog, at den er sat om, blandt andet er der blot et enkelt vindue i

stueetagen i facaden mod gaden, og stenene er ikke præget af at have stået i århundreder. Det var kun gårdsiden, der ikke blev revet ned. Men dermed står altså stadig en del murværk fra det byggeri, der i middelalderen udgjorde en række mindre boder.

Sidefløjen står som en bygning, der er ca. 22,6 m lang og 7,3 m bred, med en 3,8 m bred portgennemkørsel mod nord og med 50-80 cm tykke mure, »solide«, som Kampmann betegnede dem. Arbejdet med påbygningen af en 1.sal og opførelsen af porttårnets trappegavle blev udført i sommeren 1895. Murerarbejdet, hvor der blandt andet også nævnes munkesten fra Klostermosegård Teglværk ved Helsingør, blev udført af murermester Chr. F. Jensen, Viborg, og tømmerarbejdet af tømmermester Vilh. M. Stein, Viborg.

Da den af Kampmann tegnede porttårnsgavl mod gaden havde en højde af $19 \frac{1}{4}$ alen (ca. 12 m), mens gadens bredde var $10 \frac{1}{2}$ alen (6,5

Stifantmandsgårdens sidefløj Store Sankt Hans Gade 2. Foto Ole Degn 2015.

*Stiftamtmandsgårdens
sidefløj. Foto Ole Degn
2015.*

m), havde det været nødvendigt, at byrådet gav dispensation fra § 10 i Bygningsloven for købstæderne af 30. december 1858.

Den delvis ombyggede sidefløj fremtræder i gotisk stil med blindingsprydede trappegavle af røde munkesten i middelalderlig skiftegang på sokkel af tilhugne granitkvadre. Ud over trappegavlens blændinger prydes bygningen af en gesims under tagkanten og en frise henover facaden mellem de to etager.

Bygninger til Sindssygeanstalten

Planer, tegninger og overslag

I 1874 blev det gamle Tugt- og Manufakturhus i Viborg, opført 1740-43, omdannet til sindssygehospital.⁷ Trods flere udvidelser blev bygningerne efterhånden præget af pladmangel, og man håbede på at kunne

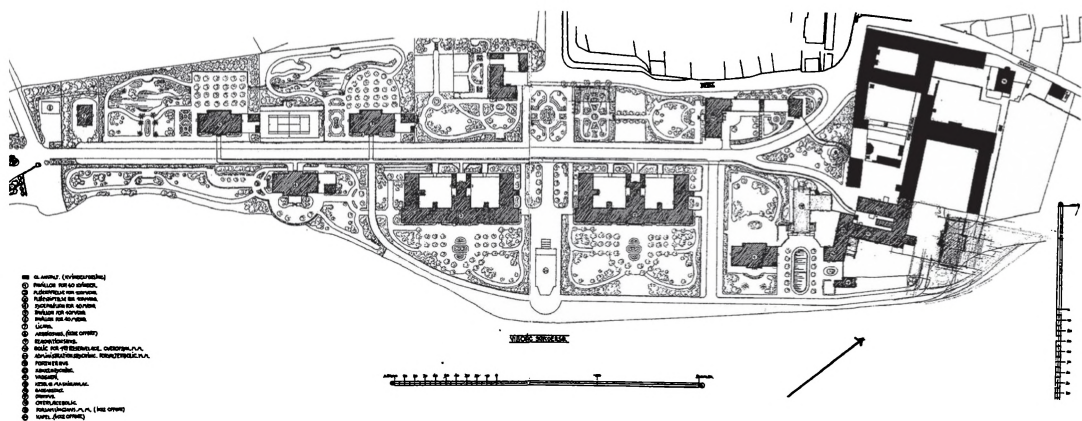
få gennemført udvidelser. I efteråret 1902 besøgte justitsminister P.A. Alberti (1851-1932) sammen med Folketingets finansudvalg sindssygehospitalet, tilsyneladende uden at efterlade større forventninger. Men i slutningen af januar 1904 mødte Hack Kampmann op hos hospitalets overlæge og meddelte, at han af justitsministeren havde fået en anmodning om på det terræn ved Søndersøs vestbred, hvor banegården og jernbanen frem til 1896 havde ligget, at projektere en udvidelse af hospitalet til 700 uhelbredelige patienter. Bygningerne skulle være »kun lidt bedre end de nu i brug tagne fattiggårdsanstalter«.

Forløbet af denne byggesag skulle blive meget langt og besværligt for Hack Kampmann, og sagen skulle vise, at det var ret begrænset, hvad man dengang ønskede at investere i behandlingen af sindssyge.

Kampmann havde endda allerede tidligere, i 1898, efter anmodning fra en kommission udarbejdet et forslag til en større udvidelse, men Sundhedskollegiet og ministeriet foreslog indskrænkninger, og det blev opgivet. Han var derefter i juli 1900 af Justitsministeriet blevet anmodet om at fremkomme med et nyt forslag, og han kunne i oktober indsende tegninger og overslag til ministeriet. Også denne gang ønskede ministeriet forslaget reduceret. I september 1901 kunne så et nyt reduceret forslag indsendes, men derefter blev den oprindelige plan helt opgivet.

I mellemtiden var Råmosegård og Dalstrup fattiggårde i Århus Stift blevet omdannet efter Hack Kampmanns skitseforslag, og under en inspektion af sidstnævnte kunne Kampmann udtale, at når de forhold og lokaliteter, man måtte nøjes med i sidstnævnte, var brugbare, så kunne man også bygge billigere anstalter. Denne udtalelse var formentlig den egentlige årsag til, at sagen om Viborg Sindssygehospitals udvidelse igen blev taget op.

Det gav anledning til, at Kampmann i januar 1904 kunne skitsere planer med overslag til opførelse af tre plejestiftelser til hver 120 patienter på den gamle jernbanegrund ved Søndersø samt udvidelser af køkken og vaskeri, og han fik fra Justitsministeriet en anmodning om at udarbejde et nyt forslag og overslag hertil. Efter forslag fra overlægen gik han ind på at erstatte den ene plejestiftelse med tre pavilloner til hver 40 patienter. Sagen hastede, hvis den skulle vedtages i Rigsdagen inden 1. april. Kampmann var hurtig, og i februar kunne han til ministeriet indsende en beskrivelse med planer og overslag. Den følgende måned blev planen så ændret, således at der også skulle opføres en pavillon til brug for 40 kvinder; til gengæld skulle de to plejestiftelser så rumme blot 100 mænd hver, og et ændret forslag blev indsendt til ministeriet.

Hack Kampmanns oversigtsplan over byggeriet på Sindssygeanstalten. Til højre ses den sorte grundplan af det da eksisterende tidligere Viborg Tugt- og Manufakturhus, der i 1874 var blevet omdannet til sindssygehospital. Til højre for den sorte grundplan ses overlægeboligen, til venstre for den sorte grundplan ses øverst i retning fra højre mod venstre portnerhus, administrationsbygning, forvalterbolig m.m., boliger for reservelæge, overopsyn m.m., to pavilloner hver for 40 mænd og lighus. Neden for den sorte grundplan ses fra højre mod venstre køkkenbygning, vaskeri, kedel- og maskinanlæg, badeanstalt og drivhus. Og neden for den gennemgående vej ses først det ikke opførte forsamlingshus, pavillon for 40 kvinder, de to store plejestiftelser hver for 100 mænd og sygepavillon for 40 mænd. Udateret tegning i B 239. Bygningsinspektoratet i Århus, 112. Sindssygehospitalet i Århus og Viborg 1899-1914. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (Rigsarkivet Viborg).

På dette tidspunkt blev arbejdet kombineret med en anden opgave, som Kampmann på den tid arbejdede med, idet der skulle foretages en betydelig udgravning til en større nybygning i Viborg, Kreditforeningen i Sankt Mathias Gade, på ca. 2.800 m³, og man fandt, at den opgravede jord med fordel kunne købes til fyld på anstaltens grund.

I maj kunne så Kampmann nærmere udarbejde forslag med fyldige og gennemarbejdede tegninger indsendes til Justitsministeriet. Forslaget gik ud på at lægge bygningerne langs en allé, som fra den gamle anstalt skulle strække sig gennem jernbaneterrænet og fortsætte gennem det nedlagte spor mod Øster Teglgårds jorder, der måske senere kunne erhverves som arbejdsplads for de mandlige patienter, der skulle anbringes i de to plejestiftelser med hver 100 pladser og de tre pavilloner med hver 40 pladser, hvortil så yderligere kom pavillonen med 40 pladser til kvinder, som patientbygningerne skulle omfatte. For at undgå pilotering

skulle bygningerne kun være i to etager uden kælder, med opholds- og spisestuer i stueetagen og sovestuer på 1. sal. Etagehøjden skulle være 3,10 m. Opvarmningen skulle ske ved ventilationsovne, belysningen ved gas. Omkostningerne ved opførelsen af patientbygningerne ville være 420.000 kr., udvidelsen af vaskeriet, opførelse af ny køkkenbygning m.m., gasindlæg med lygter, regulering af terrænet og delvis anlæg af veje og gårde samt afløb og hegn anslog Kampmann til 640.000 kr. Andre anlæg ville yderligere koste 145.000 kr. I alt ville en sådan udvidelse koste 972.800 kr., halvt så meget som den tidligere plan, hvilket Kampmann forklarede med, at det udelukkende var en udvidelse, ikke en fuldstændig anstalt.

Ministeriet kunne tiltræde planen, for så vidt som denne med forskellige ændringer kunne gennemføres uden overskridelse af et maksimum på 780.000 kr. Forslaget blev ført gennem Rigsdagen og i marts 1904 ophøjet til lov. I maj samme år indsendte Kampmann til Justitsministeriets approbation nye tegninger med overslag og bygningsbeskrivelser, ændret efter forhandling med sygehusets direktion og overlæge og Sundhedskollegiets bemærkninger. De to plejestiftelser var hver efter overslaget sat til 138.000 kr., tre pavilloner til mænd efter overslaget hver sat til 46.868 kr. og en længst mod nord bestemt for kvinder sat til

Hack Kampmanns bygninger ligger spredt langs alléen gennem området, således som det ses ude fra søen på postkortet fra 1928. Viborg Lokalhistorisk Arkiv (4814).

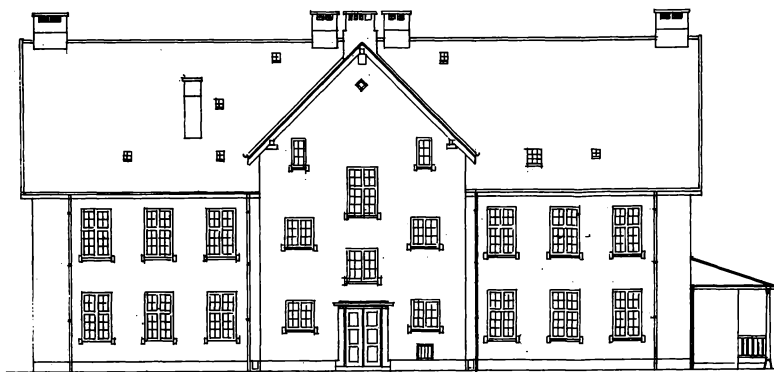
Endnu ses bygningerne ude fra søen spredt over arealet, men helheden er nu sløret af de mange nyere tilbygninger, af sygehusbygningen, punkthusene og blokken med sygeplejerskeboliger. Foto Ole Degn 2015.

50.928 kr. Foruden patientbygningerne rummede forslaget en administrationsbygning med direktionsværelse, kontorer, lægeværelse, medicinstue, bibliotek og forvalterbolig og en bygning med bolig for 1. reserverlæge, sygeplejerske m.m., senere kaldt sygeplejerskeboligen. I alt beløb omkostningerne sig til det førnævnte maksimum på 780.000 kr., hvilket også blev det endelige beløb ifølge regnskab af december 1907.

Patientbygningerne var i to etager med udnyttet tagetage og meget enkelt konstrueret. Gennem en lille forgang kom man dels ind i et lille anretterkøkken med adgang til spisestuen, dels ind i en spisestue i bygningens midte, omgivet af tre dagligstuer og en lille korridor med et eneværelse, et depotrum og et værelse for plejepersonalet. Svarende hertil var der på 1. sal i midten et stort påklædningsrum med vaskekummer og fire sovestuer til hver 10 patienter.

De to plejestiftelser havde i stueetagen i midten en fælles dagligstue for de fire afdelinger, og op hertil stødte et stort anretterkøkken med direkte udgang til en lille gård. Fra spisestuen gik til begge sider korridorer med adgang til to afdelinger på hver side. På 1. sal var sovestuerne.

Sagen blev i flere instanser hastebehandlet, men der skete intet, før end Hack Kampmann en dag kom forbitret op til overlægen og med-

Mod Sydvest

Kampmanns tegning til kvindepavillonens facade mod sydvest. Udateret tegning i B 239. Bygningsinspektoratet i Århus, 112. Sindssygehospitalerne i Århus og Viborg 1899-1914. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (Rigsarkivet Viborg).

delte, at ministeriet under påskud af, at arbejdet derved kunne udføres i løbet af et år, havde givet tømrerfirmaet A/S Oskar Køhler (1848-1907), København, hele udvidelsesarbejdet i hovedentreprise. Hovedentreprise-

Kvindepavillonens facade mod sydøst. Foto Ole Degn 2012.

Den sydligste af pavillonerne til mænd, set fra sydøst. Foto Ole Degn 2012.

Bolig for 1. reserveløge, sygeplejerske m.m., senere kaldt sygeplejerskeboligen, nedrevet omkring 1960. Foto i Viborg Lokalhistorisk Arkiv (4879).

nøren skulle så på grundlag af de foreliggende planer udbyde opførelsen af de forskellige bygninger, vejanlæg og andre jordarbejder osv. til forskellige underentreprenører. Dette vakte nogen opsigt, navnlig hos jyske håndværkere, og ved en forespørgsel, der blev rettet i Folketinget til ministeren, måtte denne forsvare sit valg.

Den valgte hovedentreprenør kom til at volde Kampmann mange vanskeligheder, efterhånden som arbejdet skred frem. Nødvendige ændringer mødte vanskeligheder, ikke fra arkitektens side, men fra entreprenørens. At resultatet blev forsvarligt, skyldtes alene Kampmanns dygtighed og konduktøren, arkitekt Zachariassens energi og tålmodighed.

Byggeriet

I juli 1904 blev arbejdstegningerne til tre pavilloner sendt til hovedentreprenøren, og i august havde denne fået alle tegninger til patientbygningerne. Det viste sig, at han havde vanskeligheder med at blive enig med underentreprenørerne, korte tidsfrister fordyrede arbejdet, og det var vanskeligt at skaffe materialer frem. I september kunne arbejdet med støbning af fundamenterne påbegyndes, men det viste sig temmelig be-

Den sydligste af de to plejestiftelser, endnu ikke ændret til ejerlejligheder, set fra nordøst. Man ser de små diskrete tagkviste. Foto Inge Degn 2005.

svært på grund af de vanskelige bundforhold, løs opfyldt jord og høj grundvandsstand, så der måtte føres fundamentpiller ned til fastere bund og indstøbes jernbjælker i alle fundamenter under ydermure og hovedskillevægge. I oktober 1904 kunne man konstatere, at arbejdet skred langsomt frem på grund af manglende mursten, ligeledes manglede man granit til dørstolperne, og en del facadesten måtte kasseres på grund af dårlig brænding. I februar 1905 var dog alle arbejder påbegyndt, og de fleste bygninger bragt under tag.

Kampmanns problemer med hovedentreprenøren skulle undervejs vise sig flere gange. Underentreprenørerne klagede over, at de til det yderste var blevet presset på priserne, før de havde fået arbejdet tilstået, og hovedentreprenørens fuldmægtig blev beskyldt for at have givet urigtige eller ufuldstændige oplysninger om bundforhold, manglende fyld osv. Hovedentreprenøren fremsendte i marts 1905 en oversigt over arbejder, som han mente lå uden for hans kontraktmæssige forpligtelser, og Kampmann måtte udarbejde en opgørelse, der viste, at hovedentreprenøren sendte en oversigt over arbejder, som han mente lå udenfor de givne afslag i de oprindelige krav betydeligt oversteg de krævede tillæg.

I foråret og sommeren 1905 udførtes snedkerarbejdet, efter at en prøvedør og vinduer med skodder først var blevet godkendt af Kampmann og anstaltens overlæge. Arbejdet gik kun langsomt fremad, da hovedentreprenøren havde vanskeligheder med at få svende, idet han ikke ville betale efter Københavns priskurant, og arbejdet blev udført af folk uden for fagforeningen, i stort omfang ved overarbejde. Hovedentreprenørens værdiansættelse af udførte arbejder som grundlag for udbetaling af forskud måtte Kampmann gentagne gange reducere for at kunne lægge dem til grund for passende forskudsudbetalinger.

For arbejdet med udearealerne stod den fremtrædende landskabsgartner Edv. Glæsel (1858-1915), København. Han måtte i sommeren 1905 foretage ændringer i de oprindelig planlagte veje af hensyn til det senere haveanlæg ved blandt andet at udelade vejgrøfter og erstatte dem med rendestene og afløb, således at vejbredden kunne indskrænkes. Dette medførte naturligvis en ekstraregning. Da der var problemer med hovedentreprenøren også i forhold til reguleringsarbejder på terrænet, blev disse løst ved at disse arbejder blev udtaget af hans forpligtelser imod et fradrag.

Også med hensyn til indsættelse af fast inventar, borde, bænke osv., fik man problemer med hovedentreprenøren, der mente, at han ikke havde forpligtelse til dette. Da det faste inventar vel ikke var specificeret

i overslaget, men dog vist på tilbudstegningerne og indeholdt i de til grund for overslaget liggende udregninger og dermed medregnet i den af Rigsdagen givne bevilling, måtte entreprenøren indrømme berettigelsen og udføre arbejderne.

Efter arbejdernes afslutning fremsendte hovedentreprenøren endnu en gang uberettigede krav, idet han fremsendte ekstrakrav fra underentreprenørerne, som han påstod var for arbejder, der uden hans vidende var forlangt udført af Kampmanns konduktør. Kravene var dog langt overvejende urigtige.

Ved byggeriet var i stort omfang blevet benyttet lokale håndværkere. Murerarbejdet var udført af murermestrene Chr. Jensen, Helner og Jensen Aaris fra Viborg, Chr. Nielsen fra Silkeborg og Carl Jensen fra Randers, tømrerarbejdet af tømrermestrene Nielsen, Stein, Jørgensen og Bendix fra Viborg og Kondrup Bang fra Silkeborg, stenhuggerarbejderne af stenhugger Johansen, Århus, de øvrige arbejder, blikkenslager-, maler-, glarmesterarbejder osv., udførtes af fem mestre fra Viborg og tre mestre eller firmaer fra Århus og København. Murstenene havde måttet hentes fra teglværker ved Skive, Randers og Silkeborg og Øster Teglgård ved Viborg. Kakkelovnene kom fra A/S Nyborg Jernstøberi og kedel- og maskinanlægget fra A/S Strømmen, Randers.

Som konduktører fungerede Kampmanns ofte benyttede arkitekter, A. Zachariassen, Silkeborg, Johannes Frederiksen (1881-1960), Århus, og Søren Vig-Nielsen (1876-1964), Viborg. Som ingeniør ved anlægget af de mange tekniske installationer fungerede Chr. Ramsing (1845-1914), København.

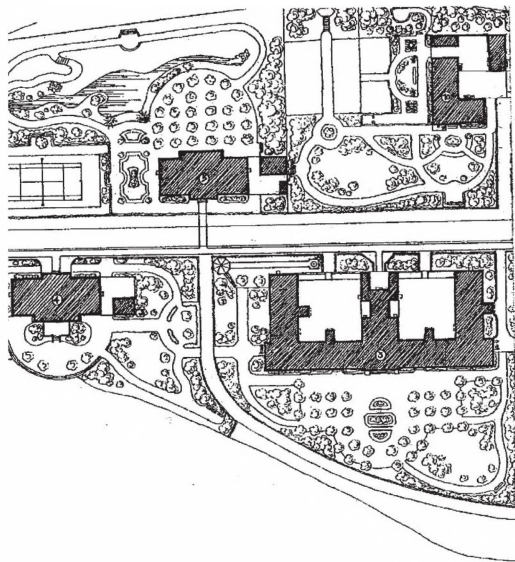
Bygningerne

Der var ikke ofret meget på bygningernes ydre, kun en dekorativ kampestenmur ved administrationsbygningen var i begyndelsen lidt afstikkende fra den øvrige jævnhed. Alligevel gjorde bygningerne med deres røde håndstrøgne mursten et venligt og tiltalende indtryk, hvilket skyldtes Kampmanns sikre smag.

Som vanligt havde Kampmann benyttet sig af gedigne materialer. Sokler og trappetrin var af granit, der var granitsøjler, der var anvendt formsten og hvælvsingssten, og sålbænkene var af skifer.

Af nybygningerne kunne de fire pavilloner tages i brug i september 1905, den ene plejestiftelse i oktober, den anden i december.

Bygningerne selv lå smukt på arealet ned til søen, og beliggenheden

*Udsnit af Kampmanns
oversigtsplan med have-
anlæg og spadsrestier.
Udateret tegning i B
239. Bygningsinspek-
toratet i Århus, 112.
Sindssygehospitalet i
Århus og Viborg 1899-
1914. Landsarkivet for
Nørrejylland, Viborg
(Rigsarkivet Viborg).*

*Den sydligste af plejestiftelserne efter omdannelsen til private ejerlejligheder i begyn-
delsen af 2000'erne. Der er blevet påbygget altaner og meget store kviste. Foto Ole
Degn 2015.*

blev fremhævet af anlægget af haverne ved bygningerne, påbegyndt i foråret 1906. Det var venlige spadserehaver til brug for patienter, funktionærer og »tyende«, som det hed. Arbejdet med haverne blev for at spare for en del udført af 10-15 patienter.

Omdannelse til privatboliger med mere

Med de psykiatriske hospitalers nedlæggelse ved indførelsen af distriktspsykiatrien og decentralisering af behandlingen af psykisk syge og integration af disse i lokalmiljøet i 1990'erne blev flere af bygningerne ved Sindssygehospitalet, da kaldt Sygehus Øst, overflødige, og flere blev solgt til private til ombygning til ejerboliger. De fire første såkaldte »søboliger« blev solgt i efteråret 2004.

Kreditforeningsbygningen, Sankt Mathias Gade 3

Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere, også kaldt Jyske Landkreditforening, blev oprettet i 1851, samme år som Kreditforeningen af Grundejere i de danske Østifter, de to første danske kreditforeninger. Den havde de første år til huse flere steder i Viborg, indtil ef-

Kreditforeningsbygningen set fra syd. Foto Ole Degn 2012.

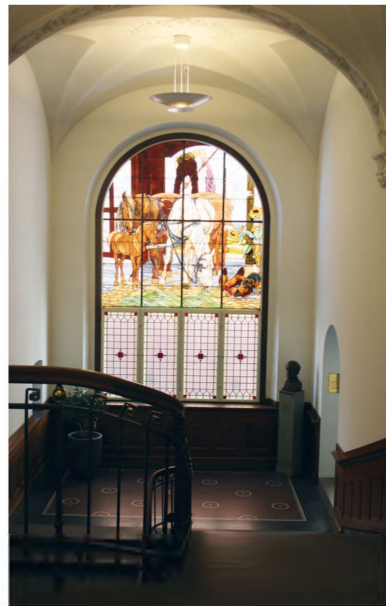

Kreditforeningsbygningens indgangsparti mod syd. Foto Ole Degn 2012.

teråret 1856 i Viborgs gamle rådhus på Domkirkepladsen eller Gammeltorv, derefter indtil foråret 1863 på hjørnet af Sankt Mathias Gade og Sankt Leonis Stræde nr. 94, i sommeren 1863 i Gravene nr. 21 og endelig indtil efteråret 1868 på Svaneapoteket, Nytorv nr. 3. Da flyttede kreditforeningen ind i den året før opførte monumentale bygning

Kontor i kreditforeningsbygningn. Foto 1924 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Hovedtrapperummet, dekoreret af K. Hansen Reistrup. Foto Ole Degn 2015.

Hvalvinger over kontorer med malerier med jugendstilens blomster, herredsvåbener med mere af Albert Kongsbak. Foto Ole Degn 2015.

på Hjultorvet, der i dag rummer Viborg Museum. Denne bygning blev med tiden for lille, og i årene 1904-06 opførte kreditforeningen efter tegninger af Hack Kampmann og arkitekten Vald. Schmidt (1864-1944) den nye monumentale bygning Sankt Mathias Gade 3.

Byggeriet

Ligesom ved andre af Hack Kampmanns byggerier i Viborg blev der tale om anvendelse af håndværkere og firmaer ikke blot fra Viborg, men også fra fjernere byer. For murerarbejdet stod entreprenør A. Klinge, Viborg, og murermester V. Posselt, Randers, for tømrerarbejdet tømrermester P. Bendixen, Århus, for stenhuggerarbejdet Gunnersens Stenhuggeri, Lysekil, Sverige, og stenhugger Niels Nørgaard, Viborg, for arbejdet med armeret beton stod Christiani og Nielsen, København og Århus, for snedkerarbejdet A/S Oskar Køhler, København, for ståldøre Unmack og Pedersen, Ålborg, for malerarbejdet Anton Nielsen-Gildsig, Viborg, for glasmosaikkerne i hovedtrapperummets vinduer P.M. Sørensen, Århus,

Glasmosaik med såning af K. Hansen Reistrup. Foto Ole Degn 2015.

for smedearbejdet M. Johansen, Århus, for stukarbejderne stukkatør R. Guldborg, Århus, varme anlæg og andre ingeniørarbejder udførtes af Monies og Andersen, København, de elektriske installationer af Andersen og Meyer, København, og en dokumentelevator af Thomas B. Thriige, København. Fast inventar og møbler kom fra Magasin du Nord i København og andre københavnske firmaer og et Kolding-firma.

Bygningen

Den monumentale bygning er opført af røde mursten med rig anvendelse af granit. Netop de mange store granitflader giver bygningen et præg af soliditet, som det netop passede sig for en kreditforeningsbygning.⁸ Indgangen er i gavlen, der flankeres af to småtårne, og ved den monumentale trappe ligger to mægtige granitkugler. Facaden mod Sankt Mathias Gade, med gavlen og sidebygningen, er 28 m bred, langsiden mod Boyesgade er 43 m bred, gavlhusets dybde er 13 m, sidehusets 14 m. Bygningens etageareal er ca. 760 m² i hver af de to etager. Det meget store hovedtrapperums hvælvinger er smykket med stukarbejder

Dekorationer i Jugend-stilen på hvelvingerne over kontorerne. Kornaks er udformet elegant. Foto Ole Degn 2015.

af maleren, billedhuggeren og keramikeren K. Hansen Reistrup (1863-1929), der ligeledes har malet tre store freskomalerier i repræsentantsalens forværelse, en såscene, en høstscene m.m., og har leveret tegninger til de farvede glasmosaikvinduer i forhallen med motiver fra landboernes verden, en ko, en hest. De murede hvælvinger over kontorerne og over den administrerende direktørs værelse er dekoreret i kalkfarver med jugendstilens blomster, herredsvåbener med mere af Albert Kongsbak (1877-1958).

Viborg Toldkammer i Jernbanegade

Problemer for toldvæsenet

Forud for Hack Kampmanns toldkammerbyggeri var der en forhistorie, som man ikke umiddelbart kunne forestille sig.⁹

Efter oprettelsen af jernbaneforbindelsen til Viborg og opførelsen af en banegård ved vestsiden af Sønderød, indviet i sommeren 1863, havde toldvæsenet til huse i lejede lokaler i den søndre del af Det Danske Jernbanedriftsselskabs varehus, nemlig et pakhusrum og tre kontorer samt en entre med et samlet areal på ca. 210 m².

I juli 1886 havde Overtoldinspektoratet for Nørrejylland fremsendt forslag til en udvidelse af disse toldlokaler, men Generaldirektoratet svarede den følgende måned tilbage, at man efter det foreliggende ikke kunne se nogen grund til at bebyrde toldvæsenets budget med udgifter i dette øjemed.

At toldvæsenet imidlertid havde pladsproblemer blev understreget af, at allerede i begyndelsen af 1890'erne var der igen planer fremme om at få foretaget en bygningsudvidelse. Men denne gang kunne man stille sagen i bero med henvisning til, at Statsbanerne havde planer om at flytte banegården nærmere byen.

Dispositionen var heldig, for allerede i 1894 blev iværksat et projekt med flytning af jernbanestationen fra området ved søen til den nuværende beliggenhed oppe i byen, og den nye bygning blev indviet 1. december 1896.

Der blev i sammenhæng hermed af Statsbanerne sydøst for stationsbygningen 1895-96 ved arkitekt Thomas Arboe (1836-1917), arkitekten også for den nye jernbanestation, opført en bygning, et »toldvarehus«, med pakhus og kontorer til brug for toldvæsenet. Bygningen havde et areal på ca. 220 m² og rummede foruden toldpakhushus og vejer-

bod toldforvalterkontor, assistentkontor, regnskabskontor og entré. Den lignede dermed meget det tidligere toldvarehus ved den gamle bane­gård.

Det samlede forløb skulle vise sig ikke at være heldigt.

Planer og tegninger

Det blev hurtigt nødvendigt med en ny toldkammerbygning, den eksisterende var alt for lille.

I foråret 1906 var der tanker fremme om at få en udvidelse af den kun ti år gamle toldkammerbygning. Pladsen i pakhuset var ikke blot alt for lille, man savnede også en gårdsplads. Hack Kampman udarbejdede i marts 1906 et overslag med tre tegninger til en udvidelse ved tilføjelse af en tilbygning mod øst til en samlet udgift af 9.300 kr. Overtoldinspektør Falck i Århus fandt først, at der med forslaget ville blive tilvejebragt en praktisk og tidssvarende toldkammerbygning, som efter hans skøn ganske ville fyldestgøre de af toldkontrolløren og Handelsforeningen stillede krav.

Men det blev ikke denne plan, der blev realiseret. Viborg Handelsforening henvendte sig med kritik af de eksisterende trafikale forhold ved toldbygningen, og i marts 1907 havde overtoldinspektøren forhørt sig hos De Danske Statsbaners banebestyrer i Struer om en anden grund. Bestyreren afviste Handelsforeningens påstande, men fandt dog, at den eksisterende plads langt fra var udmærket, og han anmodede overtoldinspektøren om at slå i bordet over for Statsbanerne for at få dem til at afgive en plads nordvest for stationsbygningen, parallelt med denne og langs med Jyllandsgade. Da overtoldinspektøren nu også fandt den eksisterende byggegrund utilstrækkelig, endte det efter forhandlinger med Statsbanerne med, at toldvæsenet valgte selv at opføre en ny toldkammerbygning på det nævnte område.

Efter en henvendelse til bygningsinspektør Hack Kampman modtog Overtoldinspektoratet i september 1907 et brev fra denne, hvorefter en toldbygning i én etage med benyttet loftsrum og elevator m.m. og et fladeindhold af ca. 400 m² ville kunne opføres for ca. 25.000 kr. Ved en foreløbig undersøgelse af byggegrunden havde det dog vist sig, at fast bund lå i en dybde af ca. 8-9 m, hvorfor en eventuel fundering under hele bygningen ville medføre en yderligere udgift på ca. 10.000 kr., således at byggesummen efter det foreløbige skønsmæssige overslag måtte sættes til 35.000 kr. Baggrunden for, at det var nødvendigt med den

kostbare pilotering, var, at byggegrunden var fremkommet ved opfyldning af en lavning, et »hul«.

I februar 1908 anmodede Generaltolddirektoratet derefter med henvisning til dette Overtoldinspektoratet om at lade udarbejde tegninger og overslag til den nye toldkammerbygning. I juni 1908 modtog Overtoldinspektoratet derefter fra Kampmann et overslag med fire tegninger, hvorefter der til opførelsen af bygningen ville medgå 37.500 kr., altså 2.500 kr. mere end i det rent kalkulatoriske overslag, hvilket skyldtes omfattende funderingsarbejder på grund af de vanskelige bundforhold.

Det var endda ikke blot bundforholdene, der voldte Hack Kampmann problemer. Byggegrunden var meget smal, og det var nødvendigt at lægge bygningen i retningen vest-øst, hvorved den måtte vende med gavlen ud mod banegårdspladsen.

Byggearbejdet

Ved finansloven for 1909/10 blev bevilget et beløb af 30.000 kr. Hvorfor beløbet ikke var større, fremgår ikke af sagen, og af en opgørelse fra 1910 af Hack Kampmann på grundlag af de til Generaltolddirektoratet til anvisning indsendte regninger fremgår da også, at beløbet ikke blot blev overslagets 37.500 kr. – der medgik i alt 39.969 kr. til opførelsen af toldkammerbygningen. For en gangs skyld holdt den ellers meget præcise Kampmann sig ikke inden for overslagets beløb.

I juli 1909 godkendte Generaltolddirektoratet tilbud fra Ingeniørfirmaet Christiani og Nielsen, København og Århus, på at udføre funderingen som en jernbetonkonstruktion med bjælker og plader med betonpiller i 8-9 meters dybde, støbt i 42 brønde, og her medvirkede også Dansk Betonbjælkekompagni, København, og entreprenør Klinge, Viborg. I november samme år fik Christiani og Nielsen udbetalt et beløb for arbejdet, og gennem en række efterfølgende udbetalingsordrer kan vi følge arbejdet. I november betaltes for murerarbejde, i december for tømrerarbejde og stenhuggerarbejde, i marts 1910 for malerarbejde, i juni for installation af elevator og for gulvbelægning.

Et par af de store entrepriser blev udført af lokale firmaer, murerarbejdet af murerfirmaet Chr. Jensen Aaris, tømrerarbejdet af tømrerfirmaerne S. Bømler og J. Ludvigsen, og man ser også enkelte andre lokale leverandører. Den vigtige entreprise omfattende piloteringsarbejdet blev som nævnt udført af ingeniørfirmaet Christiani og Nielsen, og der ses flere andre udenbys leverandører, således det også nævnte Dansk

Betonbjælkekompani, København, Jacob Nielsen og Co., fabrik af vægte og jernpengeskabe, København, købmand Viggo L. Rahr, Århus, S. Frichs Eftf., Århus, der leverede elevatoren, og AS Linotol-Kompagniet, Århus, der leverede gulvbelægning. Bygningskonduktør var H.A. Zachariassen, der kom fra Århus, mens en lokal arkitekt, Søren Vig-Nielsen (1876-1964), deltog med opmåling og opmålingstegninger. Han var senere en tid ansat i Hack Kampmanns tegnestue og blev en fremtrædende arkitekt især i Viborg-området, mens Zachariassen ikke synes senere at have gjort sig gældende.

Bygningen

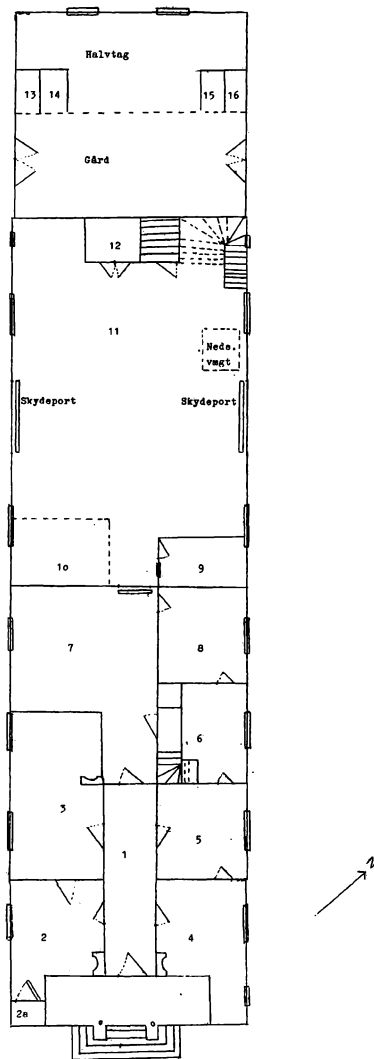
Arbejdet var nået så vidt, at toldkammerbygningen kunne tages i brug 20. juni 1910. Grundens udformning havde medført, at det blev en bygning af en noget anden karakter end Kampmanns øvrige toldbygninger. Den vendte med en gavlfacade på blot 11 meters bredde ud mod banegårdspladsen og strakte sig bagud 34 m. Bygningens antikpræg har været fremhævet. Indgangsdøren var flankeret af to joniske søjler, på hver side af disse var gavlmuren prydet af to joniske pilastre (flade, rektantede murpiller med kapitæl og base), og lignende pilastre opdelte

Viborg Toldkammer med indgangen flankeret af søjler. Foto i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Senere nytægning af Kampmanns tegning af Viborg Toldkammers grundplan. B 297 Overtoldinspektoratet for (Nørre)jyllands arkiv, Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, (Rigsarkivet Viborg). 1.220 1886-1967 Toldbygninger Vejle 1907-1967, Viborg 1886-1935.

1. Korridor, 2. Toldforvalterkontor, 2a. Boks. 3. Regnskabskontor, 4. Opsynskontor, 5. Kontrollørkontor 6. Viceinspektørkontor, 7. Vejerbod, 8. Opsynskontor, 9. Opholdsrum for pakhusbetjent, 10. Postrum, 11. Pakhus, 12. Elevator, 13.-16. Skure.

nord-og sydfacaderne i fag. Taget var helvalmet og opskalket (dvs. med udsvøjning forneden).

Indgangsdøren åbnede ind til en lang, bred korridor med toldforvalterkontor og regnskabskontor til venstre, opsynskontor, kontrollørkontor til højre, idet korridoren endte med en dør til vejerboden. I vejerbo-

dens væg til højre førte døre ind til viceinspektørkontor og opsynskontor, og i bagvæggen en dør ind til det store pakhuis, hvor der forrest var postrum til venstre, opholdsrum for pakhusbetjent til højre, og i hver side var der en stor skydeport ud til jernbanen på bygningens sydside og en til Jyllandsgade på nordsiden. I pakhuset var der i en nedsænkning i gulvet en skydelodsvægt med bæreevne 2.000 kg og hertil en transportabel skydelodsvægt med bæreevne 1.500 kg. Bagest i pakhusrummet var en elevator og en trappe op til tagetagen, der var tænkt indrettet med rum til frilager. Ved bygningens endegavl var et gårdsrum og bagest i dette et halvtag med skure.

Som vanligt for Hack Kampmanns bygninger var toldkammerbygningen opført i kvalitetsmaterialer. En 25 cm høj sokkel var udført i granitsten ligesom trappetrinene og de to søjler i gavlfacaden, den store dør i indgangsportalen var af teaktræ, og gulvene var af træblokke. Murene var i flammede sten og formsten, lofterne var i den endnu ret nye monier- eller jernbetonkonstruktion, og vinduernes sålbænke var af skifer.

Fra begyndelsen blev bygningen udstyret ikke med gasbelysning, men med den moderne belysningsform elektrisk lys i form af metaltrådslamper, kultrådslamper, osramlamper, tantallamper, snorpendler, lampetter og kroner m.m.

En fest – og en sørgelig skæbne

Viborg havde fået en smuk, monumental toldbygning. Den kunne så, som vi har set, indvies en smuk julidag i 1910. Sikkert som noget særligt for byen Viborg med dens store fornemme højere embedsstand er der netop herfra bevaret bordplanen fra generaldirektør Marcus Rubins frokost på byens fornemme Hotel Preisler i anledning af toldkammerbygningens indvielse. Til stede var foruden generaldirektøren bl.a. overtoldinspektør Falck fra Århus, stiftamtmanden, borgmesteren, stationsforstanderen, toldforvalteren, landsarkivaren og Handelsforeningens formand og naturligvis også murermester Jensen-Aaris som repræsentant for håndværkerne, professor Hack Kampmann, bygningskonduktøren, arkitekt Zachariassen – og redaktørerne fra *Viborg Amtstidende* og *Viborg Amts Social-Demokrat* – de to redaktører fra *Viborg Stiftstidende* og *Viborg Stifts Folkeblad* var forhindret i at deltage.

I *Viborg Stifts-Tidendes* reportage fra dagen hed det, at byen med toldkammeret var blevet en pyntelig bygning rigere. Den skulle man

Søjlerne med fornemme klassiske korinthiske kapitæler fra toldkammerets indgangsparti, nu opstillet i Viborg Museums have. Foto Ole Degn 2011.

dog blot komme til at glæde sig over i hen ved 70 år. I 1969 blev Viborg Toldsted nedlagt og distriktet lagt under Skive Distriktstoldsted. Ti år senere, i sommeren 1979, benyttede bystyret sig af en avisstrejke og med denne en avisløs periode uden mulighed for borgerprotester mod at nedrive bygningen. Det skete bemærkelsesværdigt nok ikke længe før det tidspunkt, hvor kunsthistorikeren Villads Villadsen i artiklen om Hack Kampmann i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 1981, i dennes lange række af jyske toldkammerbygninger netop fremhævede den lille antikpåvirkede toldkammerbygning i Viborg. En tid lå området hen som parkeringsplads. Derefter blev der ironisk nok opført en svømmehal – man genskabte det hul, der havde voldt Hack Kampmann så store problemer.

Viborg Posthus, Sankt Mathias Gade 19

Posthuse i Viborg

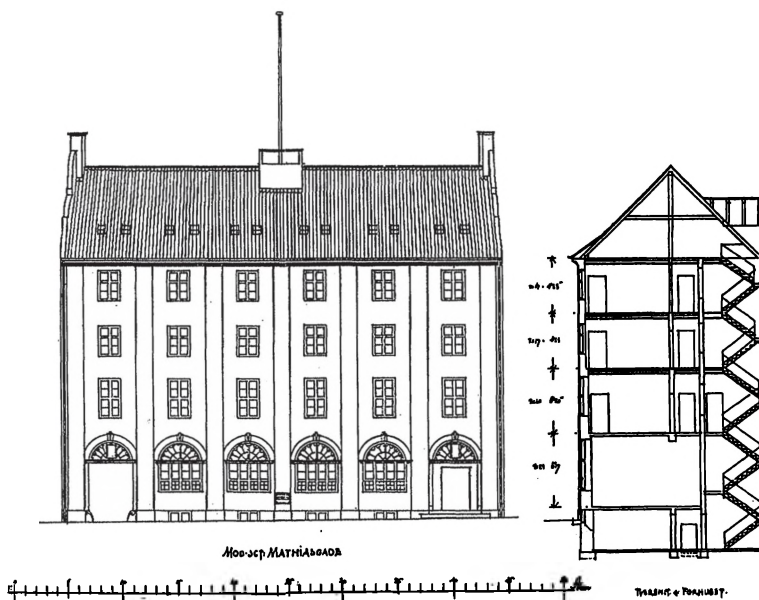
Viborgs postkontor havde gennem årene haft til huse adskillige steder i byen, idet postmestrene som embedsmænd i øvrigt i ældre tid måtte bruge deres privatboliger som kontor.¹⁰ Der var tale om forskellige adresser i Sankt Mogens Gade og Sankt Mathias Gade, og fra 1813 til 1851 lå postkontoret i Sankt Mogens Gade 35, en malerisk enetages bygning med en kvist og en stor dobbeltløbet trappe, en bygning, der beklageligvis blev nedrevet i 1961. Fra 1851 til 1917 lå postkontoret i Sankt Mathias Gade 52, på det sted, hvor nu Danske Bank har sin bygning.

Allerede i 1912 havde postvæsenet ønske om at få opført et nyt postkontor, idet lokalerne i det gamle med den voksende aktivitet var for små og upraktiske, til trods for, at bygningen i 1901 havde fået tilføjet en 1.sals-etage. Man havde dog længe store problemer med at nå frem til en passende placering for et nybyggeri.

Byrådet havde oprindelig tilbudt en grund nede ved jernbanestationen, men i den dengang lille by fandt man det helt uacceptabelt, at posthuset skulle ligge i udkanten af byen. Som borgmesteren formulerede det i et indlæg i april 1914 i *Viborg Stiftstidende*: *Det vil koste ulejlighed, tid og penge, dersom vi skal helt ud til banegården.*

Da havde generalpostdirektøren og to embedsmænd sammen med Hack Kampmann været i byen for at se på egnede grunde. Det var deres ønske, at der skulle opføres en stor, moderne post- og telegrafbygning. Arkitekten fandt grunden med det eksisterende posthus for lille, og Generaldirektoratet og finansudvalget holdt derefter fast ved grunden nede ved jernbanen. Et stort borgermøde fyldte rådhusalen i april 1915, og Viborg Handelsstandsforening modtog en skriftlig henvendelse fra flere offentlige institutioner og flere hundrede næringsdrivende og borgerne med opfordring til at hindre, at posthuset blev bygget ude ved banegården.

Det nye posthus skulle da også få en central placering i byen. Flere grunde var til salg, og det endte med, at man erhvervede to nabogrunde i Sankt Mathias Gade.

Hack Kampmanns tegning til posthusets facade med tværsnit. Kell Elgstrøm: Viborg Postkontor, 1993, s. 21.

Planer, tegninger og overslag

I august 1916 forelå Kampmanns tegninger til den nye post- og telegrafbygning, og de viste mod Sankt Mathias Gade en monumental seksfags, 25 m bred bygning i fire etager.

Med tegningerne fulgte også et overslag, idet Kampmann var blevet anmodet om at komme med et overslag for en bygning, der skulle være en tredjedel mindre end den post- og telegrafbygning, han havde opført i Ålborg, og indeholde to embedsboliger. Overslaget lød på 200.000 kr., men der var på grund af Første Verdenskrig på flere måder vanskelige forhold, og det skulle komme til at gå med omkostningerne, som det i denne tid gik for flere andre af den ellers tidligere meget præcise Kampmann, jævnfør ovenfor under afsnittene om landsarkivet og sindssygeanstalten, og byggeriet endte med at løbe op i 353.000 kr. Det blev nødvendigt for Kampmann at forsvare sig med, at leverancerne var ustabile og byggeperioden dermed forhalet, hvortil også kom, at krigen medførte prisstigninger. Han skrev i sin karakteristiske stil:

Jeg har gerne villet bygge et godt hus i Viborg, men besværligt har det sandelig været, ... Jeg har ikke været herre over forholdene – jeg har ingen indflydelse på Statsbanerne, endside da de svenske statsbaner helt op til bruddene i Nordland. En ting glemmer folk, der har så let ved at kritisere, at der er krig i Europa, og helt undgå at føle det, kan vi ikke i dette lille elskelige land.

Bygningen

Bygningens facade er på 6 fag, med kolossallisener, der ligesom lisenerne på sidefløjen udmunder i forkrøpninger (dvs. bøjninger i to led) i den kraftige gesims, der står i lys puds. Forhuset er i fire etager og har svungne gavle med markante skorstene, og sidehuset er i tre etager. Forhusets facade mod Mathias Gade er ca. 25 m bred, og huset er 10 m dybt, det nifags sidehus er 36 m langt og fortil 11 m bredt, bagtil ca. 6,5 m. Der er tale om et etageareal på ca. 570 m² på hver af de tre etager, hvortil kommer forhusets 4. etage på 250 m².

Bygningen er opført i røde håndstrøgne mursten på betonfundament, mod gaden og i porten dog med en lav, groft behugget granitsokkel. I hvert af yderfagene var en åbning, til venstre en portgennemgang til postgården, til højre hovedindgangen ind til en forhal med en dør til venstre ind til ekspeditionslokalet og bagtil en trappe op til de øvrige etager. De store småsprossede firerammede vinduer med kvadratiske ruder i overetagerne giver facaden et enkelt, solidt udtryk, ligesom også stueetagens meget store tidligere småsprossede vinduer. På gårdsiden blev de oprindelige tre rundbuede porte til en foranliggende læserampe senere udskiftet med hvidmalede termovinduer. Næsten eneste dekorative element var de store vinduer i stueetagens facade, otterammede, hvoraf underrammerne var kvadratiske og firerudede, overrammerne rektangulære og torudede, og over en kraftig overligger i træ var der rundbuede overvinduer med sprosser i stråleform. Murens buer over disse vinduer har en stor, dekorativ slutsten. Efter salg til en privat ejer i 2008 blev de største dele af disse store dekorative vinduer i 2009 i forbindelse med en ombygning skiftet ud med store forretningsvinduer, idet muren under dem tillige blev borthugget, så de nye vinduer nu når ned til gulvhøjde.

Hovedtrapperummet var fornemt udført med hvælvet løft og med paneler, piller og balustre i imiteret grøn marmor og med rødlige granitfliser, og i portgennemkørselen i det vestre fag var en muret niche. Både

*Viborg Posthus. Foto
ca. 1927. Viborg Lo-
kalhistorisk Arkiv.*

portåbningen og hovedindgangen var forsynet med smedejernslåger med halvbuede overstykker med sprosser i stråleform og en lygte i det øverste felt.

Bygningen var opført ikke blot som postbygning, men rummede dengang også telegrafstation og embedsboliger for postmester og telegrafbestyrer, og senere fik også Retten i Viborg lokaler der.

De samlede byggeudgifter blev på 353.993 kr., og bygningen blev taget i brug 1. december 1917.

Som vanligt for Kampmann var bygningen logistisk praktisk indrettet, således som vi også så det ved hans toldkammerbygning, så vel som ved hans øvrige byggerier. Fra indgangen i den østre side af bygningen kom man gennem en svingdør ind i forhallen, og herfra førte en pompøs trappe op til kontorerne på 1. sal.

Fra forhallen kom man som nævnt ind til det store ekspeditionslokale mod gaden og i en del af sidefløjen, og bagved det lå ud mod gaden postmesterens kontor. I resten af sidebygningen lå det store pakrum med adgang til gården. Ekspeditionslokalet havde mørke egetræspaner

og gulvet var belagt med rødlige granitfliser. På 1. sal lå kontorer, postvæsenets i sidehuset, telegrafvæsenets i forhuset med en smuk telegrafsal og telefonsalen ud mod gaden. På 2. og 3. sal var forhuset indrettet til bolig for postmesteren og telegrafbestyreren. Sidefløjen rummede regnskabskontorer, disponible rum m.m.

I et hæfte om Viborg Postkontor fra P & T Bygningstjenesten fra 1993 understregede forfatterne, at den gamle Post- og Telegrafbygning i Sankt Mathias Gade var en velholdt bygning, der til gadesiden havde bevaret sine smukke, originale vinduer. Også bygningens indre var blevet forskånet for de store overgreb. Inde i bygningen fandtes endnu mange af de originale døre, indfatninger og brystningspaneler, blandt andet i ekspeditionslokalet og i den gamle telegrafstations lokaler på 1. sal samt i forhallen på 1. sal. Bygningens smukkeste rum var civildommerens reception på 1. sal, den gamle telegrafsal. Her stod rummet nærmest, som det blev indrettet i 1917 med hvidmalede brystningspaneler på alle vægge, hvidmalede fyldingsdøre og profilerede indfatninger. I loftet fandtes endnu de kvadratiske glasplader i brede trælisters. Et lignende smukt glasloft, hvidmalede fyldingsdøre og paneler fandtes også i

Viborg Posthus' facade mod Sankt Mathias Gade, fotograferet efter, at de store småsprossede vinduer i stueetagen er blevet skiftet ud med store forretningsvinduer og et dørparti, og portgennemkørselen i vestfaget er blevet inddraget i butikslokalerne og forsynet med en dør. Foto Ole Degn 2015.

Posthusbygningens store vinduer i stueetagen efter ombygningen i 2009 og indretningen til butiksvinduer. Foto Ole Degn 2015.

det tilstødende kontor, som tidligere havde været telefonsal. Endnu et originalt rum var foyeren og trapperummet, hvor al natursten var bevaret. Alt i alt var posthuset da en velbevaret repræsentant fore den gode murstenarkitektur med mange fine detaljer og gedigne materialer i det ydre såvel som i det indre.

På denne baggrund kunne en redegørelse i en temagenngang fra 2002 forekomme ejendommelig. Kulturarvsstyrelsen fremlagde da publikationen *Post- og Telekommunikationens huse 1880-1930*. Det hedder her, at indvendigt var bevaret det oprindelige trapperum med paneler, piller og balustre i imiteret grøn marmor, men postekspeditionen i stueetagen var ombygget med nye gulve m.v., og af det oprindelige træværk i eg sås da kun en enkelt fyldingsdør, og første- og andensalen var uden spor af oprindeligt inventar, bortset fra en række originale fyldingsdøre.

Kulturarvsstyrelsen havde besigtiget posthuset og vurderede da på baggrund af dette, at posthuset ikke besad de fornødne kvaliteter til at kunne fredes. Dette svarer helt til en omtale af posthuset i et referat fra et møde i Det Særlige Bygningssyn i oktober 2002 med en temagenngang af post- og telekommunikationens huse 1880-1930, hvor også Viborg Posthus i Sankt Mathias Gade 19 blev behandlet.

Bygningssynet fandt ikke, at posthuset havde de kulturhistoriske eller arkitektoniske værdier, der kunne begrunde en fredning. Posthuset var vel bevaret til gadesiden, men det havde på gårdsiden og i det indre gennemgået væsentlige forandringer. Gårdsidens tre porte til læsseramper var udskiftet med termovinduer, og i det indre var det oprindelige postekspeditionslokale ombygget og det meste af rummets oprindelige inventar var fjernet.

Postkasseskilt i form af postrytter fra postbygningens facade, tegnet af Hack Kampmann, oprindeligt med en lampe fornedet. Skiltet er fjernet for længst. Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Posthusbygningens gårdside. Foto 1950 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv.

Bygningssynet fandt dog, at posthuset var et fint eksempel på periodens solide kvalitative posthusbyggeri, indpasset i et ældre gadeforløb. Det havde derfor med tilfredshed konstateret, at posthuset var angivet med bevaringsværdi i *Viborg Kommuneatlas*, og at området omkring posthuset var omfattet af en bevarende lokalplan.

Ikke længere posthus

Ikke desto mindre blev posthusets facade efter salg til den private ejer væsentlig ændret i 2009 ved indretning til butik med udskiftning af de store fine småsprossede vinduer, der ikke gik helt ned til gulvhøjde, med store butiksvinduer ud i et og ført ned i gulvhøjde efter fjernelse af muren nedenunder. Hack Kampmanns i detaljer fint udformede vinduer var borte.

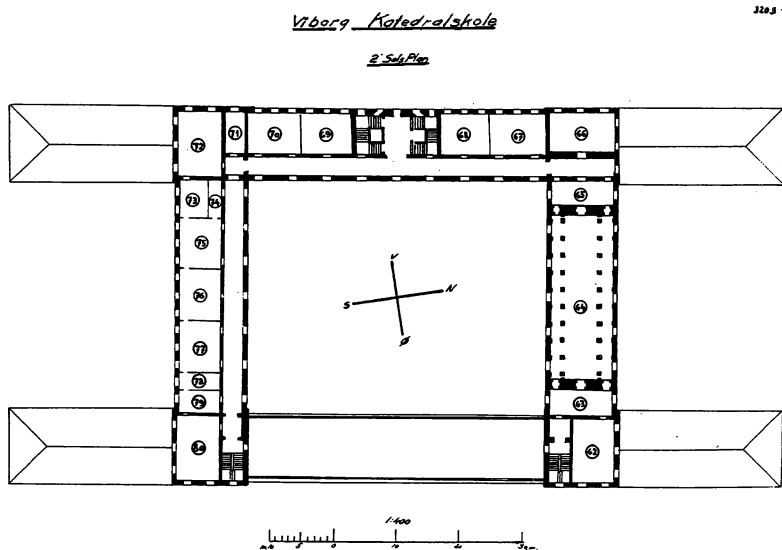
Viborg Katedralskole, Gammel Skivevej 2

Planer og tegninger

Hack Kampmanns arbejde med Viborg Katedralskole rakte i virkeligheden langt bagud i tiden. Allerede i 1892 havde han som kongelig bygningsinspektør fremlagt overslag over vedligeholdelsesarbejder og hovedstandsættelse af den gamle skole i Sankt Mogens Gade, der havde huset skolen siden 1772, men det stod med årene efterhånden klart, at bygningerne dér var alt for utilstrækkelige.

Ved lov 1919 blev det vedtaget at opføre en ny katedralskole til erstatning for den gamle bygning i Sankt Mogens Gade, og den første bevilling blev vedtaget.

Flere placeringer af den nye skole havde været under overvejelse, en grund nær ved sygehuset, en grund ved Holstebrovej, men det endte med, at man fik udlagt et 3,5 ha stort areal mellem Skivevej og Ålborgvej, hvor tidligere Brostrøms Planteskole havde ligget.¹¹ Hack Kampmann fik overdraget at udarbejde et forslag, som han fremlagde i sommeren 1918. Han forestillede sig først en skole med gård med en

Plan af Viborg Katedralskoles 2. sal med festsalen solennitetsalen. Udateret tegning i B 239. Bygningsinspektoratet i Århus, 149. Viborg Katedralskole 1918-1951. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (Rigsarkivet Viborg).

søjlegang vendt mod vest, mod Skivevej, men tegningen blev ændret, således at skolegården blev vendt mod øst, ud mod Nørresø. Planen viste en trefløjet treetages bygning med sportsplads og botanisk have og to pavilloner til rektor- og pedelboliger med haver, og hele arealet skulle omgives af en dobbelt række lindetræer.

Af et brev fra lektor Lomholt til eforatet 16. december 1919 fremgår, at der da forelå et sæt planer fra Hack Kampmans hånd. Disse tegninger er imidlertid ikke fundet her. Til gengæld foreligger i Landsarkivet (Rigsarkivet Viborg) 41 tegninger og planer signeret af Kampmanns søn Christian, der også kom til at stå for byggeriet efter faderens død i juni 1920. Den første tegning er dateret juli 1920, de følgende er fra årene frem til 1923. De er tegnet i målestoksforholdet 1:100 eller 1:200.

På grundlag af skitseprojektet blev udarbejdet et lovforslag, hvor omkostningen ved opførelsen efter førkrigspriser var anslået til 665.000 kr., men da forslaget i begyndelsen af 1919 blev forelagt Rigsdagen, blev udgifterne efter det daværende prisniveau anslået til 1.480.000 kr., dog bortset fra inventar og belysning.

Man tog ikke let på den hele procedure. I februar 1919 besøgte Folketingets udvalg vedrørende lovforslaget Viborg og beså den gamle skole og byggepladsen, og det fandt da, at denne måtte forøges af hensyn til anlæg af en idræts- og sportsplads til mere alment brug. Senere på foråret besøgte også Landstingets udvalg den gamle skole og byggepladsen, og efter forskellige drøftelser blev forslaget tiltrådt og vedtaget af begge Rigsdagens ting.

Ved vedtagelsen af loven forelå det nævnte skitseprojekt, der i det hele angav bygningernes dimensioner og de krav, der skulle opfyldes med hensyn til lokalerne, og på grundlag af dette udarbejdede Kampmann i løbet af vinteren 1919-20 et gennearbejdet forslag, der blev godkendt af ministeriet i april 1920. Det er desværre ikke lykkedes at finde dette tidlige tegningsmateriale eller andet end det førnævnte tegningsmateriale. Det findes noget ejendommeligt ikke i Bygningsinspektoratet i Århus' arkiv.

I april 1920 var udgifterne til projektet efter det, Kampmann oplyste, steget med 30 % i forhold til det året før gjorde overslag.

Byggeriet

Det forberedende arbejde til påbegyndelse af byggeriet var kun lige indledt, da Kampmann døde i juni 1920. Sønnen arkitekt Christian Kamp-

mann (1890-1955) og den mangeårige medarbejder arkitekt Johs. Frederiksen, Århus, fik derefter i august 1920 af ministeriet overdraget at lede arbejdet. Viborg-arkitekten Søren Vig-Nielsen (1876-1964) blev tilsynsførende med bistand af arkitekt Bønding.

I året 1920-21 udførtes jordarbejderne og funderingsarbejderne, der var meget betydelige, da der måtte foretages en afgravning af terrænet foran bygningerne for at opnå den fornødne planering af fodboldbanen, og en svær støttemur skulle opføres til afgrænsning af fodboldbanen mod vest.

I sommeren 1921 måtte der foretages en gennemgang af planerne for at opnå en nedsættelse af udgifterne med baggrund i de fornævnte konstaterede prisstigninger. Det blev besluttet at udelade de selvstændige boliger for rektor og pedel og i stedet at indrette boliger inden for bygningen ved indskrænkning af klassetallet og nedsættelse af højden af bygningen med 1/10. Når de allerede begyndende prisfald efter krigen blev taget i betragtning, håbede man derved at kunne nærme udgifterne ved bygningens opførelse til Kampmanns overslag fra 1919. Hertil måtte dog stadig lægges inventar og belysning, og det måtte tages i betragtning, at betydelige arbejder var udført i forsommeren 1921 til de høje priser.

Efter den oprindelige plan og priserne i sommeren 1921 blev udgifterne da anslået til 2.658.961 kr.

Da ministeriet ønskede arbejdet fordelt på flere finansår, blev skolens fuldførelse, der var beregnet til sommeren 1923, samtidig udskudt til sommeren 1924.

Efteråret 1921 gik med licitation over de store entrepriser, således at arbejdet først rigtig kom i gang i foråret 1922. Hovedentreprenørerne blev i stort omfang Viborg-firmaer. Jordarbejdet udførtes dog af entreprenørerne J.L. Nielsen & C.N. Christensen, Odense. Murerarbejdet udførtes af murermester Jensen-Aaris, Viborg, jernbetonarbejdet af murermester C. Vistisen, Viborg, tømmerarbejdet af tømmermester C.W. Jensen, Viborg, snedkerarbejdet af snedkermester J. Ludvigsen, Viborg, malerarbejdet af malermester Wammen med flere, Viborg, kedelanlæggene af Bonnesen & Danstrup, København, og varme- og ventilationsanlæggene af C.M. Hess, Vejle.

Den tidlige, langvarige og strenge vinter 1923-24 sinkede arbejdet meget, og det viste sig derfor nødvendigt at udskyde arbejdets fuldførelse til sommeren 1925.

Da byggeudvalget tiltrådte først på vinteren 1924, mente de sagkyn-

Viborg Katedralskoles søjlehal. Den ligner den, man ser på C.F. Hansens (1756-1845) Christiansborg. Foto Ole Degn 2014.

dige medlemmer, at færdiggørelsen kunne nås, når arbejdet blev fremskyndet mest muligt. Finansielle vanskeligheder bevirkede dog, at fuldførelse igen måtte udsættes, til sommeren 1926. Særlige vanskeligheder havde elektricitetsforsyningen medført, idet der måtte lægges et særligt kabel ud til skolen, men kommunen påtog sig denne udgift.

Den samlede byggeudgift blev på 2.400.000 kr. eller næsten dobbelt så meget som det oprindeligt anslåede beløb på grundlag af skitseprojektet, men dog 420.000 kr. mindre end et overslag fra oktober 1921.

Bygningen

Bygningen er udformet i en strengt gennemført nyklassicistisk stil, symmetrisk over en vest-øst-gående akse gennem trappehuset midt i hovedfløjen mod vest og kolonnaden i øst. Symmetrien er eksempelvis så gennemført, at de lange ganges døre nord for symmetrilinjen er højrehængte, dørene syd for linjen venstrehængte. Til hvert af vinduerne i muren ud mod gården svarer en døråbning, og har der ikke været brug for en dør til et lokale, gemmer døren et skab, et kosteskab eller et rum med en eltavle.

Bygningen omfatter en vestlig hovedfløj med sidefløje i nord og syd, mod øst forbundet med en kolonnade med to rækker dobbelte søjler. De tre fløje er i tre etager og hertil kælder. Murene er opført med den tynde gule Flensborgsten, og fundamentet er beklædt med Neksøsandsten, der også er anvendt til hovedfløjens to hovedtrapper. Fra nordfløjen udgår to mindre fløje i én etage mod nord med gymnastiksale, fra sydfløjen to lignende fløje mod syd med boliger for rektor og pedel. Blokken med de tre fløje og kolonnaden har målene 60 x 70 m med en indre gård på 44 x 36 m, og de fire bygninger i forlængelse af vestfløjen og søjlegangen, de to gymnastiksale og rektor- og pedelboligen har målene 12,5 x 25,5 m, her altså igen en gennemført symmetri. I alt er der tale om etagearealer på i alt mere end 4.600 m², hvortil kommer kældrene.

Neden for kolonnaden er en 120 m lang mur med en fritrappel på midten, den danner overgang til den største af sportspladserne.

Bygningerne er opført i gule sten med rødt tegtag, der på vestfløjen domineres af en kuppel med et astronomisk observatorium.

Arkitekt Christian Kampmann beskrev efter bygningens færdiggørelse denne således:

Kælderen: Mod syd garderoberne og sløjdsal med rum til materialer og færdige arbejder, mod vest frokoststue, toilet for piger og lærerinder,

Springvand i søjlehallen. Foto Ole Degn 2015.

kedelrum, værksted og mod nord kulrum samt toiletter for drenge og lærere.

Stuen: Mod syd fire mellemskoleklasser, mod vest tre mellemskoleklasser, en gymnasieklasse, en realklasse, en hjælpeklasse samt inspektør- og inspektriceværelse og mod nord omklædnings- og badeværelser, et sygeværelse samt i gavlen mod øst en hjælpeklasse.

Katedralskolens festsal eller solennitetssalen i nordfløjens 2. etage, på 9 x 26 m. Salen imponerer med de forgyldte friser, de marmorerede vægge, måndermønstre, de korinthiske søjler med bladguldbelægning, væggenes konsolspejle i forgyldte rammer og tøndehvalvingens kassetloft med rosetter. Foto Ole Degn 2015.

1. sal: Mod syd regnskabsfører, en hjælpeklasse, en gymnasieklasse samt specialklasser i naturhistorie, som også indtager halvdelen af vestfløjen, endvidere mod vest rektors kontor med forværelse samt lærerværelse med vedliggende garderobe og toilet, mod nord læsestue, udlån og bibliotek samt endelig i de to gavle mod øst geografiklasse og sangklasse.

2. sal: Mod syd specialklasse i fysik og kemi, mod vest fire gymnasieklasser samt håndgerningsklasse, mod nord solennitetssalen med forrum samt tegneklasse.

Hertil kom de to fodboldbaner og lindealléen, der omgav skoleanlægget.

Den nye bygning gør indtryk

En formiddag i slutningen af juni 1926 samledes en del af de gamle elever ude ved den nye skole. En deltager bedømte skolen således:

Den nordlige lindeallé med katedralskolen i baggrunden, fotograferet i februar 2015, lige før lindetræerne af hensyn til deres sunde overlevelse blev skåret ned i halv højde. Foto Ole Degn 2015.

Set udefra imponerer denne ved sin prægtige beliggenhed og ved sit monumentale ydre, og ved gennemgangen af de forskellige fløje under hr. arkitekt Bøndings elskværdige førerskab øgedes det modtagne indtryk. Ikke så meget af de enkelte klasseværelses størrelse som af deres tal, men skolen omfatter jo også foruden mellemskolen og realklassen gymnasieklasser beregnede på alle 3 retninger. Dertil kommer et utal af specialklasser og laboratorier til de fleste discipliner foruden 2 gymnastiksale, bibliotek og læseværelser samt sløjdsale m.m. Endelig skal nævnes den store, i videste forstand festlige solennitetsdal med hvælvet kassetteret loft, med parketgulv, søjlerækker med forgyldte kapitæler og masser af spejle fra loft til gulv, en overdådig pragtfuld ramme om kommende årlige translokationer, om skolens fester og om de fremtidige sammenkomster med den ny stiftede »Forældreforening«.¹²

Sammenfattende nåede iagttageren frem til, at

Gennemgår man i tankerne dette store kompleks, hvis anlæg vil komme til at stå i ca. 2 ¼ mill. kroner, undres mange af de gamle drenge – ja, sikkert

store dele af borgerskabet – over, at dette storslåede apparat er nødvendigt for en skole, selv med over 300 disciple for tiden; mange af os tænkte snarere på, at det let kunne være indrettet til et mindre universitet med 3-4 fakulteter.

Indvielsen af bygningen i 1926

Den nye skole var blevet taget i brug 16. august 1926. Det var på grund af forskellige vanskeligheder tre år senere end planlagt, og tre måneder senere blev skolen indviet. Eleverne samledes i skolegården, og med skolens flag i spidsen marcherede de klassevis op i solennitetssalen, hvor Undervisningsministeriets repræsentanter, eforat, forstanderskab, arkitekterne Christian Kampmann, Ejnar Packness (1870-1952), Søren Vig-Nielsen og Bønding, lærere og forældre var kommet til stede.¹³

Kampmanns betydning for Viborg

Kampmann havde med Landsarkivet lagt sit gennembrudsværk i Viborg, og det skulle senere blive til endnu to monumentale bygningsværker i byen, Kreditforeningen og Katedralskolen. Som det er fremgået, blev det til i alt syv værker i Viborg, byen, hvor han næstefter Århus lagde det største antal værker. Endda kunne hertil fra den nærmeste omegn føjes Krathuset, skovriderboligen på Krathusvej i Hald Ege, tegnet 1901. Det kan dog ikke siges, at byen altid har behandlet hans bygninger pietetsfuldt. Flere af bygningerne på sindssygeanstalten eller Sygehus Øst blev revet ned i 1950'erne og andre er siden kraftigt ombygget, toldboden blev revet ned omkring 1980 og posthuset og dets facade blev ombygget 2009.

Kampmanns bygninger i byen står ellers stærkt i hans værk, der endda er stort og mangesidet på mange måder. De viser tydeligt hans evne til at forny sig og følge med tiden, fra den nationalromantiske jugendprægede stil til nyklassicismen. Endda blev hans virkeperiode ikke lang, blot fra 1882 til 1920, da han døde, slidt af den utrolige arbejdsindsats.

Hans bygninger fremstår alle gennemarbejdet ned i mindste detalje, hvor han tog sig også af dørgreb, murankre, gelændere, lamper, vinduernes inddeling, møblernes udformning, trappernes former, fundamenternes profiler, gesimserne, konsollerne.

På baggrund af den forholdsvis korte virkeperiode er hans arkitektur-

værk særligt imponerende. Det tæller ikke blot ti post- og telegrafbygninger, ni toldbygninger, seks skoler, fem villaer eller sommerhuse, to amtmandsgårde og ombygning af en tredje, to politigårde, to teatre, en kreditforeningsbygning, et slot, et bibliotek, arbejder ved fire kirker og restaureringsarbejder ved seks, et ting- og arresthus, skovfoged- og skovriderboliger, bygninger på Carlsberg, Glyptoteket og Politigården i København og en del mere.¹⁴

Utrykte kilder

Landsarkivet for Nørrejylland (Rigsarkivet Viborg).

B 239. Bygningsinspektoret i Århus:

62. Amtmandsbolig i Viborg 1890-1917.

101. Toldbygninger Skagen-Viborg 1906-54.

112. Sindssygehospitalet i Århus og Viborg 1899-1914.

149. Viborg Katedralskole 1918-1951.

164. Landsarkivet i Viborg 1889-1959.

B 297 Overtoldinspektoret for (Nørre)Jyllands arkiv:

1.220 1886-1967 Toldbygninger Vejle 1907-1967, Viborg 1886-1935.

1.192 Bygningskort 1960-65 Thisted-Ålborg.

Planer og tegninger

PIT 345-15. 1919-25. Tegninger af Christian Kampmann til en ny katedralskole, 48 stk. og 1 læg + 12 dubletter.

PIT 345-53. 1905-06, 1912, 1920. Tegninger angående udvidelser ved Viborg Sindssygeanstalt.

PIT 345-53. 1889-90. Tegninger til Provinsarkivet i Viborg.

Litteratur

Aggerholm, Viggo: Statens Sindssygehospital i Viborg, Særtryk af *Tidsskrift for danske Sygehuse*, 2. årg., nr. 7-20, 1926.

Bender, Johan: *Arkitekt Hack Kampmann*, 2014.

Bevaringsplan Viborg. Udarbejdet 1971-72, 1975.

Clausen, Poul: Beskrivelse af arkitekturarbejderne. Sindssygehospital i Viborg, *Tidsskrift for danske Sygehuse*, årg. 36, nr. 17, 1960, s. 181-201.

- De danske provinsarkivers bygninger. Tegninger og afbildninger*, 1893, s. 7-19.
 Degn, Ole: Viborg Toldkammer – Hack Kampmanns toldbygninger (4), *Zise. Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, 2011, s. 124-30.
- Dejn, Ole: Horsens Toldkammer – Hack Kampmanns toldbygninger (5), *Zise. Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, 2012, s. 38-47.
- Dejn, Ole: Frederikshavn Toldkammer – Hack Kampmanns toldbygninger (6), *Zise. Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, 2012, s. 78-87.
- Dejn, Ole: Hjørring Toldkammer – Hack Kampmanns toldbygninger (7), *Zise. Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, 2012, s. 119-26.
- Det danske post- og telegrafvæsen*. Red. af H. Hjorth-Nielsen, 4, 1933.
- Elgstrøm, Kell: *Viborg Postkontor*, 1993.
- Geill, Christian: *Statens sindssygehospital i Viborg gennem 50 år (1877-1927)*, 1930.
- Greve, E.A.: Sindssygehospital i Viborg, *Illustreret Tidende*, 1913-14, s. 284.
Hospital i Viborg gennem hundrede år. 1877-1910: Sindssygeanstalten i Viborg, 1910.
- Indvielsen af den nye skolebygning, *Viborg Katedralskoles Årsskrift*, 1927, s. 3-10.
- Kampmann, C.: Den nye skole, *Viborgensersamfundet. Meddelelser til medlemmerne*, 1926, nr. 4, s. 10-16.
- Kristensen, Hans Krongaard: *Middelalderbyen Viborg*, 1987.
- Lien, Helge: Fra ingeniørgang til observatorium, Lizzie Andersen m.fl. (red.): *900 år. Viborg Katedralskoles jubilæumsskrift*, 2000, s. 34-40
- Lomholt, Adolf: *Fra Viborg Katedralskole. Den gamle og den ny. Nogle billeder fra mit album*, 1927.
- Monumenta architecturae Danicae. Danske arkitekturtegninger 1660-1920*. Udg. af Christian Elling og Kay Fisker, 1961. Tavle 164 og 165.
- Nielsen, Carl Aksel: Hack Kampmann og hans tid, *Viborg bogen 2008*, s. 5-15.
- Post- og telekommunikationens huse 1880-1930*, Kulturarvstyrelsen, Kulturministeriet, 2002.
- Provinsarkivet for Nørrejylland i Viborg. De danske provinsarkivers bygninger. Tegninger og afbildninger*, 1893, s. 41-59 + 7 tavler.
- Schmidt, P.F., og Bent Mogensen: Viborg Katedralskole på Skivevej, *Viborg Katedralskoles Årsskrift*, 1976, s. 60-65.
- Schmidt, Valdemar: Kreditforeningsbygningen i Viborg, *Architekten*, 1907-1908, 10, s. 453-59.
- Sestoft, Jørgen, og Jørgen Hegner Christiansen: *Danish architecture 1000-1960*, 2. revised edition, Arkitektens Forlag 1995.
- Sindssygehospital i Viborg*, 1911. 13 s., 14 plancher, 3 tavler.
- Statsskolerne i Randers og Viborg, *Architekten*, 1926, 28, s. 469-80.
- Torrild, Johannes: Viborg Sindssygehospital, *Illustreret Tidende*, 1905-06, 47, s. 151-52.
- Viborg Sindssygeanstalt. Plan af bygningerne*, Århus 1910, 22 bl. + 4 tv.
- Villadsen, Villads: Hack Kampmann, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 7, 1981, s. 587-88.

- Vium, Niels: Hack Kampmann, *Weilbachs kunstnerleksikon*, 3. udg., 4, 1995, s. 230-32.
- Ørberg, Paul G.: Den mærkelige bygning, *Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966*, 1966, s. 7-25.

Noter

1. Afsnittet bygger på Villadsen 1981. Vium 1995.
2. Degn 2012, s. 120.
3. Degn 2012, s. 85.
4. Degn 2012, s. 46.
5. Afsnittet bygger på B 239. Bygningsinspektoratet i Århus: 164. Landsarkivet i Viborg 1889-1959. *Provinsarkivet for Nørrejylland i Viborg*, 1893, s. 41-59. *De danske provinsarkivers bygninger*, 1893. *Monumenta architecturae Danicae.*, 1961, tavle 164-65. Ørberg 1966, s. 13-25. Jf. Bender 2014, der har et større afsnit om Landsarkivet, s. 64-85, men blot nævner toldkammeret og ellers væsentligst beskæftiger sig med Kampmanns bygninger i Århus. Viborg optræder end ikke i navneregisteret.
6. Afsnittet bygger på B 239. Bygningsinspektoratet i Århus: 62. Amtmandsbolig i Viborg 1890-1917. *Bevaringsplan Viborg. Udarbejdet 1971-72*, 1975, s. 40-41. Kristensen 1987, s. 74-75.
7. Afsnittet bygger på B 239. Bygningsinspektoratet i Århus: 112. Sindssygehospitalet i Århus og Viborg 1899-1914. Geill 1930, s. 32-62. *Hospital i Viborg gennem hundrede år. 1877-1910: Sindssygeanstalten i Viborg*, 1910.
8. Afsnittet bygger på Schmidt 1907-08, 10, s. 453-59. *Architekten*, 4. juli 1908.
9. Afsnittet bygger på B 297 Overtoldinspektoratet for (Nørre)Jyllands arkiv: 1.220 1886-1967 Toldbygninger Vejle 1907-1967, Viborg 1886-1935. 1.192 Bygningskort 1960-65 Thisted-Ålborg. B 239. Bygningsinspektoratet i Århus: 101. Toldbygninger Skagen-Viborg 1906-54. *Viborg Stifts-Tidende* 11. juli 1910.
10. Afsnittet bygger på Elgstrøm 1993, *Post- og telekommunikationens huse 1880-1930 og Det danske post- og telegrafvæsen*, 4, s. 250-51. Kildemateriale til en belysning af bygningsplan og byggearbejdets udførelse findes der intet af i Bygningsinspektoratet i Århus' arkiv eller som byggesag i kommunens arkiv eller i posthusets arkiv i Landsarkivet (Rigsarkivet Viborg), og bygningen er ikke omtalt i *Bevaringsplan Viborg 1972*, 1975, men der er formentlig kildemateriale i postvæsenets bygningstjeneste, og der er tilstrækkeligt materiale til belysning af bygningen, således som det fremgår af de ovennævnte små publikationer.
11. Afsnittet bygger på B 239. Bygningsinspektoratet i Århus: 149. Viborg Katedralskole 1918-1951. Kampmann 1926. Lomholt 1927. Sestoft og Christiansen 1995, s. 205. Lien 2000.
12. *Viborgensersamfundet. Meddelelser til medlemmerne. Udgivne af bestyrelsen*, nr. 3, september 1926, s. 4-9.
13. Kampmann 1926, s. 10.
14. I listen Vium 1995, s. 231-32 over Hack Kampmanns arbejder mangler bl.a. Ålborg Toldkammer, sidelængen til Amtmandsgården i Viborg og Sindssygehospitalets bygninger 1903-05 og i listen i Bender 2014, s. 560-64, mangler af arbejderne i Viborg sidelængen til Amtmandsgården, Sindssygehospitalets bygninger 1903-05 og Viborg Posthus.,

Ole Degn. Født 1937 i Frederikshavn. Tidligere arkivar og seniorforsker ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Har arbejdet med dansk forvaltningshistorie og økonomisk og social historie 1550-1800, herunder søfartshistorie og toldhistorie. Dr. phil. 1981 på afhandlingen *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, 1981. 2015 formand for Historisk Samfund. Adresse: Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Sommer hos Kjærsgaard

Starten

I min studietid i 1960'erne arbejdede jeg hver sommer på J.N. Kjærsgaards Tømmerhandel, som regel fra starten af juni til begyndelsen af september. Så startede universitetet igen.

Det var lidt af en tilfældighed, at jeg kom til at arbejde der, men i sommeren 63 havde jeg fået smag for trælast, idet jeg dengang arbejdede en periode på Reimer Niensens trælasthandel i Silkeborg, hvor jeg sorterede brædder. Næstfølgende sommer, da årets eksaminer var overstået på universitetet, skulle jeg til at se mig om efter noget at bestille, hvad der var såre almindeligt og nemt dengang. Jeg havde gode forbindelser i Skive også dengang og henvendte mig derfor hos Diges Trælast i Ågade, den store tømmerhandel i Skive. At finde et sted at opslå sine midlertidige teltpæle i denne by ville ikke volde mig problemer. De var velvilligt indstillede på trælasthandelen, og et par dage senere fik jeg besked på, at jeg godt kunne starte.

Men min fader, som var karetmager og derfor lavede en del lastbillad, var kunde hos Kjærsgaards Tømmerhandel. Han havde samtidig været ude med en føler hos direktøren på tømmerhandelen. Det havde også givet pote. Det endte med, at jeg valgte at arbejde i Viborg, hvad der også var det mest praktiske og naturlige, da jeg så kunne bo hjemme i Slesvigsgade hos mine forældre og bevare forbindelsen til mine venner i byen. Mine Skiveforbindelser kunne jeg så dyrke i weekenden.

Som sagt så gjort, jeg startede i juni måned 1964.

Stedet

J.N. Kjærsgaards Tømmerhandel var startet i 1876 og hed oprindeligt Schourups Tømmerhandel. Den blev i 1913 overtaget af Jens Nielsen Kjærsgaard og lå i 1964 klemte inde mellem Gravene og Grønnegade, hvor nu Føtex ligger. Men ikke nok med det. Firmaet led af vokseværk: På den anden side af Grønnegade havde man købt et beboelseshus, som

Tømmerhandelens butiksfacade i Gravene. Bygningerne blev nedrevet i 1987 for at give plads til Supermarkedet Føtex. Foto ca. 1980 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv (4446).

blev brugt til lager, og inde bagved det lå savværket med tilhørende lagerplads. Her lavede man bestillingsarbejde inden for tømmer- og snedkerfaget. Ude på Koldingvej lå der også en afdeling, nemlig et savværk, hvor man arbejdede med de grovere ting som at save stammer op i planker og bjælker. Og ude på det nye industriområde i vestbyen havde man købt en vældig grund med henblik på senere udflytning. Men indtil videre var der absolut gang i virksomheden i Grønnegade primært.

Selve tømmerhandelen lå som sagt mellem Gravene og Grønnegade. Med kontor og udstillingsvindue ud mod Gravene. Der var dog her også en indkørsel, som førte om til den centrale håndværkergård, hvor kunderne kom med deres varebiler og hentede byggematerialer. Denne gård vendte ud mod Grønnegade. Her var der en stor port. Gården var altså omgivet af bygninger på tre sider. Mod syd ned mod varmeværket opbevarede rockwool og glasuld, som for øvrigt også lå i Grønnegadehuset på den anden side. På nordsiden af gården op mod Lille Sankt Hans Gade var der en bygning med alt muligt. Jeg husker specielt lister, masser af lister. Stukket ind i hylder. På den tredje side for enden af gården lå kontoret, hvor alt blev skrevet op, bogført efter alle kunstens regler. Bag ved dette kontor, som i øvrigt var kombineret med en spise-stue til de ansatte, lå en kæmpelade til træ, som var stillet op i længder. Vores lægter stod for eksempel her i bundter. Ni lægter i hvert bundt i længder fra 7 fod til over 20 fod.

Nord for liste-og diversebygningen var der en passage, som også gennem en port havde ud- og indkørsel fra Grønnegade. Denne passage strakte sig ned forbi lægteladen, hvorefter den drejede til højre og ramte ud i indkørselen til Gravene. På nordsiden af denne passage lå en mængde lader indeholdende træ i alle mulige dimensioner, kvaliteter, længder

osv. Langs med lægteladen, men i modsat side, stod der tagplader, B5- og B6-ere, i forskellige farver. Forbindelsesvejen bag ved lægteladen havde adgang til cementskuret, hvor portlandcementen lå i et rum med direkte adgang fra lastbilernes lad. Mange ting kom dog aldrig på lager, men blev leveret direkte til byggepladserne. For eksempel store bjælker, gasbeton, cement og rockwool.

De ansatte

Der må skelnes mellem kontoret, som lå nede i Gravene, og gården, som lå i Grønnegade. Direktøren hed Ove Pedersen. Han viste sig en gang i mellem oppe i gården. En kraftig, alvorlig mand altid i gråt jakkesæt. Han var oprindeligt fra Salling, fra Oddense tror jeg nok. Og han var i hvert fald radikal, som man normalt var på de egne dengang. Han sad senere i Viborg Byråd i et par perioder. Jeg oplevede ham dog også munter, ikke mindst, når der var firmafester og udflugter.

Bogholderen hed Hansen. En lille rund mand, levende og humoristisk. Han opholdt sig naturligvis nede ved sine bøger på kontoret, viste sig sjældent oppe i gården. Når man skulle have ordnet noget med sin aflønning, var det ham, man skulle gå til. Han hed Eivind, havde en smuk finsk kone, som blev vist frem ved festlige lejligheder. Han var til fest og farver. En meget sympatisk mand, som senere skiftede erhverv og blev kromand på Hjarbæk Kro. Her kom jeg en del, da mine forældre havde sommerhus der. Vi fik så genopfrisket minder fra de glade dage på tømmerhandelen.

Bortset fra disse to husker jeg bedst eleverne, som var i lære inden for trælast. Nogle friske fyre, for eksempel Dybdahl, hvis fader vistnok ejede en trælasthandel i Frederiks. Per som kom fra Durup i Nordsalling hvor det fædrene ophav ligeledes ejede en tømmerhandel. Gregers, som kom fra Roslev. Ove Pedersens søn Erik, som gik i folkeskolen på det tidspunkt, var en flittig gæst i gården, hvor han fulgte med i alt, hvad der foregik. Han endte selvfølgelig med en karriere inden for trælasten, som han jo var flasket op med.

Af kvindelige ansatte husker jeg kun en, Ulla Bloch hed hun, en flot pige med et smukt touperet hår. Hun var kontorlærling og kom selvfølgelig ikke rendende op på gården. Vi kulier måtte nøjes med at sende stjålne blikke ind til hende gennem kontorets vinduer, når vi kunne gøre os et ærinde dernede i nærheden.

Tømmergården med stakke af cementfliser, set fra savværket. I forgrunden en gaffeltruck, som endnu ikke var anskaffet, da Vagn Krogh Christensen arbejdede der.. Området blev ryddet i 1987 for at give plads til Supermarkedet Føtex. Foto april 1980 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv (6170).

Det er nu klart for enhver, at centrum for aktiviteterne var tømmergården, hvor jeg var hyret som sommermedhjælp og vikar. Det var en verden for sig. Lederen hed Jens Kjærsgaard og havde titel af forvalter. Han var tredje generation af dynastiet. Barnebarn af den ældste Kjærsgaard, som han også var opkaldt efter. Hans far, Gustav, havde været direktør før sin død nogle år tilbage. Hvorfor Jens Kjærsgaard ikke var direktør, men blot forvalter, aner jeg ikke. Men der var da noget, der knirkede, og som gjorde, at han nogle år senere brød ud og etablerede et nyt byggemarked og samtidig tog en del af folkene med sig. Men disse begivenheder ligger uden for min trælastkarriere, som varede fra 1964 til og med 1969. Seks somre varede den.

Jens Kjærsgaard var i hvert fald forvalter af navn. Om han også var det af gavn, er jeg ikke helt klar over. Han ekspederede i hvert fald ikke, var ikke iført arbejdstøj, men i stedet grå terylenebukser, skovmandsskjorte og vindjakke og kom og gik lidt, som det passede ham. Han var venlig, men ikke helt uopmærksom på, hvad der foregik. Man skulle for

eksempel sørge for at komme til tiden, ellers kunne der godt falde en besk bemærkning.

Forvalter af gavn var Verner. Hans efternavn kan jeg ikke huske, men han boede med sin kone i Nørregade mindre end 100 meter fra tømmerhandelen. Han stod ved skrivepulten i forvalterkontoret og holdt styr på, hvad der blev udleveret fra lageret, og hvad der blev kørt ud med firmaets fem lastbiler. Han var iført blå arbejdstøj, var udstyret med et blå forklæde og havde en hvid murerkasket på hovedet. I munden hang der til stadighed en cerut, som af og til var tændt. Ekstravagancer af den art gik nok an på forvalterkontoret. Men ude i laderne blandt brædder og bjælker var det strengt forbudt. Verner var fantastisk, han kunne huske alt, hvad der gemte sig i enhver afkrog af lageret. Alt gik igennem hovedet på ham! Samtidig var han altid rolig og venlig i et godt humør. Han var krumtappen i det, der foregik i tømmergården.

En anden vigtig person, når det drejer sig om ekspedition af kunder, var Hans Sørensen. Han havde en furet skarpskåret profil, var rapkæftet ud over det sædvanlige og bar udenpå sit normale tøj altid en snusket brun kittel. Han kunne finde på at gå i gummisko. Det var bedre end træsko, når gåpensummet var stort, hvad det ofte var. Der var altid fart over feltet og friske bemærkninger, når Hans var i farvandet. Han boede i den gamle bydel omkring Sankt Mogens Gade. Det var vistnok ham,

Det store hus i tømmergården. Området blev ryddet i 1987 for at give plads til supermarkedet Føtex. Foto i Viborg Lokalhistorisk Arkiv ca. 1980 (6174).

der afgjorde, at jeg ikke skulle være medlem af fagforeningen. For, som han sagde: »Du kan jo nok bruge pengene til noget andet.«

Af chauffører var der fem. Henning Hansen fra Sparkær kørte den store lastvogn. Den blev brugt til det tunge som for eksempel tømmer til tagkonstruktionerne. Det blev hentet på savværket på Søndermarken eller i Thorsager ude ved Vejrumbro. Sødal savværk i Rødding blev også brugt i sådanne situationer. Tagplader og cement fulgte også med ved sådanne lejligheder. Han var fin at blive sendt ud med, da turene var langvarige. Desuden var han en sjov fyr med en tør humor, der nogle gange endte under bæltstedet. Et eksempel: »Først blev han hungal, så blev hun hangal. Så blev han hidsig, så fik de ...« I de år, jeg boede i Skive, hvortil jeg flyttede i 67, kørte jeg ham ofte hjem til Sparkær, da jeg alligevel kørte vejen forbi. Hans kone Inger, der også arbejdede i Viborg, kunne således tage deres fælles bil og komme tidligere hjem. Det var hyggelige ture ud over Romlund til Sparkær, selvfølgelig med en afstikker ind til købmanden i Romlund efter to bajere. Det var før kommunalreformen i 70. Henning var medlem af sognerådet i Sparkær for socialdemokraterne. I den forbindelse gik han meget op i at bygge den gamle stationsbygning om, så den kunne bruges til erhverv. Det var sognerådspolitik med idealistiske overtoner.

Den næststørste lastvogn blev kørt af Kurt Jensen, der boede i Nørregade sammen med sin kone Lydia. Han var en ældre mand, en bedste-fartype. Han skrædede. Der stod 111 ned over hagen på ham. Han talte ravjysk, og i modsætning til alle andre gik han med galocher uden strømper. Han var en hyggelig type og kendte min bedstefar fra 30'erne, hvor de begge var arbejdsløse og brugte tiden på at spille kort i en skurvogn nede på jernbaneanrådet.

Den mellemste lastbil blev kørt af Svend Andersen fra Formyre. En stor glad mand, en rigtig grinebider. Han var der nu ikke hele perioden, hvor jeg arbejdede på Kjærsgaard.

De to små lastbiler blev kørt af henholdsvis Karl-Erik Møller, også kaldet Bette Møller, og Erling Christensen. De kørte småturene i byen og dens nærmeste omegn. Bette Møller var som navnet indikerer ikke stor, en lille mand på 1,60 meter. Han boede ovre i Klostersvænget sammen med kone og barn. Derudover havde han en kolonihave ude ved Undallslund. En gang, vi var på tur, viste han mig hele herligheden. Han var lidt af en alvorlig type, gik meget op i sin materielle velfærd, som han var stolt af. Konen så godt ud, hende var han også stolt af. Han var også stolt af sine fine møbler og sit fjernsyn. Han gik altid og fløjtede

på en melodi, jeg tror det var Solitudevej, men han nåede aldrig længere end til tredje linje, så startede han forfra igen. Han var kortsagt en mand med et overskueligt liv med overskuelige mål. Men fin at arbejde sammen med.

Erling Christensen var tømmerhandelens flur. Han omtalte konsekvent sin kone som heksen, så alle og enhver var overbevist om, at de levede sammen som hund og kat. Og hvis man kaldte ham Tarzan, når de andre hørte på det, kunne man få ham til at gøre sig små tjenester som at hente øl og wienerbrød til frokostpausen, som lå fra 12 til 12,30. Desuden lod han sig gerne titulere Nifinger, da en af hans fingre var forsvundet ved en arbejdsulykke. Til trods for konen, var han altid i godt humør, en virkelig god kollega, som spredte en god stemning omkring sig.

Den sidste på tømmerhandlen var store Møller. Hans fornavn kender jeg ikke. En stor tavs mand med et til stadighed bekymret udseende. Til trods for sin tavshed en sympatisk mand, der af og til kunne fås til at ytre sig i hele sætninger. Han boede på Kirkebækvej og delte vist lejlighed med en søster.

På savværket huserede værkfører Nielsen, en lille vims og hidsig mand med et hurtigt fodskifte. Der var også gamle Wackerhausen og hans søn Søren, men dem så vi kun rent sporadisk.

På Søndermarken huserede Holger og Peter, et par vilde vikinger, som dagligt omgikkes den farlige rundsav. Det var et par solide og bomstærke fyre, som heller ikke længere havde fem fingre på hver hånd. Nogle af dem var røget i rundsaven. Disse to stod der stor respekt om.

Og så var der så mig om sommeren. Min bror Henrik sluttede sig nogle år senere til arbejdsstyrken, så at også han fik udvidet sin horisont med et i indblik i en vigtig del af Viborgs erhvervsliv ud over det, vi allerede kendte hjemme fra faders bilværksted.

Arbejdet

Det var ikke for svæklinge at være ansat hos Kjærsgaard. Jeg var på det tidspunkt en veltrænet håndboldspiller og fik mit behov for styrketræning mere end opfyldt i sommermånederne. Kollegerne var lidt imponerede over, at jeg kunne følge med i arbejdstempoet, for de havde gentagne gange været ude for at folk, der var hentet på fagforeningen, når der var spidsbelastning, måtte give op i løbet af få dage. Det skal her

indskydes, at arbejdsløsheden var lav dengang, og restgruppen var ikke de allerbedste, hverken fysisk eller motivationsmæssigt. Jeg tog det som en stor udfordring og var ved at revne af stolthed, da Jens Kjærsgaard, engang vi var ved at tømme et lastvognstog for lægter, sagde: »Det er dæleme en stærk magister«.

Opgaverne var mangeartede, men kan grovsorteres i tre typer. Der kom varer ind, der gik varer ud, og lageret skulle systematiseres. Som jeg har nævnt, var der ikke så lidt, der aldrig kom omkring tømmergården, men blev leveret direkte hos kunderne. Det gjaldt specielt mursten, gasbeton og cement. Disse artikler kom ofte med lastvognstog, dvs. lastvogn med hænger, som tilsammen kunne transportere 25 tons, leveret direkte på byggepladsen. Jeg blev sendt med chaufføren ud. Og stablede tingene, som han satte ud på vognkanten. Cement skulle som regel bæres ind i et skur til formålet, så cementen ikke blev våd. Gasbeton og mursten blev stablet i lange lige rækker, så håndværkerne let kunne komme til dem, når det var nødvendigt. På det tidspunkt var der gang i byggeriet, byggepladserne skød op overalt, jeg husker særligt Birgitte-lyst, hvor jeg mangen gang har hygget mig med en fremmed chauffør og et lastvognstog en lørdag formiddag. Det var knaldhårdt, men kunne overstås på tre timer, cirka.

En anden opgave på modtagesiden var at hente russertræ på godsbaneterrænet. Der blev købt ganske meget træ i Sovjet dengang. Det ankom i store bundter på jernbanevogne, nødtørftigt sorteret. Vi skulle køre det hjem på gården og sortere det i længder, dimensioner og kvalitet. Herefter blev det sat ind i laderne. Det var ikke så hårdt, men tidkrævende. Her kunne man godt gå og gemme sig, hvis man en dag skulle have brug for det, specielt af natlige årsager. For år tilbage var træet kommet sejlene med skib til Hjarbæk, hvor det blev sorteret på havnen for efterfølgende at blive kørt til Viborg. Kurt havde været med til det mange gange, kunne han berette. Afdøde direktør Gustav Kjærsgaard var stor tilhænger af den løsning. Men nu kom det med banen.

Det meste kom nu med lastvognstog, der afleverede deres last i tømmergården. Jeg har nævnt lægterne, som var bundtede og særdeles tunge at danse med. De blev sorteret i gården og blev så bagefter båret ind i laden. Der var sport i at kunne bære en stak brædder eller et bundt lægter på over tyve fod. Kunne man finde balancen, gik det helt nemt.

Det drejede sig mange gange om at opøve teknikken, man skulle lære taget, som det hed. Det gjaldt specielt to varetyper: Tagplader og cementposer. Førstnævnte blev leveret i stakke stående i rækker på lastbil-

lad. Nu til dags ville man tage dem en efter en med en truck, men det havde vi ikke dengang. Den gamle tømmerhandel var ikke indrettet til det. Nej, vi tog fat i stakken, to plader ad gangen, og lod dem glide i rillerne over på den stak, der stod på jorden ved siden af lastbilen inde under et beskyttende halvtag. Det var hårdt ved fingrene, så vi brugte arbejdshandsker. Cement var næsten det værste. Poserne vejede 50 kg per styk. Opbevarede i et rum, hvortil der var adgang direkte fra et lastbillad ved hjælp af en metalplade. Poserne blev transporteret på en sækkevogn, der kunne tage 10 poser ad gangen, dvs. 500 kg. Det kunne faktisk godt lade sig gøre, hvis man holdt balancen. Hvis håndtagene ikke blev holdt i den rette position, gik det galt. Så kunne hele stakken tippe enten frem eller tilbage. Det sidste var så absolut det farligste. Så skulle der springes for ikke at få 500 kg over sig. Det skete heldigvis aldrig, men spændende var det. Og kors hvor man holdt fast i sækkevognens håndtag.

Af og til kom der så meget træ, at der ikke var plads til det i tømmergårdens lader. Så byggede vi stakke. Det foregik ude i industri kvarteret på den store grund, firmaet havde købt med henblik på at flytte hele J.N. Kjærsgaards Tømmerhandel derud på et senere tidspunkt. Man startede en stak med et solidt fundament, som regel af bjælker. Herefter begyndte man at lægge de korteste brædder i partiet. Det kunne for eksempel bestå af $\frac{3}{4}$ x 7 tommer brædder. De korteste var syv fod lange. Så gik man videre med otte fod og så fremdeles indtil der sluttedes af med de længste, ofte 23-24 fod. Mellem hvert lag blev der lagt brædder på tværs, så der kom luft imellem lagene, Stakken blev som regel 4-5 meter i højden og blev afsluttet med et interimistisk tag. Så kunne der ikke løbe vand ned fra oven. Stakken skulle stå i flere år, indtil der en skønne dag blev brug for den. Store Møller og jeg lavede adskillige af dem gennem årene. Hvis der ikke var brug for langtidsoptbevaring af træet, kunne man nøjes med at lave en galge, dvs. et stillads op ad hvilket man kunne stille de sorterede brædder fra begge sider. Det var en OK ordning, hvis man blot huskede, at belastningen var lige stor fra begge sider. Det kiksede for os en enkelt gang, hvor hele lortet skred til den ene side, heldigvis til den modsatte side af den, hvor vi befandt os.

Et stille og roligt arbejde var at bringe orden i de store lagre af ædelt og hårdt træ, som gennem længere tid var blevet decimeret ved hyppige afhentninger. Det blev så systematiseret, lagt i dimensioner, længder og kvaliteter. Det drejede sig som oftest om teak, mahogni og oregon pine. Det foregikovre ved savværket på den anden side af Grønnegade.

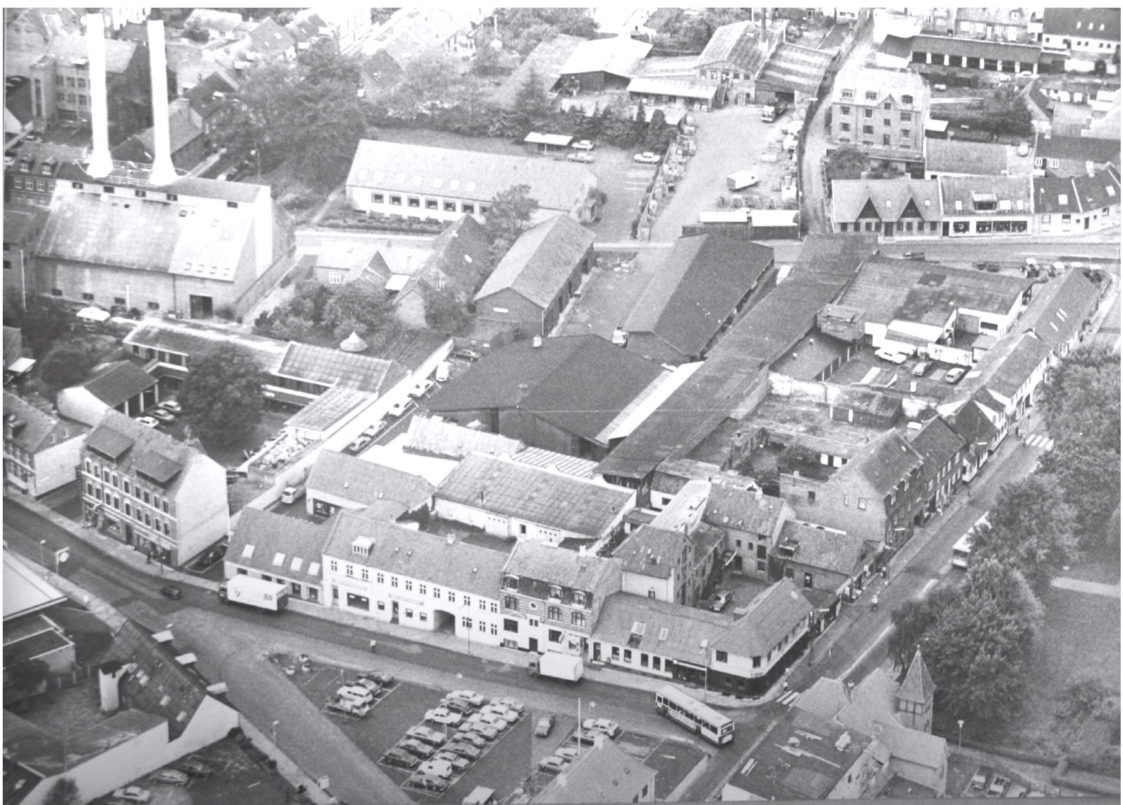
Normalt blev jeg sendt med vore egne chauffører ud for at aflevere materialer på byggepladser i Viborg og omegn, mestendels når der var tale om større leverancer. Det skete flere gange hver dag og var et behageligt afbræk i det hårde arbejde. Det var sjovt og varierende arbejde, hvor jeg lærte en del om de forskellige materialer, der indgår i et nutidigt byggeri, og opbyggede en vis viden om branchen. Efter et par år endte det da også med, at jeg fik lov til at ekspedere kunderne, der kom i tømmerhandelen. Det var et stolt øjeblik. Jeg kommer ikke udenom at indrømme, at jeg i svage stunder overvejede en fremtid inden for trælast.

Jeg blev behandlet godt hos Kjærsgaard. Fik tariffmæssig betaling. Endte med at få anciennitetstillæg og hvert år sidst i august, når jeg fik årets sidste løn, fik jeg samtidig mine feriepenge udbetalt direkte uden om feriefonden. Det var vist ikke helt efter bogen. Men OK, da jeg arbejdede i min ferie, ikke?

Personalegoder

Det gik rigtig godt for firmaet i disse tider, så hver sommer var der råd til kollektive udskjelser som firmaudflugt med efterfølgende firmafest. Det foregik på følgende måde: En lørdag eftermiddag kørte vi med bus ud i sommerlandet, altid et sted hen med en vis relevans for tømmerhandlerfaget. Et år var vi ude på Flemming Junckers Gods på Djursland. Overgård, tror jeg det hed. Juncker var ud over at være godsejer storproducent af gulvbrædder. Dem solgte vi mange af dengang. En anden gang var vi ude i området mellem Skive og Viborg af den simple grund, at vi der havde besvær med at erobre markedsandele. Man følte sig i det område stærkere knyttet til Skive end til Viborg. Grundene var sikkert politiske, Skive var de radikales højborg, og derude i Fjends var de radikale. Så de orienterede sig nok også forretningsmæssigt mere mod Skive end mod Viborg, som havde ord for at være højborgerlig.

Om aftenen var der så stor bespisning. Jeg husker, at vi et år var på Palæ, dengang en restaurant i Sankt Mathias Gade. Et andet år var vi på Rindsholm Kro, virkelig fornemt. Koner og kæresten var inviteret med. Det benyttede jeg mig af, og inviterede min veninde fra gymnasiet med, selv om hun hverken var kone eller kæreste. Det var sjovt at møde de ansattes ægtefæller, som ikke alle altid blev omtalt med særlig respekt i dagligdagen på tømmergården, hvor der herskede en decideret mandehørm. Men det var klart, at de var glade for deres koner og i dagens

Tømmerhandelens plan og størrelse ses her på et luftbillede, med Gravene i forgrunden med butiksbygningen og bagved de store bygninger. Foto 1981 i Viborg Lokalhistorisk Arkiv (9445).

anledning havde pålagt sig en vis selvcensur. De var i hvert fald særdeles afdæmpede. Og Erlings kone viste sig at være en aldeles yndig og venlig kvinde. Og tykke bogholder Hansens finske kone levede helt op til sit ry som skønhedsåbenbaring. Kurt Jensens Lydia var en elskelig gammel kone, som i dagens anledning var i flot kniplingsbluse med tilhørende nederdel.

I mine seks somre hos Kjærsgaard lærte jeg en arbejdsplads og en masse sympatiske mennesker at kende. Lærte, at der var en verden uden for Verona, som man siger. Fik en modvægt til akademisk snobberi. En modvægt, som jeg siden har nydt godt af i mit arbejde som lærer og studievejleder gennem 43 år. Og jeg tænker ofte tilbage på min tid hos Kjærsgaards Tømmerhandel med stor glæde og taknemmelighed.

Vagn Krogh Christensen. Født 1945 i Viborg. Lektor, cand. theol. et mag. Var ansat på Skive Gymnasium og HF fra 1974 til 2011. Undervisningsfag: Religion, oldtidskundskab og studievejledning. Har desuden undervist på VUC-Skive i italiensk. Arbejder fortsat på gymnasiet som årsvikar på seniorkontrakt. Fra 1967 til 2007 bosat i Skive kommune. Studieophold i Urbino i Italien 1995-96. Flyttede i 2007 tilbage til Viborg. Bor Holbergsvej 46.

Beretning til generalforsamling 2015

2014 har været et normalt og roligt år for samfundet.

Vi har holdt vort medlemstal nogenlunde uændret skønt vi, som tidligere bemærket, synes, at vi har lagt os i selen for at fremme interessen, der i vort område burde betyde flere medlemmer. Der er jo lokalt historie(r) nok at øse af. Af medlemsskaren falder nogle fra grundet alder, men der kommer heldigvis andre til. Igen skal jeg opfordre medlemmerne til at slå på tromme for Samfundet og dets virke. En årbog plus seks gode foredrag for 200 kr. årligt. Blot 50 medlemmer mere ville gøre en forskel på økonomien. Vi har dog fået nogle beløb ind fra en lidt uventet kant, idet det viser sig, at royalty for brug af nogle af vore artikler har kastet nogle tusinde kroner af sig. Det vil kassereren komme nærmere ind på.

Efter at have ændret udseende og navn på hjemmesiden, kan vi konstatere, at flere end tidligere besøger den. Den hedder stadig www.historisksamfundviborg.dk.

Vi glæder os over, at et stigende antal medlemmer møder frem til årbogens præsentation. Man kan næsten tale om en Viborg-begivenhed, når hen ved 75 viser interesse og bruger tid på en sådan begivenhed eller event, som jo er blevet kommunens nye mantra på det kulturelle område. Vi er dog i bestyrelsen så gammeldags, at vi fortsat mener, at en god, læseværdig årbog har en blivende værdi for Viborg-egnen, hvorfor vi fortsat er af den mening, at den burde støttes økonomisk netop fra kommunen..

Ud over at de fremmødte kan få årbogen med hjem, har vi på andet år med velvilje fra museets side kunnet tilbyde, at man der har kunnet afhente den og derved spare porto. En service fra museets side, vi gerne vil sige tak for.

Samfundet har deltaget i debattmøder om fremtiden for latinerkvarteret. Vort indlæg i forbindelse med den fremtidige anvendelse af det gamle rådhus gik primært på at gøre det til stedet, hvor alle informationer om Viborg-egnens fantastiske variation af tilbud kunne promoveres. Enhver ny turist i Viborg lander på Gammeltorv, som jeg foretrækker at kalde Domkirkepladsen. Ser denne og måske Skovgårdsmuseet og Kongehyldningsmonumentet. Og hvad så? Her er det, man gerne skulle »fanges« af et kæmpeskilt på det gamle rådhus, der siger: Kik ind og se,

hvad egnen ellers kan byde på af oplevelser – lige fra sport over kunst og spisesteder til kalkgruber og museer. Ingen finder jo op til Turistkontoret på den nuværende placering i gaden Skottenborg.

Samfundet har offentligt støttet bestræbelserne på at bevare Sankt Kjelds Brønd uden at gå ind i den endelige placering. Vi har da også haft en mening om, at »0-stenen« gerne skulle beholde sin plads selv om Nytorvs belægning lægges om. De »5-Hald'er« og hvad der kan ske dér, har vor interesse. Det samme gælder den rydning af bevoksning på egnens gravhøje, som kommunen er i gang med. Mere konkrete har vi været i vor støtte til, at »Sortekunstens venner« – bogtrykkermuseet – kan flytte til Cecilielund og få den stærkt tiltrængte plads der. Museet er unikt og hører naturligt hjemme i Viborg med dens lange bogtrykkerhistorie. Kunne Minibyen komme med, ville det være godt. Måske er der så megen plads, at Historisk Samfunds boglager og depot også kunne følge med. Det kunne man ønske.

Lad mig slutte med at omtale arrangementerne i 2014:

Årets første foredrag afholdtes sammen med generalforsamlingen den 17. februar, hvor »Kultur-Brandt« – formanden for Folkeuniversitet, tidligere amtskommunaldirektør Haakon Brandt berettede om sin fynske barndom og ungdom, hvor han via sin tid som bonde og jurastuderende kom til det nye Viborg Amt og de to amtsborgmestre P.E. Eriksen og Bent Hansen.

Den 18. marts hørte vi professor Claus Bundgaard Christensen fortælle om de ca. 25.000 danske slesvigere, der gjorde tysk krigstjeneste under 1. verdenskrig.

Lørdag den 5. april var vi medarrangører af en temadag i Regionens rådssal, hvor emnet hele dagen var den 500-årige sammenhæng og senere adskillelse mellem Norge og Danmark for 200 år siden – i 1814. Om formiddagen forelæste lektor Michael Bregnsbo fra Syddansk Universitet, og efter frokost var det forhenværende museumsinspektør på Frederiksborgmuseet Steffen Heiberg, der kom med et oplæg. Der var plads til 150 tilhørere i Regionssalen, der var fyldt op. Økonomisk var dagen støttet af Folketingets præsidium, som på den måde ønskede at markere begivenheden.

I maj drog vi til Skals, hvor forfatteren Mogens Duus med udgangspunkt i sin bog fortalte om Himmerlandsbanernes historie, hvor der startede med en kamp om at få dem bygget og senere en kamp for at kunne bevare dem, hvilket som bekendt ikke lykkedes. Lokalhistorisk Forening for Skals og Omegn var medarrangører.

Efter sommerpausen startede sæsonen op i domsognets sognegård den 26. august med Rasmus Glenthøjs foredrag om danskhed og demokrati fra tabet af Norge i 1814 til tabet af Slesvig og Holsten i 1864. Der var tale om et glimrende foredrag, skønt den anden del – om 1864 – på det nærmeste ikke kom med! Men da foredraget var arrangeret sammen med foreningen Norden, var de fleste tilhørere udmærket tilfredse med at Norge-delen kom til at fylde så meget.

Den 17. september havde vi besøg af en lokal foredragsholder, idet lektor ved Viborg Handelsgymnasium Kim Fensteen Madsen fortalte om Viborg Skytteforenings afvikling af intet mindre end verdensmesterskabet for sportsskytter for 100 år siden – i sommeren 1914. Så tæt på udbruddet af den 1. verdenskrig, at enkelte af skytterne måtte ile hjem for at gå i krig.

Foredragssæsonen sluttede også med et lokalt indslag, idet vor kasserer, Karen Elisabeth Stub, der selv har en solid historieuddannelse bag sig, i oktober foretog nedslag i Viborgegnens historie netop mellem 1814 og 1864. Hvad tildrog sig lokalt set i forhold til det store perspektiv? Oprindeligt var tanken, at Erling Greve skulle være medforedragsholder, men han måtte melde fra grundet sygdom, således at Karen Elisabeth stod alene med foredraget, der forløb ganske udmærket og interessant.

Jeg skal nævne, at for de foredrags vedkommende, hvor ikke andet er nævnt, er de som altid sket i samarbejde med Folkeuniversitet. Et samarbejde, vi værdsætter.

Den 24. november præsenterede vi årbogen 2014, der som tidligere nævnt blev afhentet af ca. 75 medlemmer, hvilket vi i bestyrelsen finder meget tilfredsstillende. Vi er også glade for at vi i gennemsnit til vore foredrag – temadagen undtaget – normalt har ca. 50 tilhørere. Et tal, vi håber at kunne holde eller måske endda forbedre i sæson 2015.

Sluttelig vil jeg rette en tak til revision og til bestyrelsen for deltagelse, arbejde og diskussioner i årets løb.

Jørgen Østergaard

Resultatopgørelse

1. januar - 31. december 2014

Indtægter	2014	2013
Kontingenter 2014, modtaget i 2013	18.800	57.000
Kontingenter 2014, modtaget i 2014	30.630	
Tilskud, Kulturelt Samråd	10.200	6.300
Tilskud, Viborg Kommune	0	
Tilskud, Kulturudvalg	0	
Bogsalg	4.365	2.935
Copydan	5.245	10.350
Renteindtægter	155	83
I alt	69.395	76.668

Udgifter

Trykning, red. Af årbog	35.330	35.532
Trykning af program	5.088	7.253
Annoncering	2.250	3.028
Porto	3.107	6.400
Foredrag, inkl. Leje af lokaler	12.855	11.823
Bestyrelsesmøder og administration	5.766	3.528
Kontingent DHF	1.800	1.628
Uforudsete udgifter	531	0
Gebyrer	70	40
I alt	66.796	69.232

Indtægter	69.395
Udgifter	-66.796
Årets resultatoverføres til status	2.599

Aktiver	Beløb i kr.
Jyske Bank, kto. 7831 1462325	6.259
Jyske Bank, kto. 78311706681	69.738
Pengekasse	1.838
	77.835
Modtaget kontingent 2015	-20.600
Modtaget, grundlovsfest	-1.000
	56.236

Passiver	
Egenkapital, primo 2014	53.637
Årets resultat	2.599
	56.236

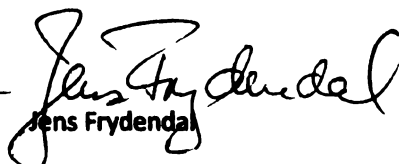
Viborg, den 27. januar 2015

Karen Elisabeth Stub

Henning Ringgaard Lauridsen

Jens Frydendal